Якуб Колас

РАНІЦА ЖЫЦЦЯ

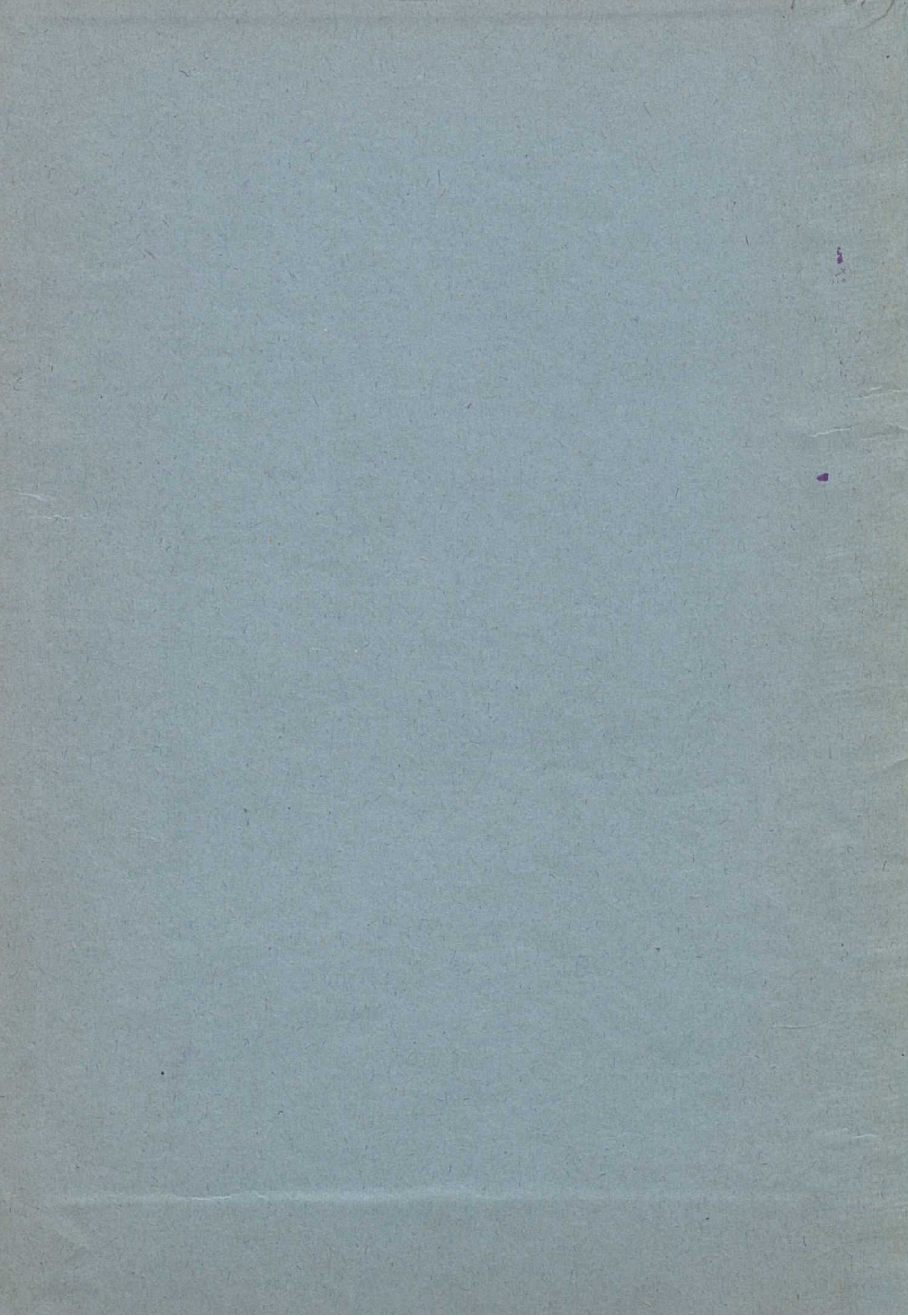

ШКОЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА

ЯКУБ КОЛАС

РАНІЦА ЖЫЦЦЯ

(АПАВЯДАННІ)

ДЗЯРЖАУНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
Рэдакцыя дзіцячай літаратуры
Мінск 1950

Малюнкі Е. Ціхановіча

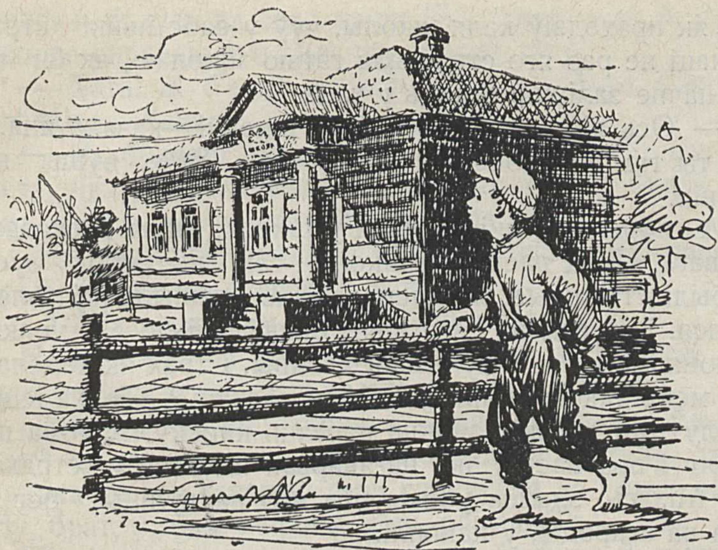

ШКОЛА

I

Ідучы па вуліцы, Міхась, сямігадовы хлопчык, часта затрымліваўся каля аднаго дома ў сяле. Ён быў шмат большы і вышэйшы за нізенькія сялянскія хаткі і быў накрыты не саломаю, як усе будынкі, а гонтамі. Высокі ганак на тоўстых круглых слупах значна выступаў ад даха і таксама быў накрыты гонтамі. Вялікія, светлыя вокны з белаю шалёўкаю і такімі-ж акяніцамі прыветна глядзелі на вуліцу. А над вокнамі, ледзь не каля самага даха, была прыбіта невялікая дошка з нейкім малюнкам—ні то са зверам, ні то птушкаю з двума галовамі. На дошцы стаялі нейкія значкі роўненькім радочкам: што гэта былі за значкі—Міхась не ведаў. Казалі, што гэта літары, якія можа разбіраць толькі той, хто будзе хадзіць у гэты дом, а дом той завецца школай, і што літары гэтыя азначаюць цэлае слова. І Міхась усякі

раз, як праходзіў каля школы, чуў у сабе нейкі страх, бо маці не раз яго страшыла гэтаю школаю, як ён часам пачне залішне гуляць у хаце.

— Ось хіба аддам я цябе ў школу!—казала яна.— Ось ты там падурэеш — паадкручвае табе вушы настаўнік.

А сябры яго, якія хадзілі ў школу, шмат расказвалі цікавага. Па іх расказу і школа і сам настаўнік зусім не былі страшныя, як паспела ўжо злажыцца ў галаве Міхася. І ён сам на свае вочы бачыў кніжкі з усякімі малюнкамі, па якіх вучыліся хлопцы. Страх як хацелася яму мець такую кніжку! А як дастаць? Трэба ісці ў школу: там толькі і можна дастаць кніжку. А дома пра школу і пра настаўніка нагаварылі яму такіх страхаў, што Міхась, здалёк убачыўшы яго на вуліцы, бег як мага на агароды, у каноплі.

Што-ж, а мо' настаўнік ведае, што ён добры жэўжык, ахвотнік падурэць, пакруціцца ці забегчы часамі ў чужы агарод або сад? Чуў Міхась за сабою гэтыя грахі і доўга сачыў вачамі з канапель, пакуль не схаваецца настаўнік з відавоку.

II

Прышла восень. Асыпаліся лісці з дрэў. Агалілася зямля. Птушкі разляцеліся. Насталі кароткія, туманныя, асеннія дні.

Прышоў раз з двара ў хату бацька і кажа:

— Заўтра пачынаецца вучэнне. Пара і нашаму Міхасю садзіцца за лемантар... Годзе, брат, табе бібікі біць, ганяць сабак па вуліцы, пара і за навуку!

Апошнія словы бацька сказаў да Міхася.

Задрыжэлі ўсе жылкі ў Міхася. Цэлы рой думак разам пранёсся ў яго галаве.

«Што-ж?—падумаў ён сам сабе.—Вучыцца—дык вучыцца!»

Яму даўно хацелася ў школу, толькі баяўся ён на-

стаўніка, баяўся за свае вушы. Ён думаў, што ў школе першаю справаю яго адлупцуюць, як ката.

— Тата! ці б'ецца настаўнік?—спытаў не без трывогі Міхась бацьку.

— Як будзеш дурэць у школе, не будзеш слухаць настаўніка, будзеш ленавацца вучыцца, то і будзе караць, ды і я сам не пахвалю цябе за гэта.

«Ну, не, брат, дудкі!—падумаў Міхась.—Дурэць то я не буду, а вось старацца дык буду».

І ў Міхася як камень зваліўся з сэрца.

Назаўтра ўстаў ён рана. Залатала матка яго сярмягу, ушыла гузікі, бацька справіў яму лапцікі.

Памыўся Міхась старанна, нават у вуха ўлажыў разоў са два пальцы, каб выкалупаць адтуль гразь. (Бацька не раз гаварыў яму, глянуўшы на яго вушы: «Ну, брат, у цябе і вушы: хоць рэпу сей!»).

Паснедаўшы на скорую руку і ўзяўшы ў адну кішэню лусту хлеба, у другую жмень тры гароху, Міхась памкнуўся ўжо ісці.

— Глядзі-ж, сынок!—спыніў яго бацька.—Слухай настаўніка, бо нявучаны—усёроўна як сляпы, а граматны чалавек нідзе не прападзе. Каб я з маткаю цешыліся з цябе... Дык глядзі-ж, сынок, не трэць дарма часу!

Гэтыя простыя бацькавы словы моцна кранулі Міхася, бо ў яго было добрае і мяккае сэрца.

У яго нават паказаліся на вочках слёзы...

Абцёршы твар рукавом сярмяжкі, ён вышаў з хаты і пабег у школу.

III

Са страхам узышоў Міхась на ганак школы і нясмела ўзяўся за клямку.

У школе яшчэ нікога не было.

Школьная святліца здалася Міхасю такою веліччу, такім хараством, што ён стаў пасярэдзіне і не смеў ступіць далей.

Усё тут для яго было нова.

Міхась азірнуўся і кашлянуў. Кожны вугалок падхапіў яго кашаль і панёс па школе доўгім шумам.

Міхась аж спалохаўся.

Аслухаўшыся, ён кашлянуў яшчэ раз, ужо сумысля, і зноў па школе пайшоў шум. Міхась пасмялеў. Ён падышоў да печы. Высокая кафленая печ хораша прытулілася да сцяны, чыста і гладка выбеленай. Міхась павёў па печы рукою—пачуўся лёгкі свіст. Патрошку страх Міхасёў зусім развеяўся, і ён смела стаў пазіраць на ўсё, што было ў школе. Недалёка ад печы стаяла чорная дошка на трох нагах. Між дзвярыма і другою сцяною прытулілася шафа са шклянымі ўверсе дзверцамі, за якімі стаялі кнігі роўненькімі радочкамі. На сцяне віселі, як прасцірадлы, карты са стракатымі лапінамі. Яны, як Міхась пазнаў многа пазней, азначалі часці свету, моры, акіяны, розныя губерні, царствы, астравы. Над картамі віселі партрэты і ўсякія малюнкі. Большая палавіна школы была застаўлена доўгімі лавамі са скрынкамі. Гэта былі лаўкі, на якіх сядзяць вучні. Пасярэдзіне школы стаяў стол для настаўніка.

На ганку затупала некалькі ног. Міхась схаваўся за печ. У школу ўваліла цэлая куча хлопцаў, яго сяброў, і Міхась, паспеўшы ўжо агледзецца і азнаёміцца з класам, стаў паказваць ім тое, што найбольш кідалася ў вочы яму самому. Гуртам яны меркавалі і здагадваліся, нашто і для чаго зроблена ў школе кожная рэч.

— Зараз прыдзе настаўнік,—сказаў ім сторож.

Хлопцы прыціхлі, і страхам забілася іх сэрца. Яны кучкаю збіліся каля печы і сталі чакаць настаўніка, самага страшнага чалавека, як ім здавалася.

IV

Праз некалькі мінут прышоў настаўнік.

Ён прынёс з сабою вялікую кнігу ў чорнай вокладцы, з наклеенаю на адным баку белаю паперкаю, чар-

ніла і ручкі і, паздароўкаўшыся з хлопцамі, паставіў чарніла на стол.

— Ну, што, браткі, вучыцца прышлі?—весела і прыветна спытаў іх настаўнік.

Некаторыя хлопцы маўчалі, а другія, і Міхась разам з імі, сказалі:

— Але!

— Ну, малайцы, хлопцы, будзем вучыцца.

Малады настаўнік з прыветлівым тварам і вясёлым, добрым смехам адразу спадабаўся Міхасю.

«І чаго я хаваўся ад яго ў каноплі?» падумаў ён.

— Наўперад запішу я вас у журнал, — так назваў настаўнік кнігу з чорнымі вокладкамі.

Сеўшы за стол і ўзяўшы ручку, ён пытаў хлопцаў, як каго завуць, як завуць бацьку, якое прозвішча, колькі каму гадоў, граматны ці не, і ўсё гэта запісваў у кнігу. Запісаўшы ўсіх, настаўнік пасадзіў іх на лаўкі (прышлі адны толькі «навічкі»—тыя, што вучацца з першае літары).

Пасадзіўшы, настаўнік сказаў, як называецца той дом, куды яны прышлі, расказаў пра кожную рэч, што была ў школе, як павінны трымаць сябе вучні ў школе, для чаго трэба вучыцца, якая карысць ад навукі.

Потым ён пусціў хлопцаў пагуляць.

Пабегаўшы па двары, вучні зноў прышлі ў школу.

Яна ўжо не страшыла іх сваёю навіною. Хлопцы смела садзіліся на свае месцы і слухалі пільна, што казаў настаўнік.

Міхась і не заўважыў, як прайшоў першы дзень навукі.

Весела пабег ён дадому расказаць, што бачыў і чуў у школе.

1907 г.

ТРЫВОГА

Ужо два тыдні, як над сялом павіс нейкі страх і трывога, чаканне чагосьці страшнага і неадхільнага. А што паслужыла першаю прычынаю, дык гэта—вялікая суш. Як толькі пачалася вясна, ніводнага не было дожджыку. Пасеянае збожжа ў палях і агароды гібелі. На гэтым грунце і пайшлі ўсялякія гутаркі. То тут, то там на вуліцы збіраліся мужчыны і жанкі і разбіралі прычыны, чаму няма дажджу, тут-жа расказвалі і розныя страшныя здарэнні апошніх дзён.

А нядаўна пастушкі бачылі такое дзіва, што і ў лысых падымаліся дыбам валасы: на полі совалася ваўчыца, у якой была чалавечая галава. Апроч гэтага, у лесе, як казалі, туляліся катаржнікі, уцёкшыя з астрога. Усё гэтае, узятае разам, і радзіла той страх і трывогу, што, як туман, віселі над сялом.

А на ўсё сяло найбольшым трусам быў Мікола Гляк. Такога палахлівага і баязлівага чалавека, як ён, цяжка знайсці. Баіцца ён воўка, баіцца нябожчыкаў, разбойніка, чорта.

Хоць вы азалаціце яго, ніколі не пойдзе ён адзін уночы праз лес. А калі, бывала, захопіць яго ў дарозе шэрая часіна, то каню—бяда! І ўжо яго конік сам ведае: ледзь толькі пачне змяркацца, ён не чакае, пакуль Мікола будзе тузаць яго лейцамі і паддаваць ахвоты пугай, а сам, пырхнуўшы для смеласці, выгінае сваю худую шыю з куртатай грывай і борзда драбязіць таўсматымі ножкамі. А калі Міколу даводзілася ў такі час ісці пехатою, то ён так шпарка ішоў, што прыходзіў дадому ўвесь мокры. Ішоў ён раз вечарам. Да сяла было яшчэ вярсты тры. На небе пачалі ўжо ўсходзіць першыя зоркі. Раптам з-пад ялоўцавага куста вылецела птушачка. Мікола знячэўку стаў, і з яго грудзей, процію яго волі, вылецеў жаласны і доўгі крык:

— А-а-а-й!

Не спалася ў гэту ноч Міколу. У хаце з ім быў адзін толькі Міхаська, яго сын, хлопчык гадкоў шасці. Жонка яшчэ ўдзень пайшла да хворай сястры. Пакуль сяло гаманіла, Мікола сяк-так трымаўся і барукаўся са страхам, не даваў яму надта вялікай улады над сабою. Сон-жа, як на злосць, ніяк не змыкаў яму вочы. Праўда, удзень Мікола даў храпака і выспаўся. «Трэба кінуць гэты паганы звычай спаць удзень», думаў ён і хаваў галаву пад коўдру, плюшчыў вочы, прабаваў нават храпці. Але, храпянуўшы раз, ён спалохаўся свайго храпу і зараз-жа перастаў. Тымчасам сяло моўкла, ноч усё глыбей і цяжэй насядала на зямлю.

— Міхась! Міхаська!

— Га!

— Ты ўжо спіш, сынок?

— Сплю,—пачуўся з запечка голас Міхася.

— Можа-б ты, сынок, збегаў да цёткі і паклікаў-бы матку? Скажы—тату нешта нядобра зрабілася.

— Ого! я баюся!

— Дурань ты! Чаго баяцца? Вось сказаў!—стаў бацька высмейваць страхі сына, а сам увесь калоціцца ад страху.

— А як спаткаю ваўчыцу з чалавечай галавой?—сказаў сын.

— Якую ваўчыцу? Што ты пляцеш? Сасніў, ці што?

— Сасніў! Ці-ж ты не чуў хіба?

— Дзе? Што?—спытаў бацька апаўшым голасам, а сам пачуў, як уся скура як-бы стала сцягвацца, каб вылузаць яго цела.

А Міхаська стаў расказваць пра ваўчыцу з чалавечай галавой і расказаў гэта такім тонам, што смешна было сумнявацца ў праўдзе.

— Брэшуць! — амаль не плачучы, сказаў бацька.

— Дальбог, татачка, праўда! Вось, тата, не дасі веры! Спытайся ў каго хочаш.

Але тут у Міколы і язык адняўся. Ён баяўся зірнуць у акно, бо быў упэўнены, што ў акне ўжо тырчыць страшная галава.

Памаўчалі.

— Міхаська!—зноў аклікнуў бацька сына,—паглядзі ты там на прымурачку мой капшук з тытуном і прынясі мне яго, сынок: нешта захацелася закурыць.

Гаворачы так, Мікола думаў залучыць да сябе сына і палажыць яго з сабою—усё-ж весялей, як чуеш каля сябе жывую душу.

— Дальбог-жа, татачка, не ўстану! Зарэж мяне—не падымуся: я чуў—нешта шаўпатала ў качэргах!

— Цьфу, брыда!—вырвалася ў Міколы.

Цяпер ён калаціўся, як асінавы ліст, і мусіў сашчаміць зубы, каб не ляскалі. Але быў такі момант, што сіла шчамлення перарвалася, і зубы так застукалі, усё-

роўна, як Марцін Паліваны прабаваў на вялікдзень моц яйца, збіраючыся гуляць у біткі.

А сыну здалося, што гэта нехта бразгае ў акяніцу. Ён падняў галаву і абапёрся на локці.

— Тата!—голасам, поўным перапалоху, аклікнуў цяпер сын бацьку,—нехта трасе акяніцу!

Ці з вялікага страху, ці ад гічаноў, што бацька еў на вячэру, толькі-ж у жываце ў яго як забурчыць! Як-бы хто ў трубу затрубіў!

— Ай!—нема загукаў на ўсю хату Мікалай, ды так страшна і дзіка, што сыну здалося, што ўжо бацьку душаць, і ён з свайго кутка як заякоча!

А бацьку ліха ведае, што здалося.

— Ай, тата!

— Г-г-гу!

І такі справілі кірмаш, што хата трэслася.

Мікола ўсхапіўся з пасцелі, як непрытомны. Ён нічога не помніў, звалок з ашэстка жончыну спадніцу і накінуў яе на плечы. Бегучы да дзвярэй, вырваў з коміна заткала і выскачыў на двор. Каля яго, уляпіўшыся за зрэбныя порткі, бег Міхаська. А на гэты час праходзіла тут варта. Пачуўшы крык, вартаўнікі таксама перапалохаліся. Зірнуўшы туды, адкуль нёсся крык, убачылі агонь. Мікалаева суседка Лэя пякла булкі і вышла з лучынай у сені.

— Пажар! — загаманіла варта.

Адзін з вартаўнікоў кінуўся на званіцу і давай жарыць у званы. Абудзілася сяло, падняўся крык, гвалт. З усіх двароў забрахалі сабакі.

— Хто гарыць? Хто гарыць?—пыталіся, бегучы, людзі.

Мікола Гляк высунуўся з двара на вуліцу з заткалам у руках і з жончынай спадніцай на плячах.

Убачыўшы Мікалая ў такой вопратцы і з заткалам у руках, цэлая чарада сялян адкінулася назад і з крыкам: «чорт! чорт!» — пусцілася наўцёкі.

— Стойце, браткі, гэта-ж я!—загаласіў Мікалай і пабег за імі з заткалам, а з ім і Міхаська.

Але на вуліцы ўжо нікога не было. Ахамянуўшыся, Мікалай узяў за руку сына і сказаў:

— Сынок, хадзем дахаты! І маўчы, нікому нічога ані шэп!..

А назаўтра яшчэ большая трывога павісла над сялом...

1908 г.

У СТАРЫХ ДУБАХ

Цэлы гай старасвецкіх дубоў раскінуўся па беразе Нёмана.

Такіх дубоў цяпер рэдка дзе ўбачыш. Іх не чапіла рука людская, толькі доўгія часы палажылі на іх свой след—пячаць глыбокай старасці. І многа ўсякіх змен часаў бачылі гэтыя нямыя сведкі прошласці! Жыццё многіх людскіх пакаленняў прайшло перад імі і праходзіць, бы тыя хвалі Нёмана, што пакручастым змеем абвіваюць тут іх сялібу, іх высокі, роўны груд, а яны ўсё стаяць, спакойныя, важныя, і жывуць сваім асобным жыццём. Праходзяць дні, ідуць сваёю чарадою зімы і леты з іх халадамі і спякотамі, з іх бурамі і навальніцамі, а яны спакойны, як чалавек, які ўсё пераведаў на свеце, усё пражыў і ўжо нічога новага не чакае ад

жыцця, апроч смерці. Зваленыя-ж на дол тоўстыя камлі з абсмаленымі знізу жараламі іх таварышоў напаміналі жывым аб апошняй іх долі.

У леце пачыналася ўжо тая ледзь значная змена, той паварот часу, калі жыццё прыроды ідзе на спад. Скошаны луг і паскіданыя курганамі стагі, парыжэлыя ад дажджоў і сонца, ужо гаварылі аб гэтым уміранні. Буслы збіраліся ў чароды і доўга стаялі па грудах або ляніва аглядалі лагчыны. Але было прыкметна, што не на пажытак пазбіраліся яны сюды, а для нейкай іншай справы. Пастаяўшы, павольна, адзін за адным, уздымаліся яны ўгару, кружыліся там, і кожны круг падымаў іх усё вышэй і вышэй. Там яны спляталіся ў адну фігуру, у адзін шырокі круг і, не махаючы крыллямі, плаўна і згодна, як па камандзе, насіліся ў неаглядным прасторы сініх нябёсаў... Асірацелыя старыя дубы ў чорных шапках бусліных гнёздаў спакойна стаялі, не варушачы ніводным лістом, і купалі на сонцы свае адвечныя лапы.

На скошаным лузе, недалёка ад дубоў, пасвіліся статкі. Там і сям сядзелі пастушкі. У кожным іх гуртку былі свае інтарэсы, свае забаўкі і гутаркі. Сонца даўно ўжо звярнула з поўдня, але свяціла яшчэ горача. У паветры было ціха, толькі звон летнікоў [1]) зліваўся ў адну доўгую-доўгую аднатонную песню, і, здавалася, прырода была закалыхана гэтым крыху сумным звонам. Маленькія камарыкі-таўкунчыкі кучкамі гулялі на сонцы, як-бы чыясьці нявідная рука трэсла ў паветры маленькую сетачку.

— Чаго яны таўкуцца тут?—спытаў Грышка свайго таварыша Базыля і махнуў рукою па кучцы камарыкаў.

— Гуляюць, — кажа Базыль. — Ты думаеш, ім не хочацца пагуляць? Цяпер іх час, і гуляюць.

Базыль і Грышка — найлепшыя дружа́кі. Даўно ўжо

---

[1] Кузуркі, падобныя да пчол.

цягнецца іх дружба—як запамятаюць. Дзве зімы ў школе сядзелі на адной лаўцы і трэцяе лета пасуць разам кароўкі.

Калі каторому маці дасць у торбачку сала, то гэтае сала разрэзвалі па палове і пяклі яго на ражончыках. А смачнае сала, спечанае над агнём у полі! Прыгнаўшы з раніцы, хадзілі разам лавіць рыбу і купацца.

І ні з кім яны не злучаліся і, апроч свае кампаніі, другой не хацелі. Раз толькі сварыліся хлопцы, і пасварыліся за глупства — за ножык-цыганчык, якому ўся цана—тры грошы. І толькі ў злосці назваў Грышка Базыля насалём—у Базыля быў даўгаваты нос,—а Базыль Грыщку абазваў рабэйзаю.

Але рэдкія выпадкі лаянкі толькі на кароткі час раскідалі іх дружбу, і хлопцы скора зноў гадзіліся, пасля чаго Базыль, водзячы пальцамі па носе, гаварыў:

— Здаецца, мой нос, Грышка, не такі ўжо вялікі?

— Твой нос—мерны нос. Вось я дык праўда рабы!

Гаворачы так, Грышка хацеў учуць падцверджанне Базыля, што ён не такі ўжо рабы, бо сам Грышка не лічыў сябе рабым.

— Што тваё за рабаценне!—казаў Базыль.—Зімою зусім не знаць, а цяпер проста сонца трошкі асмаліла твар.

І хлопцы зноў былі дружа́камі і пачыналі гульню або гаворку аб чым-небудзь. Гаворка ў іх бадай ніколі не зводзілася, а вакол было так многа ўсяго, што давала ім страву для гутарак... Улягуцца часамі хлопцы пад дубам. Грышка ляжа на спіну і колькі мінут моўчкі ўглядаецца на той дуб, пад якім яны ляжалі.

— Як ты думаеш, Базыль: ці ёсць на свеце такі чалавек, які панёс-бы гэты дуб?

Базыль акідаў вокам дуб і, крыху падумаўшы, казаў:

— А пэўна ёсць.

І тут-жа расказваў свайму сябру здарэнне з якімнебудзь асілкам. Так адзін селянін (Базыль нават назваў яго прозвішча) паехаў красці хвою ў княжацкі лес. Ссек ён такую тоўстую хвою, што і два чалавекі не абнялі-б яе. Узваліў на воз і паганяе каня. Конь—ані з месца! А якраз насунуўся ляснік. «Стой-жа,—думае ён,—нідзе ты не дзенешся: не ўцячэш ты з гэтай хвояй», і сам пазірае, што будзе далей. Чалавек гэты, нічога не гаворачы, выпраг каня, прывязаў яго да канца калоды і, сказаўшы: «няхай-жа будзе брыдка каню», узяўся за аглоблі і пацягнуў калоду. Ляснік толькі галавою пакруціў—і слова не сказаў селяніну.

— Вось каб мы былі такія дужыя, усіх-бы зарэчанцаў пабілі!—уздыхнуўшы, гаварыў Грышка.

— Вось дзіва! Што-ж іх тады біць: дзьмухнуў-бы, і ўсе-б пакідаліся.

— А ці праўда, што наш Нічыпар Шулай дужаўся з чортам?—запытаўся зноў Грышка.

— Няўжо-ж не: у яго самога чортава рабро—яго ніхто не пакоціць.

— Ну, ніхто! А калі ў яго два рабры?

— Ведама, паборае той, у каго два... Але, мусіць, той, хто мае чортава рабро, пойдзе ў пекла,—памаўчаўшы, зноў сказаў Базыль.

— Чаму ў пекла? Ён-жа родзіцца з гэтым рабром.

Базыль на гэта нічога не адказаў і задумаўся.

— А каб табе, Базыль, сказалі: «Памірай цяперака і ты пойдзеш у рай». Ці згадзіўся-б ты паміраць?

— Не!—адказаў ён.

— Чаму?

— Мне было-б там маркотна аднаму; а тут усе: бацькі, хлопцы, ты. Каб з усімі, то пайшоў-бы.

— А як памрэ чалавек, што з ім робіцца? — як-бы сябе самога спытаў Грышка.

— Што-ж? Душа выходзіць. Прыдзе смерць—і памрэш. Зяхнеш разоў два—і няма!.. Я бачыў, як паміраў

мой дзед Гаронім. У хаце мы былі адны з дзядзькам. Як дзед сканаў, дык дзядзька адчыніў комін.

— Навошта?—спытаў Грышка.

— Каб душа выходзіла... І страшна, брат, страшна стала!

— Я ў хаце не ўседзеў-бы!—страпянуўшыся, сказаў Грышка і потым дадаў:—Вось каб яе перуны, гэтую смерць! Каб злавіў дзе, халеру, ды спаліў. Тады людзі жылі-б і жылі.

— Калі-ж бо для яе няма смерці.

— У смерці няма смерці.

Сказаўшы гэта, Грышка ўглыбіўся ў думкі.

— Што-ж, брат, каб гэту смерць узяла другая смерць, дык зноў-бы смерць засталася. Ніяк, брат, ад яе не выкіруешся.

— А што, Грышка, калі я памру і па смерці буду прыходзіць да цябе, ці будзеш ты баяцца?

— Кіньма гаварыць! Чорт яе бяры з смерцю,—сказаў Грышка, падняўся, азірнуўся і пачаў свістаць, каб адагнаць паганыя думкі.

Хлопцы сціхлі і задумаліся.

Было тут, у дубах, адно месца, дзе Базыль любіў сядзець, назіраць і думаць.

Гэта было тое месца, дзе над абрывістым берагам Нёмана стаяў стары, прысадзісты, таўсты дуб. Ад доўгіх часоў бераг падмываўся вадою, паволі асоўваўся і агаляў тоўстыя карэнні старога дуба. Сам гэты дуб крыху пахіліўся набок, як падгуляўшы гаспадар; а агалены і працягнуты над вадою яго корань здаваўся налогою, і выходзіла здалёк так, што дуб збіраўся пераарысці Нёман. Сеўшы на гэтым корані, Базыль пазіраў, як бегалі дробныя хвалі, як звівалася ў вадзе доўгая раска; вада то ўздымала яе, то апускала, то раскідала ва ўсе бакі і гуляла ёю, як вецер дымам.

Каля самага берага стаяў у вадзе голы лазовы ражон. Ён тое і рабіў, што борздзенька ківаўся пад напо-

рам вады. І ніколі не меў спачыну гэты ражон: і ўдзень і ўночы ківаўся ён. Хіба можа зімою, як марозы скуюць лёдам ваду, адпачыне гэты пахілак-ражон.

Базыль пазіраў і думаў.

А вакол было ціха. І Базылю здавалася, што ён чуе спевы гэтай цішыні. Доўга ён прыслухоўваўся, але спевы былі нейкія невясёлыя, і яму стала маркотна: усё ішло, здавалася яму, сваёю дарогаю і жыло сваім жыццём, сярод якога ён пачуў сябе чужым.

А Грышка тымчасам бегаў каля ракі і скідаў у ваду навіслы бераг. Якраз на тым баку ішоў з вудамі рыбак.

Пабегаўшы па беразе яшчэ колькі часу, Грышка пайшоў шукаць Базыля. Углыбіўшыся ў свае думкі, Базыль нічога не заўважаў і сядзеў усё на тым-жа дубовым корані, дзе сядзеў і раней. Звесіўшы ногі над вадою, пазіраў ён уніз, як цёк Нёман. Тут было глыбока, і вада мела цёмны колер ад гэтай глыбіні. Аб чым-жа думаў хлопчык? Відаць, нешта важнае і сур'ёзнае, бо губы яго былі шчыльна самкнуты, а вочы пазіралі кудысьці ўглыб. Схаваўшыся за куст, Грышка моўчкі наглядаў за сваім сябрам. І без усякай злой мыслі раптам вылецеў з-за куста і гукнуў на ўсю моц:

— Га-а!

Знячэўку Базыль так перапалохаўся, што ўвесь задрыжаў і падскочыў. Спужаўшыся, ён не мог ужо ўтрымацца і ссунуўся ўніз. На момант, зачапіўшыся лапцем за дубовы корань, павіс уніз галавою над гладдзю вады, а потым шугнуў... і прапаў з вачэй. Нёман злёгку здрыгануўся, вада расступілася і дала няшчаснаму хлопчыку месца ў халодных сваіх нетрах, ды колькі кругоў пабегла па вадзе ва ўсе бакі. Разы два ці тры паказалася яго галава; рука нязграбна і сударажна лавіла паветра; зрабіўшы поўкруг і захлёбваючыся, прапаў назусім...

Грышка не ведаў, што так можа скончыцца яго дурасць, і ён падняў прарэзлівы крык і лямант:

— Ратуйце! Утапі-іўся! Гвалт, людзі, ратуйце!

Другія пастушкі збегліся на крык і далучылі свой лямант.

Рыбак дабег першым. Скінуўшы адзежу, адважна рынуўся ён у ваду.

Збегліся людзі.

Заламаўшы рукі, маці разрываючым душу крыкам галасіла і прычытала. Як непрытомная, кідалася яна ў ваду, тады яе трымалі мужчыны...

Сонца гэтак-жа сама пазірала на гэту з'яву; гэтак-жа сама было ціха ў прыродзе, і ўсё жыло сваім жыццём. Старыя дубы стаялі спакойна, важна, як і заўсёды. Толькі галкі, спуджаныя людскім крыкам, пазляталі з дубоў, ды сіваваронкі з сярдзітым краканнем кружыліся над дуплістымі дзеравякамі, як-бы злуючы на тое, што патрывожылі без усякай прычыны іх прывольны спакой, і ззялі на сонцы сваім зялёным пер'ем.

Базыля выратавалі і адкалыхалі, але пасля такога здарэння ён стаў ціхім і яшчэ больш задуменным.

1912 г.

«ДЗЕРАВЕНШЧЫНА»

Як яно будзе далей, сказаць цяжка. Хутчэй за ўсё, што кепска; і сам Міхалка так думае, стоячы на каленках па некалькі разоў на дзень.

Ён ужо кінуў і жаліцца сабе самому на сваю долю і пакорна згінаў калені ў куточку. І гэты куточак стаўся яму нават блізкі, як-бы родны. Ды яно і не дзіва: тое месца, дзе ронім мы першыя слёзы і пакідаем частку сябе саміх, становіцца дарагое для нас. А ў гэтым кутку Міхалка многа чаго перадумаў. І адзін толькі ён, гэты куток, знаў усе яго думкі, бо пагаварыць тут няма з кім.

Ох, гэты горад! На пакуту сюды ўзялі малога Міхалку. А горш за ўсё, дык гэта тое, што ніхто тут яго не шкадуе, ніхто за яго не закіне слова. А часамі выскачыць ён на двор, куды забяжыць znячэўку які сабака, можа такі самы бяздомнік у горадзе, як і сам Мі-

халка, каб хоць з сабакам адвесці душу. І толькі пачне Міхалка заводзіць знаёмства з ім, кінуўшы яму перад гэтым кусочак хлеба (а хлеба, не ўкраўшы, не возьмеш), як ужо братавая барабаніць рукою ў шыбу.

Міхалка ўжо ведае, што яму рабіць: ідзе ў хату і займае свой куточак, становячыся на калені. Сам Міхалка, калі хто выпадкам запытае, чаго ён стаіць на каленках, тлумачыць так: я яшчэ — «дзеравеншчына», не знаю гарадскіх парадкаў і кепска трымаю сябе. От з мяне і выбіваюць «дзеравеншчыну».

— А ты любіш вёску? Паехаў-бы туды?

Раней чым адказаць, Міхалка баязліва азірнецца і ціхенька скажа:

— Паехаў-бы.

Праўда, Міхалка нядаўна прыехаў з вёскі. Але гэта толькі гаворка адна — «прыехаў». Проста забралі яго сюды — і ўсё, бо дома не было дзе дзецца. Бацька памёр, маці памерла, от і забралі яго сюды. Цяпер ужо нічагутка — прывык; але спачатку дык было надта кепска. Сядуць, бывала, за стол. На маленькім століку каля дзвярэй стаіць самавар: скавыча ён на ўсе галасы або пішчыць, як тая свіння ў плоце, аж пара з яго верне. На стале стаіць масла; тут-жа ў місцы ляжаць цэлыя кавалкі мяккай і белай булкі, і такая, на яе ліха, цікавая, што Міхалка не можа адарваць ад яе вачэй.

— Чаго ты ўтаропіўся, як воўк на парасё?

Міхалка спускае вочкі і бярэцца за гарачую шклянку і тут-жа борздзенька адрывае ад яе апечаную руку. Шклянка з гукам кідаецца на сподак. Чай, як-бы яго чэрці таўханулі, разліваецца па стале і на порткі Міхалку. Міхалка хапаецца з крэсла і стаіць, расставіўшы рукі.

— Свінюк ты! — чуе ён сярдзіты голас брата.

— У карыце трэба цябе карміць, — дадае братавая. Згарэў-бы ты лепей, гэты чай і гэта булка, якая ўжо цяпер і ў рот не лезе Міхалку.

А калі абходзіцца без таго ліха, то, выпіўшы шклянку, Міхалка павінен быў падзякаваць. Тут зноў не заўсёды абходзілася шчасліва. Замест «благодарю» ляпне Міхалка, ні к сялу ні к гораду, — «дзякую».

— Што за «дзякую»?!

Міхалка чуе, што вушы яго чырванеюць. Яму неяк сорамна сказаць «благодарю», — здаецца, усе яго на смех падымуць.

Але ўсё гэта было раней. Цяпер ён навучыўся казаць «благодарю» і «благадарыць» і калі трэба і калі не трэба. Ды зноў-жа, з адным «благодарю» на свеце не пражывеш — зноў знойдзецца якое-небудзь ліха. А што гэта ліха не зводзілася, то можна было бачыць хоць-бы і з таго, што Міхалка па колькі разоў у дзень стаяў на каленках. То скажаш не так, то ступіш не гэтак, і за ўсё пападала то вушам, то каленям. Дайшло да таго, што Міхалка маракаваў на вушы і калені. Няхай-бы былі сабе дзірачкі ў галаве, але на ліха былі яшчэ гэтыя храсткі? Або ногі? Ці не лепш было-б, каб яны не згіналіся? Тут Міхалка прабаваў хадзіць, не згінаючы ног.

Выходзіць, што можна. Найгорай было яму вясною і летам, калі сіняе неба ласкава звесіцца над зямлёю, як маці над калыскаю, дзе ляжыць яе любае дзіцятка. А гэтыя хмурынкі! Хто іх ведае, адкуль яны выпаўзаюць і куды ідуць так згодненька, такія мілыя ды прыветныя. От-бы ўзяў ды сеў на іх і паплыў-бы разам з імі, каб толькі далей быць адгэтуль. Сонейка так хорашанька заглядае ў вокны. У садку шчабечуць птушкі. Верабейчыкі з вясёлым чырыканнем снуюць у паветры.

Міхалка доўга пазірае ў акно. У канцы ў яго нехапае сілы працівіцца закліку вясны, і ён, азірнуўшыся, каб не затрымаў хто, ціха выходзіць на двор.

Прытуліўшыся дзе-небудзь каля вугла, доўга стаіць Міхалка. У гэтыя мінуты ён нічога не думае. Ён толькі чуе, як прыемнае цяпло песціць яго маленькае цельца.

І добра так і радасна на сэрцы. А што робіцца на душы, то гэтага і не скажаш. Толькі часамі замігацяцца родныя з'явы далёкай вёскі, дзе Міхалку так вольна жылося, і сэрца неяк ападзе, калі ўспомніць ён сваё тут жыццё. Там, на вуліцы, чуваць, як тупаюць па тратуарах ногі, як грукаюць капытамі па бруку коні, як шуміць і гудзе многагалосны горад.

Доўга стаіць так Міхалка. Потым, ні з таго, ні з сяго, захочацца прабегчыся, і ён, як куля, рванецца на двор, ганяецца за верабейчыкамі, покі братавая не крыкне на яго, каб ішоў забаўляць Лідачку.

Усе чары прападаюць у яго душы, і, уздыхнуўшы, нехаця пляцецца ён у хату. А тут яшчэ горай апануюць яго думкі, яшчэ мацней пацягне яго на двор, яшчэ з большаю сілаю, яшчэ ярчэй устануць прад вачыма дзіўныя малюнкі роднай вёскі.

Дом, дзе жыў Міхалка, стаяў на краі горада. Глухаватая вуліца, паабапал якой ляпіліся драўляныя домікі, скора выходзіла за горад, у поле. Міхалка не адзін раз выбягаў на гэту вуліцу і нюхам вясковага чалавека ўгадваў, што недалёка тут павінна быць поле. Раз ён, выбегшы на вуліцу, адышоўся ад дому. Тут ён ужо не мог стрымацца і пабег да таго ўзгорка, што весела пазіраў жоўтым скатам сваіх пяскоў. Міхалка ўзляцеў на гэты ўзгорак. Унізе рассцілаўся горад з блішчастымі вежамі цэркваў і касцёлаў. То там, то сям высока ў небе тырчалі трубы фабрык і заводаў, распускаючы па ветры доўгія хвасты чорнага дыму. А з другога боку раскінулася поле, чарнеўся лес і вясёлыя пералескі, а там, яшчэ далей, ледзь-ледзь выступалі з сіняватай смугі стрэхі сялянскіх хат. І так моцна пацягнула Міхалку туды, што аж душа яго млела. І так ярка прыпомнілася яму свая вёска, што, каб меў крыллі, то ўзняўся-б і паляцеў-бы. Міхалка ўсё цікаваў у адзін бок. Там, здавалася яму, павінна быць дарога да роднай вёскі. Ах, як там добра ў вёсцы! От Міхалка стаіць

тут, на гэтым узгорку, а яна вось-вось, здаецца, тут, перад самымі яго вачыма. І так ясна, як цяпер, не бачыў ён яе і тады, калі жыў у ёй. Вось высокі касагор над самым Нёманам. Пад гэтым касагорам стаяць над вадою пахіленыя старыя вербы, дзе так многа было калісь ракаў. Там ляжыць зялёны луг, а за лугам цягнецца высокі і заўсёды пануры лес. Гэтага лесу Міхалка калісь баяўся. Асабліва нешта страшнае і непрыветнае прыдаваў яму густы алешнік, што зялёным доўгім валам цягнуўся каля самага лесу. Цяпер-жа гэты лес быў такі мілы і жаданы, што каб прымеў, то абняў-бы яго і цалаваў. Міхалка так задумаўся, што не чуў, як да яго падышоў брат.

— Чаго ты тут, шыбельнік? — спытаў брат і моцна пацягнуў Міхалку за вуха.

Міхалка задрыжэў увесь, як злоўлены злачынец.

— Пайшоў дадому!

Хлопчык, прыклаўшы руку да вуха, якое быццам гарэла на агні, пабег дамоў, не смеючы зірнуць убок.

За самавольства забаранілі яму гуляць на дварэ. Але Міхалка не абразуміўся.

Куды там! Ён задумаў такую рэч, што ўсе дзівіцца будуць. А пакі што ціхачом ён рыхтаваўся споўніць тое, што задумаў. У самы глухі куток пад ложкам, куды нават венік служанкі іх Насты рэдка калі зазіраў, складаў Міхалка розныя прыпасы на дарогу, бо Міхалка задумаў уцякаць адгэтуль. Тут ён назапасіў з восем кавалачкаў цукру, акрайчык хлеба з асушкам. Праўда, хлябок высахне, але Міхалка знойдзе ў дарозе крынічку і размочыць яго. Усе гэтыя прыпасы ляжалі на газеце, якую Міхалка цішком узяў са стала. Разам з гэтымі прыпасамі ляжаў мячык і чалавек з гумалястыкі, у якога трэба было толькі дзьмухануць, каб ён загукаў, як жывы. Усё гэта Міхалка адкраў ад Лідачкі. Мячык і чалавечка ён дасць сваім сябрам, бо хто-ж ідзе з горада без гасцінца? Засталося толькі пашыць торбачку, каб

забраць увесь скарб з-пад ложка. А там... ад адной гэтай думкі лёгка рабілася на сэрцы.

А наўперад ён яшчэ па дарозе зойдзе ў тую вёску, дзе яго брат служыў летась. У гэтай вёсцы Міхалка згубіў многа грошай — капеек пятнаццаць медзякамі. А знайсці іх лёгка, бо Міхалка, як цяпер, бачыць тое месца, дзе згубіў іх; не знайшоў-жа іх тады затым, што хутка перабіраліся ў горад і не было калі пашукаць як належыць быць.

Доўга не мог заснуць Міхалка ў суботу вечарам, перад сёмухай: заўтра рана, досвіта, выберацца ён у дарогу. У тых думках, што цяпер мітусіліся ў яго галаве, цяжка было разабрацца... Э, ды што! Устане і пойдзе: пойдзе перш да таго ўзгорка, адкуль ужо лёгка патрапіць на дарогу... Скарэй-бы толькі заснуць ды ўстаць заўтра раней. Міхалка плюшчыў вочы, але сон, як сумысля, не ішоў да яго, і толькі можа пад поўнач заснуў Міхалка. Не гледзячы на гэта, устаў ён ранютка, асцярожна падняў галоўку, аглядзеўся, прыслухаўся. Брат і братавая спалі; нават гэта жаба Лідачка і тая не варушылася. Ціхенька адзеўшыся, Міхалка павольненька выцягнуў сваю торбачку, у якую яшчэ з вечара злажыў ён усе свае рэчы. Прыгатаваўшыся як мае быць, ён яшчэ раз азірнуўся і, трасучыся ўвесь, падкраўся да дзвярэй і ўзяўся за ключ. Павярнуў раз і абамлеў: ключ, на яго ліха, так загрымеў, што напэўна ўсе абудзіліся. Са страху Міхалка выпусціў з рук торбачку. Усё было ціха. Відаць, ніхто не чуў. Узяўшы торбачку, Міхалка ціха скрыпнуў дзвярыма і вышаў на двор.

Не ведаю, ці на дабро, ці на няшчасце Міхалкі, вароты на дварэ былі замкнёны; агарожа-ж была такая высокая, дашчаная, што ўляпіцца было недзе. Колькі мінут Міхалка хадзіў на дварэ, шукаючы пералазу. І не думаў ён ніколі, што гэтае здарэнне папсуе яму ўсю справу! Можа-б і пералез як, але, на бяду, трэба было якраз выйсці на двор яго брату!

Міхалка думаў, што ўжо яму цяпер будзе канец — так моцна лупіў яго брат.

І што ты зробіш, калі не шанцуе? Міхалка, як і наўперад, жыве ў горадзе і толькі тым і цешыць сябе, што тады, напэўна, будзе яму палёгка, як выб'юць з яго «дзеравеншчыну».

1913 г.

МАЛАДЫ ДУБОК

I

— Ну і людзі! — гаварыў сам сабе Максім Заруба. — Ну, украў, ну, ссек, хай цябе ліха сячэ; ды не рабі-ж ты на здзек чалавеку, не рабі так, каб кожнаму кідалася ў вочы тваё злачынства, гіцлю!

Максім старанна аглядаў сляды нядаўняй кражы ў яго абходзе. Высокі, у палавіну чалавека, дубовы пень ясна вылучаўся сярод дзеравяк і свяціў сваім светла-жоўтым верхам і свежымі трэскамі вакол, а шырокая, разложная верхавіна і адсечаныя сукі пазіралі так нявесёла, так сумна, бы тыя пакінутыя бацькам дзеці. Зірнуўшы ўгару, Максім угледзеў маладую бярэзіну з абламанымі галінкамі. Гэта дуб, звалены бязлітасным тапаром, падаючы, чапіў яе сваімі моцнымі сукамі.

У лесе было ціха і маркотна, толькі ўгары стаяў глухі шум старых хвой і ялін. Высокія асіны і бярозы далучалі зрэдку і свой голас да гэтага шуму, калі часам дужэй патыхаў сыры, халодны вецер і варушыў іх голае вецце. На гэтым месцы, дзе рос дуб, мала пазначы-

лася прастору, і маладыя высокія елкі ўжо разгарнулі свае кашлатыя зялёныя лапы і занялі месца дуба. Так і за сталом жыцця, дзе сядзіць цесная людская сям'я, не пустуе месца выхвачанага смерцю селяніна.

Максім трывожна азірнуўся вакол, зняў з-за плеч сваю старасвецкую стрэльбу і паставіў каля хвоі; дастаў з-за пояса сякеру і пачаў замятаць сляды неўпільнованага злодзея. Ён абцерабіў верхавіну, пасцягаў сукі ў гушчар, ссек пень каля самай зямлі, завалок яго далей ад дарогі, пад выварат, а тое месца, дзе быў пень, закрыў зялёным мохам. Максім сам у гэты момант быў крыху злодзеем. Але яму больш нічога не заставалася рабіць, як прыкрыць след гэтай кражы, каб самому не нагарэла ад ляснічага.

Кончыўшы работу, Максім адышоўся крыху і азірнуў сваю працу, ці няма яшчэ якога знаку, па якім можна было-б заўважыць, што тут украдзен дуб. Усё было прыбрана гладка, але Максіму здавалася, што варта толькі зірнуць аб'ездчыку, каб прыкмеціць, што нехапае аднаго дуба. А можа аб'ездчык раней яго агледзеў гэты недагляд, і ўжо вядома ў лясніцтве аб гэтай пакражы.

«І выбера-ж часіну, паганец! — зноў разважаў з сабой Максім. — Ну, каб папаў! Гужы, лейцы — усё пасек-бы».

Максім ніяк не мог супакоіцца. Ён вышаў на дарогу, куды вёў след ад калёс. Але далей цяжка было разабраць, куды ён пайшоў: ці мала едуць па дарозе ва ўсе канцы? Максім пастаяў, патупаў, як-бы разбіраючы важную справу. На душы яго было цэлае пекла. Злосць на таго, хто ссек дуб, хто, як сумысля, як на здзек яму, зрабіў гэту кражу, ніколечкі не клапоцячыся схаваць канцы; далей — страх перад ляснічым, страх за страту кавалка хлеба: даўно ўжо капаецца пад яго аб'ездчык, не раз пагражаў Максіму і ляснічы прагнаць яго з месца.

Усе гэтыя думкі і пачуцці і рабілі тое пекла, што было на душы Максіма.

— І хто-ж бы мог зрабіць гэта?

Максім пералічыў колькі гаспадароў з вёскі, што былі ў яго ў вялікім падазрэнні. Але, не злавіўшы, не кажы што злодзей.

Максім яшчэ раз прышоў на тое месца, дзе рос яшчэ ўчора прапаўшы дубок. Як дарагі нябожчык, стаяў ён у вачах беднага лесніка. Прыкрыўшы камель яловымі лапкамі, Максім памалу пасунуў лесам.

Увесь гэты дзень, цэлы вечар і ноч не меў Максім супакою. Нават есці не хацелася яму. Нейкі страх і трывога душылі яго. Кінуцца за весніцы на дарогу сабакі, забрэшуць на каго ці так што здасца іх сабачаму розуму, — Максім чуў, як у сярэдзіне ў яго нешта траслося, і яму здавалася, што гэта пэўна ідзе Марцін з каморы ад ляснічага з наказам з'явіцца ў кватэру. Але сабакі, пабрахаўшы, змаўкалі, і патрывожаная ноч яшчэ цяжэй насядала на халодную сырую зямлю, і яшчэ маркотней шумеў над рэчкай аголены лес.

Старая вярба, стоячы над самай хатай, шумела і хістала галінамі па страсе і, як назло Максіму, гаманіла пра пакражу.

Стукне вецер у акяніцу, Максім уздрыгваў: яму думалася, што гэта ляснік ці аб'ездчык.

II

Андрэй Плех даўно ўжо меў сабе на прымеце дубок у лесе. Яшчэ летам, ходзячы з каробкаю па грыбах, насунуўся ён на гэты дуб. Як чалавек, якога агарнулі благія мыслі, Андрэй наперад азірнуўся і пачаў аглядаць важнецкае дрэва. Высокае, роўнае, выноснае, як точанае, яно, здавалася, сумысля тут вырасла на спакусу чалавека. «А, пся кроў яго, што за дуб!—думаў Андрэй. — От былі-б восі! А якія хвацкія вышлі-б паліцы на сохі» (Андрэй быў майстар па часці сох). Ды не

так-то лёгка ўхопіш яго тут: ссячы, пападзіся, — такі табе штраф закоціць земскі, што і кароўкаю не адапхнешся. І Андрэй, яшчэ раз акінуўшы вокам дубок, уздыхнуў і паплёўся дамоў. На ўсякі выпадак ён прымеціў гэта месца. Скора пачалося жніво, і Андрэй забыўся аб дубку, але, як на грэх, у яго колах разышліся спіцы. Трэба было думаць, як справіць новыя колы. На калодкі і вобады Андрэй меў пра запас бярэзіну, добрую баравую, чачоткавую бярэзіну з казённага лесу. Гэта Мікола Сіняўскі ўдружыў яму. А дзе-б узяць дубінкі на спіцы? І адразу ў яго вачах устаў малады дубок, што бачыў у лесе, збіраючы грыбы.

Амаль не кожны дзень думкі Андрэя вярцеліся каля гэтага дубка. Кепска толькі, каб яго качкі, калі пападзешся з ім. Праўда, у лесе красці не грэх. Гэта не тое, што залезці да чалавека ў хату. І хто ў лесе не злодзей, той дома не гаспадар. А князя чорт не возьме, калі ён, Андрэй, ссячэ адзін дубок. Так разважаў вечарамі Андрэй, пыхкаючы люлькай.

Раз пад вечар — гэта было ў нядзелю — Андрэй ішоў з места. І так неяк зрабілася, што ногі Андрэевы самі пайшлі па той дарозе, каля якой стаяў гэты шальмоўскі дубок. Андрэй не мог стрымацца, каб не даведацца свайго даўнейшага знаёмага. Лес быў ужо зусім без лісця, і малады дубок выглядаў цяпер яшчэ раўнейшым, яшчэ прыгажэйшым.

— Ах, злодзей! — гаварыў, цешачыся, Андрэй і аглядаў дубок.

Ідучы дамоў, Андрэй вылічыў, калі схадней яго ссячы. Квадра месяца пры гэтым стаяла ў Андрэя на першым плане. Праз колькі дзён будзе маладзік. Вось тады ён і зызне яго.

Якраз перад «усімі святымі», натачыўшы сякерку, Андрэй ціха казаў свайму сыну:

— Запражэш каня і пад'едзеш пад Доўгі Лужок.

Я буду там чакаць цябе. Ды глядзі, калі хто спытае, куды едзеш, скажы — па каноплі.

Андрэй выбраў такія сцежкі, дзе-б яго ніхто не спаткаў: асцярога не пашкодзіць, і ішоў, прыгнуўшы галаву. Аднак, чым бліжэй падыходзіў ён да лесу, тым больш чуў ён страх. А змрок — густы, халодны, непрывычны — нерухома аблягаў зямлю. Ціха. Глуха. Хоць-бы гук чалавечага голасу. І нейкая жуда ахапіла Андрэя. Пачуванне маркоты і адзіноты агарнула яго. Андрэй азірнуўся назад, на сяло. Скрозь цемрадзь прыветна свяціліся вокны сялянскіх хат чырвонымі і бледнаватымі плямкамі. Там сядзелі людзі, і на душы іх была згода. Толькі ён, як злодзей, крадзецца адзін скрозь гэты змрок, — прыхільны хаўруснік кожнага злачынца.

Андрэй пачынаў каяцца, што выбраўся на гэту справу. Лепш-бы паставіць кварту за кавалак дубіны — і сам выпіў-бы чарку і быў-бы смелы і спакойны. І яму захацелася, каб хто перашкодзіў цяпер, каб мець законнае права вярнуцца дамоў. Так было на душы Андрэя; а ногі яго ўсё неслі і неслі ў гэты страшны, пануры лес, дзе цяпер так цёмна і жудасна. Яшчэ гусцейшы і цяжэйшы змрок агарнуў Андрэя, як ён уступіў у лес. Прайшоўшы з поўвярсты, Андрэй спыніўся. Вось тая хвоя з вехаю, ад якой трэба ступіць колькі крокаў направа. Патупаўшы, Андрэй сяк-так намацаў гэты дубок, каторага вартаваў не толькі Максім, а яшчэ пільнавалі і другія стражы, што былі ў самім Андрэю — страхі. Андрэй прыслухаўся. Лес маўчаў. Можа ён зацікавіўся, што будзе рабіць тут гэты чалавек, чаго ён прышоў сюды варушыць і трывожыць яго сон. І было штосьці страшнае ў гэтым нямым спакоі лесу, і гэты страх перадаваўся Андрэю: ён стаяў ціха, баяўся кашлянуць і павольна адводзіў яловыя лапкі. Калі-ні-калі жалобна шорхаў сухі, завяўшы ліст, адрываючыся ад дрэва і падаючы на сыры дол.

3. Раніца жыцця.

— Ну, што будзе, то будзе.

Андрэй узяў сякеру. Сякера высока паднялася ўгару. Пачуўся першы стук. Вострая сталь глыбока ўрэзалася ў маладое дрэва, і гэты першы гук быў падобны да цяжкага, адрывістага кашлю, які вырваўся з глыбіні надарваных грудзей сухотніка. Андрэй, секанууўшы раз, адскочыў убок і на момант замёр, прыслухоўваючыся. Але вакол было таксама глуха і ціха.

Зноў узляцела сякера і пайшла латашыць усё часцей і зласней. Скора адна палавіна дубка была падсечана. Андрэй зайшоў з другога боку. З кожным узмахам сякеры дуб слабеў і хістаўся, дрыжэў голымі сукамі і ўсім сваім целам. Вось ён чуць пахіліўся, абамлеў і, здавалася, выглядаў месца, дзе-б упасці. Андрэй упёрся рукой і таўхануў яго. Голыя сукі крануліся сукоў суседніх дрэў, як-бы развітваючыся з жыццём, зачапіліся на момант і, аслабеўшы, асунуліся, і маладое дрэва цяжка ўпала, застагнаўшы, на зямлю.

Андрэй адышоўся і стаў слухаць. Адмераўшы чатыры тапарышчы па камлі, Андрэй з нейкаю злосцю стаў адсякаць кавалкі дуба. Адсекшы кавалкаў шэсць, ён пазносіў іх на дарогу. Здалёку пачуўся глухі стук колаў аб карэнне. Андрэй пайшоў насустрач сыну.

III

Яшчэ ніколі не зазнаваў Андрэй такога клопату, як цяпер. Недарма гавораць людзі: «Хто ўкраў парасё, таму і ў вушах пішчыць». Прывёзшы дахаты шэсць кавалкаў дуба, Андрэй, да часу, паскідаў іх на старану, дзе ляжалі яшчэ немалочанае жыта і салома.

Прызнацца, Андрэй нават не рад быў, што ссек гэты дубок: мала што можа стацца! Быць не можа, каб хто не бачыў, як ён пхаўся ўночы з лесу. А языкі ў людзей доўгія. Пад уплывам гэтых думак Андрэй быў неспакойны: спаў кепска і часта абуджаўся, прыслухваўся, што робіцца на двары.

Кожны гук, шум, аброненае кім на вуліцы слова прымушалі трывожыцца і думаць ліха ведае што. I якая гэта схованка—гумно? Усякі дурань першым дзелам паткне туды свой нос. Тут Андрэю прышлі на памяць тыя здарэнні, калі ў гаспадароў знаходзілі дубкі, бярэзінкі і ўсякія падобныя рэчы якраз у гумнах... Трэба перахаваць, і чым скарэй, тым лепей — покі не ўзялі яшчэ тропу.

— Што гэта, Андрэй, на цябе сягоння сну няма?— пыталася жонка.

— Так, не спіцца.

І, памаўчаўшы, Андрэй сказаў:

— Ведаеш, я ўсё думаю, каб не агледзеліся гэтага дубка.

— Можна-ж схаваць так, каб не знайшлі.

— Вось і я гэта думаю: у гумне якая схованка? А дзе схаваць?

— Схаваеш заўтра — будзе часу, а цяпер спі.

Жонка адвярнулася да сцяны і праз мінуты дзве заіграла носам. А Андрэй яшчэ доўга ляжаў з адкрытымі вачыма і разважаў. Страшныя думкі лезлі ў яго галаву. А што, калі хто ўдасць яго? Прыдзе ўраднік, стражнікі з аб'ездчыкам і леснікамі, зробяць вобыск і, напэўна, знойдуць у яго дубок. Зноў Андрэю ўспаміналіся падобныя здарэнні. Моташна рабілася ад гэтых думак. Андрэй усунуўся ў шлапакі, накінуў на плечы кажух і вышаў на двор.

Якая цёмная ноч! Здавалася, неба блізка-блізка нахілілася да зямлі і ціснула яе сваім густым і цяжкім змрокам. I ўсё вакол было так глуха, так нема, усёроўна як закамянела або вымерла. Андрэй зірнуў у той бок, дзе быў лес. Яго аж скаланула: здаецца, цяпер каб і золатам абсыпалі яго, ён не пайшоў-бы туды; як толькі хапіла ў яго адвагі ісці туды, у такую цемрадзь! У сяле было таксама ціха і глуха, нават сабакі і тыя ўсе змоўклі; відаць, і яны чулі гэты страх магільнай цішы і не ад-

важваліся зрабіць між сабой пераклічку. Толькі ў Яхімавым хлевушку забляяла жаласна ягнятка, згубіўшы сваю матку, і зараз-жа пачуўся кароткі адказны водклік старой авечкі: «Ідзі да мяне!» — ды часамі ў свінушніку ціха стагнала праз сон свіння тэкім змарнелым, стомленым галаском, усёроўна як-бы ёй заставалася тры чвэрці да смерці.

Андрэй пастаяў, паслухаў. Гэта маўклівая і страшная ноч не дала яму ніякага адказу, і ён пайшоў у хату.

«Сягоння яшчэ можна быць смелым», думаў Андрэй, кладучыся на палок і ўкручваючыся ў дзяругу. «Пакуль тое ды сёе, то яшчэ ёсць часу схаваць, а цяпер можна спаць смела». Але Андрэй ляжаў яшчэ з поўгадзіны і думаў, як хітрэй схаваць дубок. На гэтых думках Андрэй і заснуў. І прысніўся яму сон. Здаецца, прышоў ляснік Максім Заруба, у чыім абходзе ён высек дубок. Прышоў не злосны, як можна-б чакаць, а надта маркотны. Твар яго быў белы, як вымазаны мукой.

— Адабраў, брат Андрэй, ты ад мяне кавалак хлеба! — сказаў Максім. — Ад цябе я гэтага не спадзяваўся.

Сказаў і невядома дзе дзеўся.

Андрэй стаяў, як аглушаны. Хацеў сказаць слова — язык не варушыўся; хацеў бегчы за Максімам — ногі не слухалі. І, цяжка застагнаўшы, Андрэй абудзіўся.

Ноч, доўгая, жудасная, трывожная ноч яшчэ цяжка аблягала зямлю. Толькі што адспявалі другія пеўні, і сяло ўсё спала цяжка і глыбока; Андрэй ляжаў і трэсся — так узбунтаваў яго гэты сон, і ён быў ясны, жывы і страшны. Цяжка выказаць, што рабілася цяпер на душы ў Андрэя.

За ўсе тыя часы, як ён убачыў гэты праклятый дубок, і аж да цяперашняй мінуты Андрэй ні разу не падумаў аб тым, што цяпер яму прыснілася. І не было прычыны так думаць: ці мала людзей крадуць у лесе? Каб за кож-

ную неўпільнаваную кражу ў лесе выганялі леснікоў, то і леснікоў не было-б на свеце.

І чаму-ж ён прысніўся, і прысніўся так нядобра? Цяпер Максім ні на адзін момант не сходзіў з вачэй Андрэя. Андрэй успомніў, што яны з Максімам калісьці сябравалі, разам гадаваліся, разам былі на прызыве і ў адзін год жаніліся, і ўжо потым разышліся не з-за якога ліха, а так проста разлучыліся; а сходзіліся — кожны з іх мог смела паказаць вочы адзін другому. І Андрэй першы раз пачуў, што нейкая сцяна вырасла ў гэту ноч між ім і Максімам. Андрэю было чагосьці шкада. Чаго? Ён і сам не ведаў.

Гэта была цяжкая і неспакойная ноч у жыцці Андрэя.

IV

— Ну, што ў цябе чуваць? Парубкі ў лесе няма?

Максім пачуў, што па спіне ў яго запоўзалі мурашкі, нейкі холад прабег па ўсім яго целе. Маленькае замяшанне, і Максім цвёрда сказаў:

— Усё ў парадку.

— Ну, то хадзі-ж, я табе пакажу, які ў цябе парадак.

Сказаўшы гэта, аб'ездчык, сярэдніх год чалавек, правая рука ляснічага і пярвейшы шэльма, скрыва і злосна зірнуў на лесніка і павёў яго ў лес. Максім увесь задрыжэў. Залажыўшы руку за спіну і моцна сціснуўшы стрэльбу, ён моўчкі ішоў за аб'ездчыкам. Ён добра ведае, куды вядзе яго гэты кат і што хоча паказаць яму.

«Вядзі, няхай цябе сляпога водзяць. Кланяцца табе не буду і прасіць тваёй ласкі не стану. Што будзе, то будзе», думаў, ідучы, Максім.

— Ці не будзеш ласкаў зірнуць,—гаварыў тымчасам аб'ездчык, прывёўшы лесніка на тое месца, дзе колькі дзён назад стаяў дубок. Аб'ездчык добра націкаваў гэта месца, і ў яго наўперад усё было разлічана. На-

ват яго далікатная прамова да лесніка была абдумана раней, каб злосна пацешыцца з таго, як будзе выглядаць Максім Заруба, стоячы перад пнём ссечанага дуба. Але працягнутая рука яго так і засталася: перад імі было гладкае месца, і вакол стаялі дрэвы, ды дзе-ні-дзе тырчэлі абросшыя мохам даўнейшыя пні. Максім пазіраў на аб'ездчыка поглядам чалавека, які нічога не цяміць і чакае тлумачэння.

Аб'ездчык зірнуў на Максіма. Ледзь значная ўсмешка прабегла па губах лесніка. Нават елкі, якім на гэтым месцы было крыху прасторней, здавалася, усміхаліся, пазіраючы на аб'ездчыка — такую дурную ён меў міну ў гэту мінуту.

— Што за чорт? — сказаў ён. — Тое самае месца, а дзе-ж пень?

— Мала тут пнёў? — спытаў Максім, стаўшы на прыкрыты мохам пень нядаўна ўкрадзенага дуба і паказваючы рукою на старыя пні. — Ды і сам пан стаіш, як пень, — не вытрымаў Максім, каб не пасмяяцца з аб'ездчыка.

— Ты мне кпінак не строй! — крыкнуў аб'ездчык і забегаў вакол лесніка, як ганчак, вынюхваючы сляды.

Улучыўшы мінуціну, ляснік зірнуў адным вокам сабе пад ногі. У адным месцы мох адхіліўся, і з-пад яго свяціўся свежы пень. Максім чуць-чуць пасунуў нагу, каб закрыць гэту лысіну. Аб'ездчык, як каршун, зірнуў на лесніка.

— А на чым стаіш, ягамосцю?

Максім пачуў, што ён прапаў.

— Стаю, як і пан: нагамі на зямлі.

Аб'ездчык раптоўна падскочыў да лесніка, таўхануў яго ў грудзі і капануў нагою мох.

Пень раскрыўся.

— Зладзюга! Лес крадзеш, сам канцы хаваеш! — як гад, сіпеў аб'ездчык.

У адзін момант усё пазелянела ў вачах Максіма,

і лес закружыўся, заскакаў. Доўга не разважаючы, размахнуўся ён, і яго цяжкая рука з гучным пляскам апусцілася на шчаку аб'ездчыка. Шапка зляцела з яго галавы, і сам ён захістаўся і паляцеў потырч носам на гэты пень. Максім накінуўся на свайго ворага і пачаў мяць яго.

— Задушу! — хрыпеў ён, як звер, сціснуўшы аб'ездчыка за горла. Аб'ездчык звіваўся, як вуж, малаціў нагамі, кусаўся. Вочы яго вылазілі з сваіх гнёздаў.

Памыкаўся ён крычаць, клікаць на помач, але голас яго не мог выбіцца з грудзей, а вакол не было ні адной жывой душы. Адзін толькі лес, нямы сведка гэтай праявы, стаяў вакол глухой сцяной і маўчаў, не варушыўся. Відаць, ён бачыў яшчэ не такія справы, стоячы тут вякамі.

— Братка, змілуйся! За што? — енчыў аб'ездчык, страціўшы надзею выкруціцца з рук лесніка. Да Максіма вярнулася памяць і розум. З вялікаю нянавісцю зірнуў яму ў твар, борзда падняўся і сказаў:

— Ідзі, жалься на мяне, — і злосна пайшоў у лес.

Аб'ездчык падняўся, узлажыў шапку, дзіка азірнуўся вакол і кінуўся бегчы.

— Гвалт, ратуйце! — крычаў ён бегучы.

V

Досвіта другога дня Андрэй ужо кошкаўся ў хляве. Запаліўшы газоўку, павесіў яе на сцяне і, узяўшы сахор, Андрэй адкідаў гной ад сцяны з таго боку, дзе было вышэй. Чорная карова з адной загарадкі, цялушка-выпустка з другой і чырвоны конік уставіліся пільна на гэту цікавую дзею. Толькі адна свіння не хацела звяртаць увагі на Андрэя. Яна спакойна ляжала ў сваёй бярлозе і, здавалася, ніколечкі не дзівілася, як-бы даўно ведаючы, што і чалавек часамі бывае не лепшы за яе. Прыбраўшы яму і выслаўшы яе саломаю,

Андрэй перанёс сюды з гумна камлюкі, закрыў іх тоўстым пластам саломы і наверх нагарнуў гною. Скончыўшы работу, Андрэй акінуў вокам гэты куток, і на твары яго з'явілася ўсмешка здавальнення.

— Згніюць тут, калі я сам не дастану іх, — сказаў сам сабе Андрэй і спакойна вышаў на вуліцу. Тут ён пастаяў, высмактаў люлькі са дзве, павітаўся з суседзямі і суседкамі, каторыя ішлі па ваду, і, як чалавек, якому няма чаго баяцца, пайшоў уладжвацца каля гаспадаркі. Ходзячы па дварэ, ён нават мармытаў сабе пад нос нейкую песню: «Шапка мая магерачка».

Прайшло дні два. За гэты час не выявілася нічога такога, што-б магло патрывожыць Андрэя, і ён ужо рыхтаваўся дастаць з-пад гною дубкі, каб пусціць іх у дзела. Якраз прышоў да яго сваяк Яхім Бубен.

— Чуў ты? — гаворыць Яхім. — Зарубу гоняць вон з стражнікоўства.

Андрэй пабялеў. У сярэдзіне ў яго нешта заныла, як-бы адарвалася, і ён пачуў, як сэрца яго затахкала дробна-дробна.

— Завошта? — спытаў ён.

— А хто яго ведае. Кажуць, аб'ездчыка пабіў,—парубка там нейкая знайшлася ў лесе, ну і завяліся. А можа так абгаварыў яго аб'ездчык, хто іх там разбярэ... От прасіся за стражніка, — закончыў Яхім.

— А! — махнуў рукой Андрэй. — Служа́чы хлеб — сабачы.

— Ну, не кажы гэтага. Можна, брат, жыць лепш, як на гаспадарцы: паша—дарэмная, дровы—дарэмныя, поле, сенажаць, сякі-такі абрывак, — жыць можна.

— Э, брат Яхім, дзе ён ёсць — лёгкі хлеб? Добра служыць з добрымі людзьмі. А калі пачнуць кусаць адзін другога, то доўга не паслужыш... За які-небудзь паршывы дубок...

Тут Андрэй запнуўся.

— Не, лепш, брат, не знаць такога хлеба.

Яхім бачыў, што Андрэй не хоча, не мае ахвоты быць леснікам. Ну, яго воля.

Усё сяло гаманіла пра Максіма, разбірала яго справу на ўсе лады. Адны трымалі руку Максіма, шкадавалі яго; другія — наадварот, былі рады, бо зайздросцілі яму. А наогул нікога блізка не чапала тое, што чалавек страціў кавалак хлеба, і нікога не цікавіла, як ён страціў яго. Пра гэта ведаў адзін толькі Андрэй. Але ўсё тут павярнулася так, што яму не выпадала падзяліцца з людзьмі сваімі думкамі. Гора не ў тым, што людзі не прымаюць нашых думак або насміхаюцца з іх: тут мы можам хоць цешыць сябе тым, што нашы думкі калі-небудзь знойдуць для сябе лепшы грунт, ці тым, што людзі яшчэ не дараслі да іх, і ўсё-ж такі мы можам смела гаварыць іх, крычаць, не саромячыся паказаць іх прад вачыма ўсяго свету. Але цяжка таму, хто не можа смела сказаць аб сваіх думках, хто баіцца вынесці іх з сваёй душы на людскі суд і хто мусіць насіць іх, як атруту на сваім сэрцы. Такія нядобрыя думкі апанавалі цяпер Андрэя. Як-ні-як, а ён быў прычынай таго, што чалавека выпіхаюць вон на зіму без кавалка хлеба... Праўда, Андрэю яшчэ не верылася, што гэта праўда. Яму зрэдку думалася, што ўсё гэта можа яшчэ ўладзіцца і Максім застанецца. А можа тут хаваецца зусім іншая прычына? Гэтыя думкі на момант супакойвалі Андрэя, і ён уважна прыслухоўваўся, што гавораць людзі. На другі дзень не заставалася ніякага сумнення, што Максіма гоняць. Цяпер пачалі гаварыць ясней і аб прычыне, па якой яго выганяюць. Максім, казалі, прадаў дубок у лесе.

Моташна было Андрэю слухаць такія гутаркі — проста свет здаваўся яму нямілы. Здаецца, узяў-бы, завязаў вочы і ішоў-бы няведама куды, абы знайсці заспакаенне, абы не чуць той згрызоты, што была на яго сэрцы.

І чаго яму было лезці ў гэты лес? Сядзеў-бы сабе спакойна і гора не знаў-бы.

Эх, здаецца, каб нічога гэтага не было, каб яно толькі прыснілася яму! Усё-б было добра, каб не гэты дубок.

VI

Як толькі настаў вечар і добра сцямнела, а людзі крыху аціхлі, Андрэй зноў пайшоў у хлеў, адгарнуў гной і павыносіў камлюкі на дрывотню.

Відаць, Андрэй нешта надумаўся. Прыхіліўшы камлюкі да сцяны, Андрэй доўга пазіраў на іх. Хвацкія камлюкі. Важнецкія вышлі-б спіцы для колаў. А паліцы на сохі!.. На момант Андрэй забыўся аб тым, чаго ён прышоў, і ўзяў самы тоўсты кавалак дубка, палажыў яго на плечы і панёс у Нёман. Гэта была яго ахвяра сумленню, гэтым хацеў ён выкупіць свой грэх перад Максімам і вярнуць спакой душы. Несучы дубок, Андрэй раздумваў над тым, ці добра ён робіць, ці ёсць тут які-небудзь толк. Колькі раз ногі яго ішлі павольней, ён азіраўся назад — ці не лепш вярнуцца ды зноў схаваць?

— Э! — казаў сам сабе Андрэй. — Збуду з галавы гэты клопат, раз пакончу з гэтым ліхам! — І борзда пайшоў на бераг Нёмана.

Апусціўшы павольна дубок, Андрэй узяў яго за адзін канец, а другі апусціў у ваду. Нёман зараз-жа падхапіў яго на свае плечы, і Андрэй адразу пачуў, як яму стала лягчэй у руках. Тут ён з усёй сілы штурхнуў камлюк на ваду. Дубок стралой панёсся на сярэдзіну, і толькі гладзенькая палоска вады абазначылася яго следам, і ён прапаў у халодных і чорных ад змроку хвалях Нёмана.

— Якому-ж лысаму чорту гатаваў я гэты дубок?! — крычала нешта ў Андрэю. — Для каго я выпакутваў яго сваёй крывёй? Хто спажыве боль мазалёў маіх?

І Андрэй забегаў па беразе Нёмана. Ён пабег наніз, туды, дзе за нортамі прыгожа разлёгся шырокі гак, у той надзеі, што вада вынесе камлюк дуба на бераг... Бегучы, Андрэй папаў у вырытую свіннямі яму і ўпаў, ляпнуўшыся жыватом, на халодную і мокрую зямлю. Падняўшыся, ён зноў пабег. Вось і гак. Але ноч была такая цёмная, што нічагусенькі не было відаць. На другім беразе глуха шарасцеў вецер у сухіх лозах і чаротах. Халодная, як жалеза, вада плюхала ў пустыя берагі і ўсхліпвала, як маці, страціўшы дзяцей сваіх... Пастаяўшы колькі мінуцін, Андрэй пайшоў дадому. Раз пачаў, — трэба канчаць. Усёроўна не на карысць яму вырас гэты дубок. Андрэй узышоў на свой двор.

— Андрэй, гэта ты? — аклікнуў яго голас.

— Я, — азваўся Андрэй.

— Дзе цябе чэрці душаць? — спытала сярдзіта жонка. — Вячэра даўно стыне!

— Чорт не возьме тваю вячэру, — адказаў Андрэй і палажыў на плечы два кавалкі дуба.

— Куды ты іх валачэш?

— Не табе ведаць.

Жонка змоўкла, а Андрэй зноў пайшоў на бераг. Ён быў злосны, ішоў борзда, а жонка назіркам ішла за ім. Яна зацікавілася, куды нясе Андрэй гэтыя камлюкі. Спыніўшыся на беразе, Андрэй паўкідаў абодва кавалкі ў ваду. Жонку ўзяў нейкі страх. Ні слова не гаворачы, яна пабегла дадому. Ёй здалося, што Андрэй звіхнуўся з розуму.

Праз поўгадзіны Андрэй вярнуўся. Моўчкі зняў ён шапку, расперазаўся, павесіў світку і сеў за стол.

Жонка не ўтрывала і пачала распытваць.

— Ат, не дуры ты мне галавы, — адмахнуўся Андрэй.

— Ну, ці-ж ёсць у цябе розум! Навошта-ж было іх сеч? Каму з гэтага карысць?

— Чорту лысаму! — сказаў Андрэй.

— Толькі-ж чорту... Хіба іх агледзеў хто? — не адступалася жонка.

— Во дзе яны ў мяне сталі, камлюкі гэтыя!—сказаў Андрэй і паказаў рукой на горла. — Чалавека вось выгналі з-за іх, а ты...

— Дык ты вярнуў яго гэтым?

Андрэй не знайшоў што сказаць, маўчаў.

VII

Яшчэ больш заблытаўся Андрэй. Толькі цяпер ён пераканаўся, што кідаць дубкі ў ваду была дурная выдумка. І праўда: ці вярнуў ён гэтым Максіма на месца? Ці вярнуў сабе спакой? І хіба можна адкупіцца ад сумлення тым, што ён пакідаў у ваду камлюкі? «Дурань я», думаў Андрэй, трасучы карове трасянку. Ухадзіўшыся, Андрэй вышаў на вуліцу. Вось ужо колькі дзён ён староніцца ад людзей і жыве толькі сам сабой, сваімі думкамі, што так моцна стамілі яго душу. У сяле, у тым яго месцы, дзе вуліца выходзіць к Нёману, стаяла даўней старая карчма. Гэта карчма, бывала, біткам была набіта людзьмі. Сюды сходзіліся і ў радасці, і ў горы; тут была гарэлка, якая, як кажуць знайкі па часці выпіўкі, была і крапчэйшая, і таннейшая, і шмат прыямнейшая ад цяперашняй манапалькі. Па старой памяці сюды ўсё яшчэ цягнула сялян гэта месца, дзе калісьці стаяла карчма, ад якой застаўся адзін толькі падмурак; і тут стаялі яны, усунуўшы ў зубы цыбукі і схаваўшы рукі ў рукавы кажухоў, пад адкрытым небам. І гэтым разам былі тут мужчыны, і сярод іх ішла сур'ёзная гутарка. Андрэй стаяў здалёк адзін і не адважваўся падыходзіць бліжэй. Раптоўна ён задрыжэў: у гэтай кучцы сялян быў Максім Заруба. Андрэй быў павярнуўся, каб ісці назад, але яго цягнула нейкая сіла да гэтай кучкі. Патаптаўшыся момант на адным месцы, ён зноў павярнуў назад. Максім стаяў

і штосьці гаварыў. Аб чым ён гаворыць? Андрэй не мог больш працівіцца жаданню ведаць, што гаворыць загублены ім чалавек, і ён пайшоў. Яму здалося, што людзі глядзелі на яго так, як-бы ведалі ўсю справу з дубком. Андрэй прывітаўся з сялянамі агульным «дзень добры», а Максіму працягнуў руку і нясмела сказаў:

— Здароў, Максім!

— Здароў, брат Андрэй! Ну, Андрэй, — сказаў Максім, — прымай, брат, у падсу́седзі.

Сэрца ў Андрэя так і апала: няўжо Максім ведае, што ён, Андрэй, ссек дубок — чаму загаварыў аб падсу́седстве? Не! каб ведаў, то наўрад-бы падаў яму руку, не толькі звярнуўся-б да яго з такой просьбай.

— Завошта-ж, брат, цябе выдалілі? — спытаў замест адказу, нібыта нічога не ведаючы, Андрэй.

— Тырчаў на дарозе пень, пакуль за яго не чапляліся, а сталі чапляцца — пню не ўтрымацца.

— Дык не за дубок адказалі ад месца? — з жарам спытаўся Андрэй, і вочы яго прасвятліліся.

Максім нахмурыўся, як-бы цень лёг на яго лоб.

— Скуль ты ведаеш аб дубку?

— Каму і не ведаць, як не Андрэю, — пажартаваў Стаська Гук.

Андрэй замяшаўся, пабялеў і сказаў:

— Так гавораць.

Андрэй зірнуў на Максіма. За апошнія часы Максім асунуўся, пахудзеў. Вочы яго глыбока запалі. Відаць, многа горкіх думак, трывогі і клопату перамятушылася ў яго мазгах. І было з чаго: што злога ён зрабіў? За чыю віну паплаціўся? І куды цяпер дзецца? Андрэй, як злачынец, апусціў галаву. Момант, і ўвесь здрыгануўся, падняў галаву, акінуў усіх поглядам.

— Максім, братка! Гэта за мяне ты пакутуеш: гэта я ссек дубок! Рабі са мной, што хочаш. Бі, катуй мяне!

Усе змоўклі і пазіралі на Андрэя.

— Няхай будзе пракляты той час, калі я першы раз

зірнуў на гэтае няшчаснае дрэва. За што цярпіш ты?

Максім горка ўсміхнуўся.

— Ты ссек дубок? Вось ніколі не спадзяваўся!.. Э! цяпер ужо ўсёроўна. Табе можа і лягчэй, а мне — адзін чорт. Ды калі напраўду вышла, то ты не такі ўжо вінаваты, як табе здаецца... О, каб я цябе злавіў у лесе, то быў-бы другі рахунак. А цяпер твая споведзь паможа мне, як мёртваму кадзіла.

— Паможа, паможа! — закрычаў Андрэй. — Я пайду ў лясніцтва і раскажу ўсю праўду. Няхай мяне судзяць, няхай забяруць апошнюю карову, няхай пухнуць з голаду дзеці, не кажы толькі, што Андрэй цябе загубіў.

Андрэй крута і з сілай павярнуўся.

VIII

— Смейцеся, добрыя людзі: здурнеў зусім чалавек! — пачакаўшы з поўгадзіны, чуўся жаночы голас каля Андрэевай хаты.

Андрэй, апрануўшы кажух і ўзяўшы палку, вышаў з двара на агароды, каб не ісці вуліцай, а жонка стаяла каля парогу і адчытвала Андрэя.

Андрэй маўчаў. Твар яго быў сур'ёзны, важны і спакойны.

— Вярніся, вярніся, Андрэй, — не ўнімалася жонка.

Андрэй не слухаў і сігаў далей не азіраючыся.

— Што з ім сталася? Пагібелі сабе і дзецям шукае чалавек... Каб ты ногі паламаў, каб ты дарогі не бачыў! Вярні-і-ся!

Жонка яшчэ доўга плакала і галасіла, а Андрэй тымчасам мінуў ужо сяло і вышаў на дарогу. Вакол рассцілалася поле, голае, пустое, абабранае. Збоку пацягнуўся луг паабапал Нёмана. Там і сям стаялі парыжэлыя стагі. Далей перад Андрэем пачынаўся лес, праз які ішла дарога. А над усім гэтым вісела хмурнае

неба, як кепска зааранае поле. На ўзгорках патыхаў халодны паўночны вецер, гразь сціскалася марозікам, пад нагамі цвярдзела. Гадзіны праз паўтары Андрэй быў у лясніцтве.

За сталом у канцылярыі сядзеў стары ляснічы. Гэта быў няўступчывы чалавек, з якім было цяжка дайсці да ладу.

Пераступіўшы парог канцылярыі, Андрэй нізка пакланіўся. Ляснічы кіўнуў галавой і зноў стаў пісаць. Потым павярнуў галаву да Андрэя.

Пажаваўшы сківіцамі, пан запытаў:

— А што скажаш, чалавеча?

— Панок! — сказаў Андрэй і ўвесь падаўся наперад. — Дарэмна пакаралі Максіма Зарубу: я ўкраў дубок! Каб я не прыждаў, калі я са згоды Максіма высек гэты дубок.

Ляснічы, вытрашчыўшы вочы, пазіраў на Андрэя. Пажаваўшы сківіцамі — такі быў звычай у старога пана: жаваць сківіцамі перад тым, як гаварыць, — ён сказаў:

— А заўважай, небарача: ты, гаворыш, дуб высек?

— Я, я, паночку!

— Гм, то які-ж бы ты быў гаспадар, каб не краў у лесе? — спытаў ляснічы.

— Панок, залаценькі! Даруй, панок, Максіму! Я вінават, штрафуйце, судзіце мяне. За што-ж будзе нявінны чалавек цярпець?

— Табе Максім не сваяк?

— Не, панок, не свой.

— То, мусіць, ён цябе падгаварыў?

— Панок, грэх гаварыць гэта! Максім нічога не ведаў. Толькі сягоння пры людзях я прызнаўся яму, і сам сабою прышоў да пана. Даруй, паночак, Максіму. Няхай лепш мяне пан судзіць. Я вінаваты, і я павінен адпакутаваць.

— Ха-ха-ха! А заўважай, небарача: смешны ты чалавек. Вось-жа не буду ні штрафаваць, ні ў суд пада-

ваць, калі ты гэтага просіш. А Максіма не прыму, бо ён забіяка, разбойнік.

Доўга прасіў Андрэй лясні́чага, але пан быў цвёрды і стаяў на сваім.

... Грудкі хмарак разгладзіліся, неба пабялела, і пасыпаў дробненькі сняжок, як Андрэй ішоў з лясніцтва. Усю дарогу разважаў Андрэй у сваіх думках. На душы яго стала спакайней, як пасля кожнай буры. А снег усё падаў гусцей; зямля забялелася. Лес стаяў спакойны, толькі ўгары шумелі паціхеньку хваёвыя галінкі, як-бы віталі першы сняжок. А можа яны шапталі што Андрэю, як шэпча маці, схіліўшыся над дзіцем, расказвалі сваёй мовай аб тым, што Андрэй сапраўды не такі вінаваты, як гэта крычыць яму кожную хвіліну яго чулае сумленне. Эх, лес! Колькі чаго давялося бачыць яму на сваім вяку. Многа ён ведае ўсяго! І каб Андрэй расчытаў яго гутарку, то зусім-бы інакш пазіраў на свет.

І ўспомнілася Андрэю старая казка, якую даўно-даўно, у шчаслівыя гады яго дзяцінства, расказвала нябожчыца-бабка.

«Скінула неба на зямлю дзіўны клубок. Усіх карміў гэты клубок, і карміліся ім людзі, карміліся звяры, і птушкі, і розныя маленькія жывёлінкі, бо для ўсіх прызначыла яго неба. І ўсе жывіліся, і для ўсіх яго ставала. Пазайздросціў гэтаму злыдзень, і нямаведама дзе дзеўся дар неба. І цяжка стала жыць на свеце. Зямля пачала бяднець і спустошвацца. Дзе былі даўней шырокія рэкі, там засталіся цяпер ледзь значныя палоскі вады; дзе і зусім яна высахла — парабіліся пустэчы. Лясы сталі зводзіцца, развёўся бруд, што накінуўся на чалавека і стаў піць яго кроў. Зямля пачала кепска радзіць: пайшлі па свеце паморкі, паўстала сварка, калатня, бойка. Людзі сталі трывожныя, неспакойныя, усё чагось спадзяюцца, чагось шукаюць, да

чагось прыслухоўваюцца. Само неба пахмурнела і адвярнула ад зямлі свой воблік».

Лес скончыўся. Вось бераг Нёмана. Вярсты дзве адгэтуль угару пакідаў Андрэй дубкі. Ён ішоў берагам, прыглядаўся, як-бы чагось шукаў. Вакол было пуста. А снег усё сыпаў і сыпаў.

1913 г.

НА ЖАЛЕЗНАЙ ДАРОЗЕ

I

Івась нікому не зайздросціў — можа затым, што ён быў яшчэ зусім малы і мала знаў жыццё; толькі-ж цяперашняй сваёй долі не памяняў-бы ён на долю панскага сына, хоць і сам Івась быў толькі сын будачніка

Будка іх стаяла адна ў полі, пры саменькім лесе, праз які смела і размашыста пралягла жалезная дарога. Невялічкі дворык іх быў агароджан прыгожым частаколам. Пад аконцам, што выходзіла ў бок жалезнай дарогі, раслі кветачкі і красаваўся пышны мак, а з невялікай градкі выкідала цыбуля, як пшаніцу, свае стромкія пер'і. На двары, каля самай будкі, замест стала стаяў высокі гладкі дубовы пень з роўна абрэзаным верхам. У святочны дзянёк, у добрую пагоду, сям'я будачніка піла тут чай. Высокі разложысты дуб

распасціраў свае тоўстыя лапы над дворыкам будачніка, хаваючы яго зялёную травінку ад гарачага сонейка. Івась гадаваўся адзін. Апрача курэй, пеўня і сабачкі Жучка, у Івася не было таварышоў. Затое-ж хто, як не Івась, знаў хараство летняй раніцы ў полі? Каму, як не яму, былі вядомы ціхія шэпты старога лесу на захадзе сонца? Хто лепш за яго разбіраў птушыную гаворку? І хіба мала здавальнення паслухаць, як крэкчуць жабы ў зялёным балотцы? Сам Івась прызнаваўся ў сваім сэрцы, што такога прыгожага кутка не знойдзеш нідзе на свеце... А жалезная дарога?

Не, каб адчуць усю паўнату гэтага хараства, гэтых чараў дарогі, што праходзіць тут, трэба бачыць яе на свае вочы, трэба палюбавацца ёю ў ясны веснавы або летні дзянёчак. Роўная, як струнка, доўгая — вокам не акінуць — рассекла яна лес сваім смелым махам на дзве палавіны, і хто яе ведае, куды яна дзяецца, выскачыўшы з лесу. Івасю моцна хацелася выбрацца ў дарогу, паглядзець, што знаходзіцца там, за лесам, над якім заўсёды вісела сiняватая смуга, толькі гэта ніяк яму не ўдавалася. Прызнацца, ён трохі баяўся далёка адыходзіцца ад дому.

Была яшчэ адна прычына любіць жалезную дарогу. Івась ніколі не прапускаў здарэння сустракаць пасажырскі поезд: колькі разоў добрыя людзі выкідалі Івасю праз акно вагона то цукеркі, то пустыя бляшанкі, што ў высокай меры радавала малога Івася і рабіла яго проста-такі шчаслівым.

Івась не меў яшчэ свайго занятку і жыў вольна, як тое паветра палёў, на якім ён гадаваўся. Часта бегаў ён на жалезную дарогу паглядзець, як яго бацька падмятае, чысціць палатно дарогі, як працуе, ці моцна сядзяць на шрубах гайкі. Усё гэта цікавіла Івася, і ён так углыбляўся ў бацькаву работу, што забываўся нават аб сваім носе.

— А навошта ты падкручваеш гэтыя шрубы? — пытаў Івась бацьку.

— А каб рэйкі мацней трымаліся, — адказваў бацька. — Будуць скрэплены дрэнна — поезд можа сыйсці з рэек, зробіцца няшчасце, людзі пагінуць.

Івась зараз-жа думаў аб тым, які малюнак уяўляў-бы сабою поезд, сышоўшы з рэек. Скура яго шорхла, мурашкі бегалі па целе ад гэтых думак, і ён яшчэ пільней наглядаў за тым, ці ўсе гайкі перапрабаваны, а калі бачыў, што бацька мінаў каторую, то зараз-жа звяртаў на гэта яго ўвагу.

— Іш ты, майстар дарожны, — гаварыў бацька і, каб зрабіць прыемнае сыну, прабаваў гайку.

— Каб не ты, то было-б крушэнне, — жартаваў бацька, а Івась думаў, што гэта праўда і ад радасці не памятаў на якім ён свеце.

II

Новае жыццё, новыя думкі прынесла з сабою вайна. Івась ніяк не мог растлумачыць сабе, што за рэч такая—вайна; толькі потым, па меры таго як ён прыслухоўваўся да гутаркі старэйшых, у ім злажыўся страшны вобраз вайны. Вайна, у думках Івася, — нешта асобнае, незалежнае ад волі людской. Гэта была страшная кабеціна, што бадзяецца па свеце, і, дзе яна ступае, там робяцца пажары і разбурэнне страшнае. Вакол яе гінуць людзі і рэчкамі цячэ чалавечая кроў. Гэтую лютую бабу-вайну выпусцілі на свет немцы; за гэта нашы салдаты і ідуць на немцаў. Перш ім трэба зваяваць сваіх ворагаў, а тады ўжо злавіць страшную кабеціну і заперці яе ў такі глыбокі калодзеж, адкуль яна і не вылезе. Тады і настане на свеце спакой. Івась кожны дзень бачыў, як валілі адзін за другім паязды з салдатамі. Адкуль яны толькі браліся? Загарэлыя, здаравецкія, — здавалася, не ведалі яны ніколі ніякага гора і бяды: у кожным поездзе грымеў гармонік, вясёлыя

дружныя гукі песень заглушалі шум вагонных колаў, то крэпкія салдацкія ногі неахвотна стаялі на месцы — то тут, то там рыхтаваліся яны крутнуцца, разыйсціся ў заліхвацкія скокі, і толькі няхватка прастору стрымлівала іх парыванні. Усё гэта моцна захапляла Івася. Поезд з салдатамі аддаляўся, меншыўся і ў канцы зусім прападаў з вачэй далёка ў тым лесе, куды бегла і сама жалезная дарога. А Івась стаяў, і думкі-вобразы ціха снаваліся над яго маленькаю галоўкай і калыхалі яго сэрца яшчэ невядомымі жаданнямі. Яму самому хацелася быць салдатам і ехаць у гэтую прыгожую, чароўную, невядомую далечыню, якая так моцна парывала да сябе Івасёву душу. Бачыў Івась, як на доўгіх платформах везлі страшныя гарматы на велізарных колах. Пазіраючы на ўсё гэта, Івась не так баяўся вайны, і яна здавалася яму нават вясёлаю.

— І куды яны едуць і едуць? — пытаў Івась у бацькі.

— На вайну, — адказваў коратка бацька і ўздыхаў.

— А чаму іх так многа?

— Многа? І ворагаў многа, сынку.

— Ну, а што пачнуць там рабіць, як сыйдуцца ўсе?

— Ваяваць будуць.

— А як будуць ваяваць?

— Як ваяваць будуць? — перапытваў бацька і разгінаў спіну — ён чысціў і падмятаў палатно дарогі. — А вось: немцы і аўстрыякі будуць націскаць на нашых, нашыя на іх, пачнуць жарыць з гармат адны ў другіх, з вінтовак і кулямётаў і будуць усё сходзіцца, а як сыйдуцца — будуць калоцца штыхамі — во гэтак!

Тут бацька намерыўся памялом у Івася, нібы збіраючыся прабіць яго. Івасёў бацька маляваў бой па-свойму. Івась слухаў, раскрыўшы рот.

— А ім баліць? — спытаў Івась.

— Каму?

— Тым, што гэтак б'юцца.

— Усяляк, сынок, бывае: каго раняць, таму баліць, а насмерць заб'юць — нічога і не ўчуеш.

— А я не біўся-б.

— Як-то не біўся-б? Быў-бы салдатам, то мусіў-бы ваяваць, сынку.

І другія думкі пачыналі варушыцца ў галаве Івася. Цяпер яму робіцца крыху ясней, чаму сярод салдатаў пападаліся і такія, на чыіх тварах адбіваўся смутак і гора. Мусіць, ёсць з чаго засмуткаваць, занудзіцца чалавеку! І яшчэ: бачыў Івась, як з другога боку, з-за таго невядомага лесу, ішлі і другія паязды з вагонамі, на якіх былі вялікія чырвоныя крыжы. І ціха было ў гэтых паяздах, нерухома ляжалі там раненыя салдаты. А маці кожны раз, пазіраючы на гэтыя вагоны, цяжка-цяжка ўздыхала, прымаўляючы:

— О, божа, божа! колькі гіне і глуміцца народу!

III

Ад часу да часу любіў малы Івась рабіць абходы сваіх улюбёных куточкаў, якіх было тут нямала. Бывала, раніцою выйдзе Івась з будкі на свой дворык, прыпрэцца дзе-небудзь у куточку на сонейку, сцішыцца, задумаецца, стаіць, разважае, прыслухоўваецца да тых радасных гукаў і шуму, якімі жыве гэты вольны белы свет, або проста цешыцца хараством летняга дзянька. І нейкае няяснае для самога Івася жаданне пацягне яго далей з двара, на той прастор, дзе прырода стварае чары жыцця.

На ўскрайку поля стаяў тут лес, пачынаючыся чародкаю высокіх і роўных дубоў; крыху воддаль ад жалезнай дарогі яны злучаліся з таўшчэзнымі старасвецкімі хвоямі. Здавалася, што нейкі лясны цар сумысля павыбіраў іх з усяго лесу — такія яны былі высокія, выносныя, стройныя, гладкія, а макушы іх — адна любата: адна ў адну, як пышныя шапкі. Далей,

каля поля, цягнуўся купчасты прысадзісты хвойнік, сярод якога зрэдку разнімалі свае прыгожыя верхавіны старыя хвоі. У гэтым хвойніку было многа даўнейшых ям.

Вучоныя людзі, якія хадзілі сюды з горада пагуляць, пашпацыраваць (горад быў не так далёка), казалі, што гэтыя ямы — знакі глыбокай старажытнасці; гэта даўнейшыя акопы. Простыя людзі пра ямы гаварылі крыху не так. Сяляне сцвярджалі, што тут не так даўно, на памяці многіх з іх, быў бровар, і ў гэтых ямах закопвалі бульбу. Івася не так цікавіла гэтая спрэчка вучоных з невучонымі, як самі тыя ямы, на якіх глеба ўжо заскарынілася, і там расла траўка, купкі прыгожага сіўцу і розныя краскі, дзе так многа было ўсякіх конікаў і жучкоў. А самае важнае — каля ям пад купчастымі хвойкамі расло многа добрых грыбоў, пра якія ведаў адзін толькі Івась. І часта малы Івась, узяўшы з сабою кошык і лустачку хлеба, прыбягаў сюды пагуляць, паглядзець на вежы цэркваў і касцёлаў (яны былі адгэтуль добра відаць), на стары манастыр, самы высокі ва ўсім горадзе, на трубы фабрык і заводаў. Сюды падыходзілі роўненькія загоны жыта і збажынкі, тут-жа было многа спеву птушынага, шуму і звону ўсякіх мушак і блішчастых жучкоў. І Івась так углыбляўся ва ўсе гэтыя малюнкі і з'явы, так зліваўся з жыццём поля, лесу і ўсяго гэтага белага свету, што напэўна быў бліжэй да пазнання таемнасці яго жыцця, чым які-небудзь вучоны.

Каля ям быў высокі пагорак, з якога было далёка відаць. Івась часта ўзбягаў сюды, каб паглядзець, што творыцца навокал.

Было гэта пад восень.

Івась стаяў на пагорку. Ён прыслухоўваўся да цішы, як-бы яна павінна была штось адкрыць яму. Яго чуткае вуха ўлаўляла далёкі-далёкі гул, бы гром. Але неба было яснюткае, дзе-ні-дзе злёгеньку засцілалася яно тонкімі пасцілачкамі светлых хмарак. А ў полі і ў лесе

было ціха, толькі ўгары жаласна пасвістваў каршун. Сярод гэтай агульнай цішы свіст яго быў надта смутны. А гром усё гучаў, але раскаты яго былі так глухі і далёкі, што толькі чуткае вуха магло расслухаць іх. Івась не ведаў, які гэта гром, але яму было страшна, і нейкая няясная трывога калыхала яго душу.

Але што гэта? Які гэта гул? Скуль ён? Нічога падобнага не чуў Івась. Гул быў густы, магутны і блізкі, але цяжка было распазнаць, адкуль ён ішоў. Івась угледаўся па баках, а гул не пераставаў і назойліва лез у вушы. Ускінуўшы вочкі ўгору, убачыў Івась, як высока над галавою неслася невядомая птушка. Але дзе ёсць такія птушкі? Не, гэта, напэўна, змей. Івася агарнуў страх. Змей зрабіў у паветры круг, крыху спусціўся наніз. «Віз-з-зь!» — загуло ўгары, і зараз-жа ў баку жалезнай дарогі пачуўся страшэнны стрэл, бы пярун ляснуў. Зямля здрыганулася, па лесе панеслася, тарарахкаючы, рэха, як-бы гэта змей рагатаў сваім страшным рогатам.

Івась бедны так перапалохаўся, што прытуліўся да хвойкі і ўвесь тросся і калаціўся.

Зноў запішчала штось у паветры. Івась мімавольна закрыў ручкамі твар і чакаў. Другі гук быў яшчэ грамчэйшы, яшчэ зласней затарарахкаў лес, і чорны густы дым паваліў ад будкі.

З плачам кінуўся Івась дадому. Будка была ўжо ўся ахвачана полымем, агністыя языкі лізалі яе дах, шугалі праз вокны і, як вужакі, віліся па сценах.

А дзе-ж ён сам, яго бацька? Чаму не відаць мацеры? Дзе яны? Чаму не ратуюць свайго набытку?

— Мама, мамачка! Тата! — загаласіў Івась, заламаўшы ручкі. Але ні маці, ні бацька не вышлі на яго жалобныя прычытанні.

— А мамачка! а татачка! — галасіў няшчасны хлопчык; з вялікага гора ўпаў ён на зямлю, біўся аб яе і хапаў сыры пясок. І ніхто не адазваўся на яго гора, адзін

толькі разложысты дуб з асмаленым камлём і лісцем пазіраў так горка і пакутна, як-бы яму было блізка не толькі сваё няшчасце, але і няшчасце гэтага беднага сіроткі.

1915 г.

НАТАЛЬКА, ДЖОН І МУХА

I

Бываюць-жа такія нядобрыя здарэнні на свеце! І горш за ўсё тое, што гэта здарэнне якраз налучыла маленькую Натальку.

Натальцы пайшоў толькі восьмы гадок. Але Наталька такая маленькая, такая шчупленькая, што яна выглядала нават меншай, як на свае гады. Можа гэта залежала ад таго, што жыла Наталька ў горадзе, дзе так мала прастору і сонца, дзе высокія дамы засланяюць шырокія разлогі яснага неба. І яшчэ, небажаты, трэба ўзяць на ўвагу і тое, што Наталька мусіла,

праўда, па меры сваіх сіл, спаўняць такую-сякую работу: няньчыць яшчэ меншую сястрычку Алесю і наглядаць за крыху большым ад Алесі братам. А Уладзік, гэты самы брат, быў хлопчык жвавы, непаседлівы, скоры да бойкі з сваімі сябрукамі...

Што казаць: самі ведаеце, якія задзіры гэтыя хлопцы.

Але апроч усяго гэтага, Наталька спаўняла і шмат важнейшыя справы. Не раз і не два пасылала яе маці з кацялочкам да сталоўкі. Возьме, бывала, Наталька ў адну руку кацялок, а ў другую квіточак, зашчэміць яго моцна і такою гэта важнаю асобаю ідзе па вуліцы да сталоўкі.

Вось і сёння паслала маці Натальку прынесці абед, бо самой маме не было часу. Наталька жыва абулася ў свае старыя чаравічкі, прыбралася крыху, узяла медны кацялочак і выбегла на вуліцу.

Дзень быў ціхі, ясны, цёплы, нават гарачы. Па вуліцы, як веснавыя перавалы, ішлі людзі featuredрознага звання. Усе яны кудысьці спяшаліся, абганялі адны другіх, сустракаліся, моцна занятыя сваімі справамі. І Наталька злілася з гэтым людскім першавалам і загубілася ў ім. Але яна добра ведала дарогу ў сталоўку. А вось і яна, гэта самая сталоўка.

Сюды прылучылася і Наталька. Яна хацела стаць трошкі бліжэй да дзвярэй. Яна думала, што яе маленькі дзіцячы ўзрост дасць ёй на гэта права.

— Куды плішчышся?—сярдзіта прамовіла ёй якаясь цётка. — Ці бачыш, якая вострая! Пазней прышла, а першая хоча справіцца!

Наталька мусіла стаць у чаргу.

II

Пакуль Наталька спраўлялася ў сталоўцы, па вуліцы перайшло і пераехала шмат народу, і нават шмат змен зрабілася тут за гэты час.

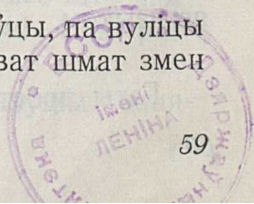

Каб хто стаяў тут і цікавіўся, то, напэўна, згледзеў-бы, як з варот аднаго двара высунуўся сабака. Відаць, што ён аббегаў шмат двароў, абышоў многа завулкаў, бо і яго сабачыя ногі прытаміліся.

Сабачае жыццё, наогул, заўсёды незайздроснае, але ніякіх павіннасцей ён не нясе. Праўда, пабрахаць на чужога чалавека, калі ён зойдзе на двор або калі ў двор зачэшацца лапавухая дзёдзька, то звычайны сабачы абавязак падказвае выгнаць гэту асобу з двара, а каб у яе надоўга прапала ахвота наведвацца туды, куды яе не просяць, то нават трэба схапіць яе за вуха або добра пацягнуць за хвост. Так і робяць добрыя сабакі ў вёсках. Але ў горадзе іншая справа, і гарадскі сабака лічыць занізкім для сябе займацца гэтаю работаю.

Знайшоўшы зацішны куток у цяньку каля варот, Джон—так зваўся гэты сабака—прысеў, апусціўшы вочы. Відаць, нейкія сабачыя думкі снаваліся ў яго галаве. Аб чым ён думаў, сказаць цяжка; зірнуўшы на яго худое цела і паджары жывот, можна было дагадацца, што думаў ён аб няўдачах сённешняга дня і аб тых памылках, якія ён зрабіў, бегаючы і шукаючы пажывы. Яго не цікавілі ні гэты ясны веснавы дзянёк, ні людзі, што безупынку ўсё ішлі ды ішлі, бы тыя хвалі вады. Проста ён сядзеў і разважаў. І сядзеў ён такім парадкам, пакуль не зачапіла яго муха. Тады Джон страсануў галавою, расплюшчыў, як мае быць, вочы і ўскінуў імі на муху.

Адляцеўшыся, муха зноў нацэльвалася на яго вуха. Але цяпер Джон быў на варце. І не даў ёй прысесці, бо не на тое-ж яму вушы, каб на іх садзіліся мухі.

Як толькі матнулася яна каля носа, Джон злаўчыўся—цап! Мухі як і не было. Джон пачаўкаў сківіцамі, але карысці ад мухі не было ніякай, і ён выкінуў яе языком.

III

Гэты просты і звычайны выпадак з мухаю адзначан

тут дзеля таго, што ён меў пачэснае месца ў цэлым звязку розных прычын таго нядобрага здарэння, аб якім у нас і зачалася гутарка.

Муха перабіла думкі і настроі Джона, вывела яго з таго смутна-спакойнага задумення, якое магло-б скончыцца тым, што Джон проста заснуў-бы. Цяпер-жа ўсе яго думкі паразляталіся, і ён ледзь быў не зняўся з свайго кутка, каб павярнуць у двор. Але ў гэты момант штосьці смачнае і незвычайна прыемнае заказытала яго нос. Джон адразу ўвесь змяніўся, захадзіў усім сваім целам, як-бы па ім прабеглі іскры. Вочы яго загарэліся, і, кінуўшы імі туды і сюды, ён зараз-жа зглядзеў маленькую Натальку. Джон крыху знаў Натальку. Колькі дзён назад забягаў ён у той двор, дзе жыла Наталька. Уладзік, схапіўшы кусок цэглы, замахнуўся, каб шпурнуць ім у Джона. Наталька схапіла Уладзіка за руку.

— Нашто біць сабаку? Што ён табе зрабіў? Ці добра было-б, каб у цябе кінулі цэглаю?—сказала яна брату.

Ёй шкода было худога Джона, і яна кінула яму костку. Джон з падзякаю зірнуў на Натальку, схапіў у зубы костку і пабег, павільваючы хвастом.

І вось цяпер, угледзеўшы добрую дзяўчынку і дазнаўшыся, што гэта з яе кацялка ідзе такі панадны пах, Джон замахаў хвастом, не спускаючы з яе вачэй. А Наталька і не бачыла яго, ішла сабе паволі, пазіраючы на тое, што рабілася на вуліцы.

А Джон тымчасам ужо стаяў каля Натальці і ўсё віляў хвастом. Яго толькі непакоіла крыху тое, што Наталька не бачыць яго і не звяртае на яго ўвагі. І вось як толькі яна параўнялася з ім, Джон, як-бы яго што падкінула, сарваўся і кулём кінуўся да Натальці і з разгону таўхануў яе пад руку.

Кацялок упаў на брук. Наталька, падняўшы каця-

лок, дзе ў самым дне засталося колькі лыжак куляшу, стаяла і горка плакала.

А Джон лізаў разліты ім кулеш і ад вялікага здавальнення павільваў хвастом.

1922 г.

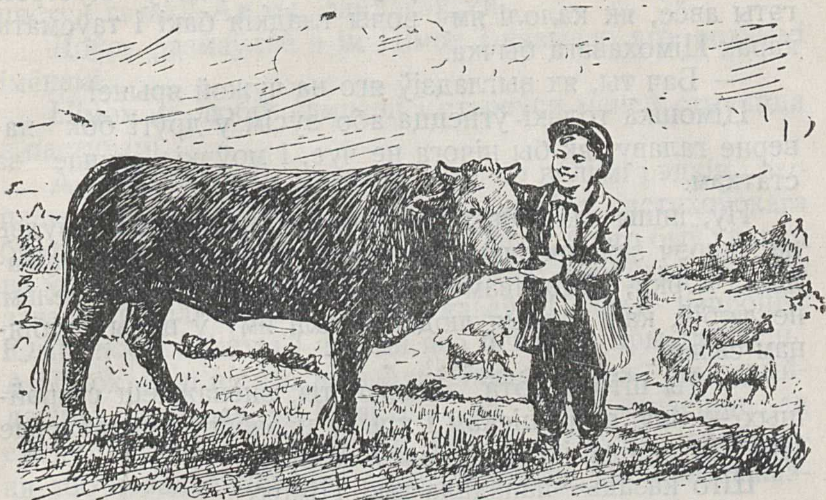

ЧОРАН

I

Каб не чорны бычок, то, напэўна, не было-б і гэтай бяды, бо на ўсё свая прычына.

Так ужо многа даставалася беднаму Цімошку з-за гэтага чорнага быка. Пападала яму ад чужых, пападала і ад сваіх. Але Цімох нічога не браў пад увагу і ўсё патураў свайму любімчыку, чорнаму. Ад таго бык гэты і называўся Чоран, што ўвесь быў чорны, як галка. Каб яшчэ больш дагадзіць яму, Цімошка сумысля запускаў яго ў шкоду, абы толькі людзі не бачылі.

І вось, бывала, калі ён гнаў каровак на пашу, то Кустрэй, што жыў на другой вуліцы, крыху пры канцы, кожны раз што-небудзь скажа яму, хіба на вочы не пападзецца.

— Ты-ж глядзі, лайдак, калі яшчэ раз пусціш быка ў мой авёс, то я з цябе юху спушчу!

Але трэба сказаць праўду: не так балеў Кустрэю гэты авёс, як калолі яму вочы гладкія бакі і таўсматы карак Цімохавага бычка.

— Бач ты, як выгладзіў яго на чужой ярыне!

Цімошка толькі ўгнецца або зусім у другі бок паверне галаву, як-бы нічога не чуе, і моўчкі ступае за статкам.

Ну, іншы раз і ён агрызнецца і скажа што-небудзь насупярэч зайздроснаму Кустрэю. Тады Кустрэй нажаліцца Юрку, Цімохаваму тату. А Цімохаў бацька вельмі не любіў, калі чужыя людзі тыкалі яму ў вочы грубіянам-сынам.

— Ты што-ж гэта, злодзей ты, зневажаеш старэйшых?—ціха, з прыціскам і крыху нараспеў прыгаварвае Цімохаў бацька і круціць сына за вуха.

Што казаць—пападала-такі Цімоху!

Затое-ж, калі забярэцца Цімошка з кароўкамі ў лес, то ўжо там чуецца ён вольна, як-бы гэта быў не лес, а яго ўласная сядзіба. Там ніхто не замінаў яму рабіць так, як сам ён лічыў найлепшым. Там ніхто не перашкаджаў выяўляць усю любасць да яго пастуховае справы. І куды толькі не забярэцца ён са сваім статкам! І на ягаднік пагоніць, і па бары на верасы пусціць, і ўсе лужкі перабярэ.

Але таксама знаходзіў ён і вольную часіну, каб пагаварыць, палашчыць свайго чорнага бычка. Цімох ганарыўся ім, хваліў яго, лічыў, што такога бычка нідзе на свеце няма, і быў гатоў біцца з тым, хто асмельваўся зганіць Чорана. Пазаве, бывала, Цімох свайго любімца, чухае яму за вушамі ці пад сківіцамі, адганяе камароў, смачнай травы, канапелькі, нарве яму і кавалкам хлеба пачастуе яго.

У самую большую радасць прыводзіў Цімоха рахманы Чоран тады, калі надумаецца сам прыйсці да свайго заступніка-дабрадзея.

— Ах ты, мой гарбузік! Што-ж ты хочаш сказаць

мне? Га? Пачухаць цябе? Дзе пачухаць? Тут? Ах ты, пястун гэтакі! Ах ты, лайдачэўскі!..

Доўга размаўляе з ім Цімох і называе яго рознымі імёнамі.

Цімох не любіў кампаніі і стараўся меней стыкацца з пастухамі.

А калі і бывалі спатканні з імі, то вельмі рэдкія і выпадковыя. Большую ўвагу сярод свайго пастухоўскага брата аддаваў Цімох Яхімаваму Юзіку, бо то быў хлопец ва ўсім паслушны Цімоху і з ахвотаю выпаўняў усе яго загады, ніколі не рабіў і не казаў Цімоху напроціў. Юзік любіў Цімоха і чуў да яго шчырую прыхільнасць. А Цімох, калі на яго надыйдзе такая часіна, як разыйдзецца іншы раз, то Юзік аж за бакі хапаецца ад смеху. Вельмі-ж здацен быў Цімох па часці перайманьня або перадражнівання каго. Асабліва ўмеў ён паказваць Кустрэя.

— Цімошка, братка! А ну, пакажы, як Кустрэй цябе лае!

Цімох паказвае, а Юзік аж на спіну ад смеху кладзецца.

— А-а-а ты, псялыжнік, зноў будзеш мне патраву рабіць? Вось як прыпільную, дык я на тваёй галаве патраву зраблю, — дражніць Цімох Кустрэя, прымаючы яго міну і становячыся так, як стаяў Кустрэй. — Выгладзіў свайго быка на чужой ярыне, каб цябе палкаю гладзілі! Пілат ты падпонскі, капшук занямонскі! Не пойдзе табе на карысць дабро чужое, шчанё ты малое!

II

Пад самую восень забалела ў Цімошкі нага. Ці наверадзіў яе, за кароўкамі па лесе ходзячы, ці намуляў яе аборкамі, ці якая другая прычына, але нага забалела так, што Цімошку прышлося астацца дома і легчы ў пасцельку. Цяжкія і нудныя прышлі для Цімоха

дзянькі. Ляжыць увесь дзень адзін каля печы. Праўда, матка сяды-тады падыйдзе да яго і прамовіць з ім слоўка. Але Цімоху здавалася, што яго закінулі, што ім не цікавяцца і не шкадуюць яго. І такі жаль агорне Цімоха, што не адзін раз на яго вочкі набягуць слёзы. Усе паразыходзяцца з хаты, застануцца адны малыя дзеці. Але што дзеці? Ці яны яму раўня? Ці з імі можна пагаварыць аб чым? Толькі што круцяцца, плачуць, б'юцца і дакучаюць. На кароткі час вечарамі забягаў да Цімоха Юзік. Гэта былі самыя светлыя моманты для Цімоха ў гэтыя дні.

У іх зачынаецца свая гутарка і ні на мінуту не змаўкае. Юзік не паспяваў даваць адказы на Цімохавы пытанні. Яго цікавіла, галоўным чынам, усё, што датычылася лесу і пастуховае справы: ці ёсць яшчэ трава, ці скасілі ўжо ў Лядзінах атаву, як наядаюцца кароўкі, хто пасе ў якім месцы. Пры гэтым, разумеецца, многа было размовы і аб чорным бычку.

Прыходзіць раз да Цімоха Юзік.

Зірнуўшы на Юзіка, Цімох здагадаўся, што зрабілася нешта вельмі важнае ў гэты дзень. Юзік прысеў каля Цімоха і маўчаў. Твар яго выцягнуўся, вочы былі спушчаны ўніз.

— Што-ж ты нічога не гаворыш? — запытаўся Цімох.

Юзік яшчэ ніжэй апусціў галаву і перабіраў пальцамі Цімохаў сеннічок. Нейкая думка вельмі засмучала яго, гнула і не давала спакою, але вымавіць яе ён не адважваўся.

— Ведаеш, Цімох... Чоран сёння біўся з Завозерскага Лысым.

— Ну?! — жахнуўся Цімох і падняўся на локцях.

— Збіў Чорана!.. — апаўшым голасам сказаў Юзік.

— Завозерскага Лысы... збіў Чорана... — мармытаў Цімох.

Аж у вачах пацямнела ў беднага Цімоха, і хата з вокнамі закружылася.

Самае цяжкае і непрыемнае было вымаўлена; Юзік пачаў гаварыць крыху вальней.

— Але ведаеш, Цімошка, каб Завозерскага Антось і Схопаў Андрэй не памаглі, то Чоран змясіў-бы яго ў два заходы. І так Чоран два разы карк заламаў яму. Ніколі не збіў-бы яго Лысы!

— І яны білі яго пугамі?! — спытаўся Цімох, бліснуўшы вачыма.

— Вядома, білі!

Цімох колькі хвілін не мог вымавіць слова. Ён чуў, што калі пачне гаварыць, то заплача ад крыўды, злосці і жалю. Але ў момант ў яго галаве зложыўся нейкі план, і Цімох досыць спакойна прамовіў:

— Ты-ж гані заўтра зноў туды; і я там буду.

Доўга не мог заснуць Цімох у гэты вечар. Ён усё думаў пра свайго любімца Чорана, як ён, бедны, біўся з Лысым. Так і стаяў у яго ваччу гэты малюнак бойкі. Вось ідзе Чоран, грозна ўхмыліўшы свой моцны карк. Насустрач яму наступае і Лысы, таксама нахмыліўшыся. Вось яны сышліся галовамі, шчапіліся рагамі! Ні той, ні другі не паддаецца. Ногі іх у зямлю лезуць, цела прыгінаецца да долу, самі злыя, языкі высунулі, гатовы адзін аднаго насмерць забіць. Вось Чоран зрушыў Лысага, папхнуў, папёр, адкідае яго моцнымі штурханамі рагатае галавы. Лысы стараецца затрымацца, упіраецца, не даецца, напружвае сілы. Нічога не памагае: сіла і спрытнасць на баку Чорана, і ён магутным ускідам галавы заламаў Лысаму карк. Лысы робіць апошняе натужанне і зноў стыкае галаву з галавою. Чоран падаецца крыху назад, але гэта толькі хітрасць з яго боку: у момант тасканаў ён Лысага правым рогам ды зноў узяў яго пад карк. Вось-вось гатоў ён збіць Лысага і распісаць яму рогам бок каля пярэдняй лапаткі. Але падбягаюць Антось і Андрэй, б'юць Чора-

на пугамі. Бедны Чоран! Некаму было за цябе заступіцца!..

Чоран бяжыць, Чоран уцякае, а Лысы гоніць яго, святкуе свой няпраўдзівы верх. Цімоху здаецца, што вялікая крыўда моцна засмучае Чорана, што нават і цяпер адчувае ён гэту вялікую несправядлівасць. Цімох ляжаў, скрыгатаў зубамі, згортваў кулакі.

— Пачакайце-ж вы, свераноўскія заткалы: пагуляе мая пуга па вашых вушах! — пагражаў Цімох Антосю Завозерскаму і Схопаву Андрэю. Гэтыя хлопцы былі з другой вёскі, Сверанова.

III

Назаўтра Цімох абудзіўся рана. Ён не чуў цяпер болю ў сваёй назе: ён рыхтаваўся выпаўніць свой план. Вось як паразыходзяцца з хаты, то ён устане, адзенецца і пойдзе на Просцінку, дзе ўчора адбылася бойка Чорана з Лысым. Там, напэўна, застане ён свераноўцаў. Ну, тады вы трымайцеся!

Юзік ужо даўно пагнаў статак. Вось і снеданне адбылося, і хата апусцела — усе паразыходзіліся.

Цімох сабраўся цішком, нікому нічога не сказаўшы. Ён вышаў з двара проста на поле і сцежкаю, прыкульгваючы, пашыбаваў у Крыніцы на Залессе. Вось і лес, і стажок сена каля лесу. Гэта іх стажок, іх гордасць і надзея.

Нават сам Цімох парадаваўся, гледзячы на гэты стажок. Вунь там, каля тых дубоў, і Просцінка. Цімох накіраваўся туды.

Юзік ужо быў там і чакаў Цімошку.

— Няма, — адказаў Юзік панура, таксама набраўшыся злосці на свераноўцаў.

— Чакай-жа, — сказаў Цімох, — заварочвай статак, пагонім у Чартавіцу, дзе-небудзь напаткаем іх, паганцаў!

Юзік паслушна завярнуў статак. Кароўкі ў парадку, адна за другою, пацягнуліся ў лес. У сярэдзіне важна ступаў Чоран, як-бы той бойкі і зусім не было. Хлопцы моўчкі ішлі ззаду з помстаю ў сэрцы.

Свераноўцаў нідзе не знайшлі.

Дзень ішоў к вечару.

Было хмурна, дзьмуў халодны вецер.

Цімохава абурэнне крыху ўляглося. Было халодна. Хацелася есці. Таксама давала сябе адчуваць і нага.

— Пагонім, брат Юзік, на Залессе.

— Пагонім, — згадзіўся Юзік і нават павесялеў, бо спатканне з свераноўцамі яго не вельмі прыцягвала.

На Залессі, каля Цімохавага стажка, хлопцы прыпынілі статак. Гнаць дадому было яшчэ рана.

— А ведаеш што, Юзік, давай разложым агеньчык і пагрэемся.

— Давай!

Юзік кінуўся збіраць палачкі і сухія трэсачкі, каб шпарчэй разгарэўся агонь.

— Давай запалкі!

Юзік палез за пазуху і выняў запалкі.

Цімошка прысеў, каб латвей запаліць падпалак, а Юзік абгарнуў яго халацікам, закрываючы ад ветру.

Сухія іголкі хвоі затрашчэлі, шуганула полымя, і Цімох знячэўку апёк сабе руку. Раптам кінуў ён падпал. Набег вецер, падхапіў камячок сухой травы з агнём і панёс яго просценька ў стог. І не паспелі хлопцы апамятацца, як насохшае сена палыхнула агнём, і стажок абвіўся жаўтавата-сінім дымам.

Цімох з перапалоху кінуўся наўцёкі. За ім пабег і Юзік. Вецер раздзімаў агонь, гуляў перагарэўшымі сцяблямі травы, і яны то чарнелі, то чырванелі, як-бы выскаляўся вецер з бедных хлопцаў.

Крыху апамятаўшыся, хлопцы борзда пагналі статак далей ад гэтага месца, дзе яшчэ колькі мінут таму назад стаяў Цімохаў стажок.

— Ты-ж, Юзік, глядзі: калі скажаш каму пра гэта, то я цябе заб'ю. Заб'ю насмерць! Кажы, калі будуць пытацца, што каля стажка і блізка не былі! Цяпер я пайду дадому, а ты гані адзін. Кажы, што я каля цябе зусім не быў.

Пасля гэтага Цімошка, прыгнуты гэтым няшчасцем, пасунуўся дамоў. Дома ён ціхенька лёг на сваё месца, ляжаў і думаў пра гэту бяду.

«Што-ж я нарабіў?»

— Дзе-ж гэта ты, сынок, цягаўся?—спытала матка.

— Так, хадзіў па двары, — ілгаў Цімошка.

«А можа сказаць маме?» думаў ён. «Не, не трэба. Усёроўна стажка не вернеш». І ён ляжаў моўчкі, а думкі аб стажку не ішлі з галавы. «А калі даведаюцца, што гэта — яго работа? Што тады?.. Ну, што-ж, няхай б'юць. Нават і добра было-б, каб набілі: на душы лягчэй стала-б... Але дзе яны возьмуць сена?..»

Да самага вечару ляжаў Цімошка і ўсё думаў. Цяпер ён стаў чакаць, як забядуюць і заплачуць жанкі, як засмуціцца яго бацька і брат Пятрусь, які складаў гэты стажок і так многа паклаў на яго надзей. Вось толькі пытанне: калі аб гэтым даведаюцца?

— Ты-б, можа, з'еў чаго, сынок? — запытала Цімошку матка.

— Не, не хачу. Нага стала горш балець, — пажаліўся Цімошка на сваю нагу, хоць яна і не так ужо балела яму.

— Чаго-ж бо ты цягаўся па надворку? — з ціхай ласкаю і разам з нейкім дакорам сказала маці і пайшла пыніць сваю работу.

Цімошка пільна і з трывогаю пазіраў на кожную новую асобу, якая паказвалася ў хаце.

«Вось зараз скажуць, што стажок іх згарэў».

Ужо вечарам, калі разлажылі на лучніку агонь, стала вядома, што згарэў стажок. Убег бацька.

— Ах, божа-ж ты, божа, спалілі наш стог на Залессі!

У хаце на адзін момант усе занямелі, а потым сталі бедаваць-гараваць.

Цімошка ляжаў ні жывы, ні мёртвы, як-бы на яго наваліўся цяжар і здушыў яму нутро.

— І хто-ж мог запаліць яго? Пастушкі, няйначай.

— А можа хто па злосці якой падпаліў?

Цімошка то чуў, што ўжо напалі на верны троп, то пераконваўся, што ніхто не ведае, як згарэў стог, і маўчаў зацята. Аб ім цяпер усе забыліся і не зварачвалі на яго ніякае ўвагі.

Гора ўляглося. Пра стажок ужо меней гаварылі, з горам-бядою пагадзіліся ў хаце. І сам Цімошка крыху супакоіўся.

Але на пяты ці на чацверты дзень зайшоў да Юркі ляснік Варывода.

— Што-ж, брат Юрка, згарэў твой стажок? — сказаў Варывода.

— Згарэў, — прамовіў Юрка і ўздыхнуў.

— А ведаеш, як і з чаго ён згарэў?

Юрка падняў на Варыводу вочы і чакаў адказу.

Варывода зірнуў на Цімошку.

Цімошка затрымаў дух, як-бы над ім узнялі булаву, каб збіць яго адным махам.

— Цімошка спаліў табе стажок!

І так дакладна ўсё давёў, што не было ніякага сумнення.

— Ты-ж чаму не прызнаўся? — спытаў Цімошку бацька. — А я мусіў грашыць, думаючы благое пра людзей!

А Варывода пераконана сказаў:

— Не, брат Цімох, як не хітры, а праўды не схаваеш.

— Я не наўмысля, татачка, спаліў стажок! — сказаў Цімошка і горка заплакаў.

———

Позняй восенню брат Пятрусь павёў у Клецк прадаваць Чорана, бо не было чым карміць.

1921г.

СТРАШНАЕ СПАТКАННЕ

— Вось што, Тараска: годзе ўжо табе каля рэчкі бегаць, а лепш занёс-бы ты дзядзьку полудзень на Высокі Бераг. Не палянуйся, сынок, — сказала мне матка.

Я быў хлопец паслушны і любіў, калі мяне за гэта хвалілі. Мяне таксама цікавіў і рум на Высокім Беразе. Вы, напэўна, не ведаеце, што гэта за штука такая «рум». Румам у нас называецца тое месца, куды вывозяць зімою калоды з лесу, каб вясною збіць іх у плыты і сплаўляць па рэчцы.

Усю зіму возяць туды калоды і навязуць іх, бывала, столькі, што загрузяць імі ўвесь бераг. А калоды ўсе такія тоўстыя, такія гладкія, роўныя, — паглядзець і то было люба. А колькі там народу, колькі гоману, крыху і смеху! Проста, як на кірмашы.

Разумеецца, я з вялікаю ахвотаю згадзіўся занесці дзядзьку полудзень.

Яшчэ зранку, на досвіце, пайшоў наш дзядзька на рум біць калоды. У маім уяўленні яшчэ і цяпер жыва ўяўляецца гэты Высокі Бераг над Нёманам, дзе так страшна бушуе веснавая вада. Яна не тоўпіцца ў берагах, імкнецца напрасткі, на ачосы, выліваецца з берагоў і шырокаю стужкаю, хвалюючыся, бяжыць па нізкіх лагчынах, як-бы хоча хутчэй дабегчы ў нейкі далёкі-далёкі край, каб першаю прынесці туды якуюсь вельмі важную вестку адгэтуль. А самым цікавым для мяне было пабачыць, як з высокага яруса дрэў кацілі ў Нёман калоды. Высока над вадою ляжаць гэтыя ярусы. Ад ярусаў да самай вады падложаны тонкія, доўгія бярвенні, каб калоды каціліся латвей і шпарчэй. На ярусах, як мухі, стаяць маладыя хлопцы і сталыя мужчыны з бомамі ў руках.

— Р-р-разам! р-р-разам!

Пагукваюць хлопцы і падважваюць бервяно. Узнялі, зрушылі. Бервяно коціцца што раз шпарчэй.

На момант усё заціхае. З нястрыманаю сілаю імкнення і з громам бервяно падае ў ваду.

— Гу-у-у-у! — бухаецца яно ў Нёман, на момант знікае ў вадзе, і толькі цэлая сцяна срэбных пырскаў узнімаецца ў гэтым месцы.

Я жыва сабраўся, дастаў з пячуры сваю дубінку, бо ў лесе мог налучыцца воўк, а, седзячы ў хаце, я ўжо колькі разоў лупцаваў у сваіх думках гэтаю дубінаю воўка; узяў дзядзькаў полудзень і вышаў з хаты. На двары, каля хлява, на сухой кастрыцы ляжаў Галас, з якім я быў у вялікай дружбе. Убачыўшы мяне, Галас завіляў хвастом у знак прывітання.

Я свіснуў.

Галас падняўся, пацягнуўся і пазяхнуў. Але, як відаць, ён не выспаўся або так штосьць заленаваўся, бо не

кінуўся адразу да мяне, як рабіў гэта звычайна. Ён прысеў на кастрыцы і задняю нагою стаў чухаць каля вуха.

— Галаска, цюцік! На, цю, на! На, цю, на!—пазваў я яго.

Галас, схіліўшы набок галаву, падышоў да мяне бачком, панюхаў дзядзькаў полудзень і зірнуў мне ў вочы. Я заўважыў, што ён быў не галодны. Гэтым і тлумачылася яго гультайства.

— Шукай зайца! шукай зайца! — крыкнуў я і пабег, каб гэтым самым надаць руху гультаю Галасу.

Галас неахвотна пабег за мною, правёў мяне за кладку; але як толькі ўвайшоў я ў лес, мой Галас пачаў адставаць: сядзе на дарозе і сядзіць. А калі я аглядаўся, ён махаў хвастом, як-бы хацеў сказаць, што ў яго няма ніякай ахвоты ісці са мною.

Галас зрабіў мне яшчэ адну ці дзве ўступкі і сяктак дайшоў да лесу. Але тут ён спыніўся каля першых хвояў, доўга нюхаў зямлю і ўжо не падымаў на мяне галавы, як яго ні клікаў, і не зварачваў на мяне ўвагі. Панюхаўшы, Галас азірнуўся вакол, штось разважаючы, трушком пабег краем лесу і знік.

— Ну, я-ж табе пакажу! — патрос я дубінкаю ў бок Галаса і пайшоў далей.

Гэта здарэнне з Галасам крыху парушыла той добры настрой, у якім быў я, выходзячы з дому.

Перш-на-перш мне было крыўдна: тая асоба, якую я лічыў сваім прыхільным сябрам, якую не раз частаваў я вялікімі кавалкамі аладак і хлеба, за што мне часта пападала ад старэйшых у доме, аказалася зусім не такою, як гэта я думаў. Але гэта пачуццё крыўды скора прайшло, бо я меў натуру незлапомную, і яно змянілася другім пытаннем: чаму Галас не пабег за мною? У сваю чаргу гэта пытанне выклікала цэлы рад другіх пытанняў і здагадак: ці не думае толькі Галас,

што я яшчэ настолькі вузел і карантыш, з якім яму, Галасу, сабаку сталаму і даросламу, быць за панібрата і станавіцца на адну дошку не фасуе? І далей, ці не лічыць ён мяне такім нікчэмным, што ісці са мною праз лес па глухой дарозе ён проста не адважваецца па той прычыне, што я не магу даць ніякай забяспекі, а свая кашуля, кажуць, бліжэй да цела? Гэтыя пытанні ўжо датыкаліся майго гонару, і я, прызнацца, крыху ўскіпеў. Я смела кінуў вачыма на лес, мацней сціснуў у руцэ сваю дубінку і яшчэ шпарчэй стаў перабіраць нагамі, падымаўся і стукаў шмат болей той меры, якая вымагалася ўмовамі хады. Затое-ж я чуўся смялей і гэтым дадаваў сабе той храбрасці, якой, на жаль, у мяне бракавала.

А лес быў стары і глухі. Па адзін бок дарогі стаялі больш елкі, але такія цёмныя і панурыя, што нічога добрага не казалі майму сэрцу. То там, то сям, паміж зялёных, сакавітых галін, доўгімі кудламі звісалі пасмы сівага моху, якраз як тая барада жабрака Яноля, які заўсёды зражаў мяне сваёю сіваю барадою і наогул здаваўся мне страшным. І ці не Яноль толькі выглядае гэта вунь там з-за елкі? «Э, глупства!» — сказаў я сам сабе і адвёў свае вочы з гэтай яліны, але ў мяне засталася нейкая непрыемнасць.

Чым далей падаваўся я ў гэты лес, тым усё болей глушэла. І галасы птушак, што так звонка нясліся з акраіны лесу, цяпер змоўклі. Або іх тут не было, або яны проста не адважваліся падаваць голасу? Скарэй усяго, баяліся, бо птушкі наогул тут пападаліся. А самы лес рабіўся больш і больш непрыхільным, чужым, незнаёмым і, што горш усяго, варожым. Калі я пазіраў у бок лугу, які прасвечваўся сквозь галіны лесу, мне было крыху весялей. Але як толькі я кідаў вочы ў процілеглы бок, асабліва на гэта Палешукова балота, я чуўся не па сабе. Там цягнуўся вялікі лес, лес густы і стары. І пазіраў ён на мяне зусім не ласкава. Ён быў

пахмуры і, як мне здавалася, не любіў, калі ў яго ўладарства асмельваўся заходзіць такі вузел, як я. Яго погляд ясна казаў:

— Ось пачакай — пакажу я табе, як аднаму хадзіць праз лес!

— А што ты мне пакажаш? — храбрыўся я. — Я цябе не баюся!

І тут-жа ў думках зазначыў сам сабе, што я сказаў нядобра: не трэба быць такім грубіянам, бо ўсё-ж такі гэты лес — мне не раўня, і ён гатоў яшчэ больш усердавацца і ўгневацца. І што яму абходзіць узяць і сапраўды пакараць мяне, кінуўшы якому-небудзь страху. Хіба мала ў яго гэтых служак?! І толькі падумаў я так, мае вочы самі, як-бы іх што прыцягнула, зірнулі ў падножжа старога лесу і затрымаліся на лясным страшылішчы — вывараце. Гэта была ўжо старая хвоя, вывернутая бураю. Яе доўгія жоўтыя карэнні, як вусы і лапы цёмнага страху, высока ўзнімаліся над зялёным мохам. Гэтыя лапы, і вусы, і жоўтая зямля між імі мелі вельмі страшны выраз і свой яркі і пэўны вобраз. Гэтаму-ж вобразу маё ўяўленне надавала розныя формы і змест, варта было толькі затрымацца на іх крыху даўжэй. Я добра ведаў, што гэта выварат — звычайная з'ява ў лесе. Мне даводзілася сустракаць іх вельмі часта і разглядаць іх зблізку, унікаць ва ўсе іх схованыя каморкі, закарвашкі, і тым не меней я не мог вызваліцца ад пачуцця нейкага страху, якім пагражалі мне гэтыя вывараты. Мне здавалася, што пад вываратам ці ў самым вывараце штось тоіцца і адразу можа выявіцца, але з таго боку і ў тым вобразе, якіх я ніяк не спадзяюся.

Цяпер я адчуў, што гэта дарога не такая простая і лёгкая, якою здавалася яна мне дома. І мне зноў успомніўся Галас. Цяпер я даваў больш пэўнае тлумачэнне яго паступку, калі ён не згадзіўся ісці са мною праз лес. Цяпер я зразумеў, што Галас, напэўна, счуў воўчыя сляды, калі ён так доўга затрымаўся каля пер-

шых хвояў, адкуль і вярнуўся дадому. Мне стала маркотна і сцішна. А гэтая дубінка, з якою я так казырыўся на печы, паказалася мне проста смяхотнаю.

А на палавіне мае дарогі, як сумысля, стаяў самы цёмны лес. Тут было найбольш страшнае месца дарогі, бо з гэтым лесам было звязана ў мяне многа розных апавяданняў аб страхах і розных выпадках, якія налучаліся тут з людзьмі. І гэта месца было ўжо блізка.

Самае важнае—мінуць лінію. Прайшоўшы яе, можна лічыць, што палавіну дарогі я зрабіў, бо ўжо далей пойдзе вясёлая палянка. Яна заўсёды сустракала мяне прыветна, як-бы спагадала мне. Там пачнецца яшчэ адна цёмная лагчына, праўда, невялікая; а там Доўгі Лужок, Бервянец, за імі Высокі Бераг.

Мне страшна, але іду.

Ну, вось і лінія.

Якая яна роўненькая!

Яна перасякае мне дарогу. Адзін канец яе бяжыць кудысь далёка на ўзгорак, у глыб лесу, а другі ідзе праз цёмны-цёмны ельнік і выходзіць на луг. Але цяпер луг аддаліўся, і я ўжо не бачу яго.

Я прайшоў яшчэ крокаў сто. Па правай руцэ цягнуўся ельнік уперамешку з маладымі хвоямі, а з левага боку пачынаўся бярэзнік. Гэта той самы бярэзнік, дзе летась наш дзядзька, ходзячы па грыбах, напаў на «неруш» і набраў цэлую сявеньку выдатных баравікоў-бярозавікаў. Тут пачыналася дарога на Млыновішча.

І толькі зірнуў я ў кут між гэтых дарог, як адразу спыніўся і аслупянеў. Валасы на галаве сталі падымацца і расці, шапка насунулася на вочы, а ногі страцілі здольнасць руху. Скура на мне шорхнула, сэрца замлела, а па ўсяму майму нутру пакацілася нейкая гарачая хваля. Сярод старых бярэзін, нагнутых тоўстымі камлямі над зямлёю і абросшых сівым мохам, стаяў звер!

Звер гэты быў незвычайнае велічыні. Асабліва вялі-

кай была яго галава і наогул увесь перад. Масці ён быў шэрай, шэрсць меў кудлатую і доўгую.

Першы момант аняменння і адзервянення прайшоў, і мыслі мае пачалі крыху варушыцца і выяўляць сваю работу. Я нават перастаў адчуваць уплыў страху і ціхенька, зусім без слоў, заспяваў сам сабе песню:

Ходзіць свёкар па двару,
Расчасаўшы бараду.

Гэтаю песняю мяне часта дражнілі дома, бо калісь я яе спяваў, неміласэрна гаркаючы — я не мог тады вымавіць чыста «р», а казаў «рла» — гэта і паслужыла прычынаю таго смеху, ад якога я часта аж на сцяну лез.

Чаму яна, гэта песня, прышла цяпер мне на памяць, я не магу растлумачыць.

А звер стаяў на адным месцы, загарадзіўшы мне дарогу. Ён стаяў нерухома, толькі зрэдку, і то ледзь прыкметна, варушылася яго страшная галава і велізарныя вушы. Думкі аб тым, як размінуцца з гэтым зверам і як занесці дзядзьку полудзень, у мяне не было, бо я быў цвёрда пэвен у тым, што далей таго месца, дзе я стаю цяпер, я не зрушуся ні на адзін крок. Разгледзеўшы звера, я пераканаўся, што гэта быў воўк. Я колькі разоў бачыў воўка, але такога вялікага і страшнага мне не прыходзілася бачыць ніколі.

«Чаго-ж ён так узіраецца на мяне? Чаму ён не кідаецца і не хапае?... Эх, Галас, Галас! Чаму ты не пабег са мною?»—Мяне ахапіў нейкі жаль, і я гатоў быў заплакаць. Мне так шкода стала свайго дому, мамы і таты, братоў і сясцёр!—«Эх, мілы мой братка Алесь! І за што толькі дражніўся і біўся я з табою! Ох, гад-жа я, гад печаны! Як толькі хапала ў мяне дзёрзкасці сказаць табе кепскае слова і падняць на цябе руку! Як мог павярнуцца мой язык, каб сказаць на цябе «Булавешка»?

Я быў цяпер у становішчы той мухі, якая заблыта-

лася ў павуціне, а павук ужо нарыхтаваўся, каб высмактаць з яе ўсе сокі.

«І што мне рабіць? Чаго стаіць гэты праклятый воўк? Чаму ён не душыць мяне? Чаго ён мучыць?»

А воўк, як-бы насміхаецца з мяне, стаіць, пазірае, зачароўвае мяне сваім звярыным поглядам.

Мімаволі я пачаў памаленечку адступаць назад, не спускаючы вачэй з воўка. Воўк нічога—стаіць! Мне стала крыху лягчэй. Я ступіў назад — яшчэ, яшчэ. Ужо крокаў дваццаць адышоўся я такім парадкам. Воўк ледзь-ледзь ужо відаць, але не варушыцца.

Павярнуўся тады я—у адной руцэ палка, у другой збан з дзядзькавым полуднем — і як засмаліў, як прылёг! Азірнуўся назад тады толькі, калі з лесу пачала выплываць наша хата. Тут я спыніўся, пайшоў ціха і важна, думаючы аб тым, як павесці дома апавяданне аб гэтым выпадку.

На двары мяне сустрэў Галас і кінуўся да мяне кулём.

— Ідзі, ідзі: я цябе пачастую!

І як толькі Галас хацеў падскочыць, каб лізнуць мяне ў твар, я злосна штурхануў яго нагою.

— А каб ты апруцянеў, нягоднік ты!

Я ўвайшоў у хату.

— Чаму-ж ты вярнуўся? — спытала мяне мама.

Я стаў расказваць, што было ў дарозе.

Расказваў я далёка не так складна, як гэта было ўжо склалася ў маёй галаве.

Матка выслухала мяне ўважліва, але не сказала таго, што ўсё гэта спатканне—плод майго палахлівага ўяўлення.

А як вечарам прышоў з лесу мой тата і сказаў, што ў Пятровіцах (якраз недалёка ад месца, дзе быў гэты выпадак) воўк патрывожыў пастухоў і авечак, то ўсе ў нас дома пераканаліся, што я сапраўды спаткаўся з воўкам.

Тыдні праз два давялося мне зноў ісці па гэтай дарозе. Але цяпер я быў не адзін—я ішоў на крок ззаду за сваім бацькам. Прышоўшы на гэтае самае месца, я зірнуў туды, дзе стаяў воўк.

— І што-ж вы думаеце?

Гэты самы воўк стаяў і цяпер!

Нічога не сказаў я свайму бацьку, іду і пазіраю. Бадай-жа ты спрахла: гэта была старая крывая бярэзіна, абросшая мохам і нахіленая над долам!

Я баяўся смеху і нікому не казаў аб гэтай памылцы, і толькі цяпер, мае дарагія, прызнаюся вам ва ўсёй гэтай праўдзе.

1922 г.

АГАТКА

I

Дзіўная дзяўчынка маленькая Агатка. Ёй шэсць гадоў, а выглядае на гадкоў чатыры. І гаварыць яна добра не ўмее. Гаворыць па-свойму, а разабраць яе цяжка. І гаворка яе больш выказваецца ў нейкіх гуках, чым у словах. Глядзіць на яе дзед Павал і галавою часамі заматае. Напэўна думае — няшчаснае дзіця яго ўнучка: нестае ёй чагосьці ў галаве. Малая будзе з яе дапамога ў гаспадарцы. І жаласць абудзіцца да яе ў дзедавым сэрцы. Расце дзіця без роднай маткі. Няма таго догляду, тае ласкі, увагі, што ідзе ад матчынага сэрца. І Агатка напэўна адчувае гэта сваім дзіцячым сэрцам, бо нейкі смутак прабяжыць іншы раз па яе замурзанаму тварыку.

Раненька падымаецца Агатка, часамі раней свае мачыхі.

Сядзе на лаву каля акна. Слаўна там, на дварэ. Неба такое яснае, светлае. Па саламяных стрэхах разліваюцца ўсмешкі сонца, а верабейчыкі, як дзеці, дурэюць, чырыкаюць, а часам і ў чубкі возьмуцца. Пацеха з імі! Агатцы хочацца туды, страх як хочацца! Там яе жыццё, яе радасць, там прастор і воля. Баязліва паглядае Агатка на мачыху, украдкам кіне свае вочкі за акно. Рана яшчэ. Расы ўсюды многа. Па вуліцы каровы затухкалі, забляялі авечкі, ляснуў пугаю пастух. Агатка прыліпае да акна. Эх, як там цікава! Не хочацца ў хаце сядзець. Бо што-ж тут, у хаце? Душна, цесна, мух многа. І надакучыла дзедаву песню слухаць, бо дзед Павал увесь дзень стаіць каля калыскі і ўсё мармыча:

— Угу-угу! угу-угу!

Крычаць на Агатку дома, бо яна валакітка вялікая. Як пойдзе з хаты зранку, так і прападзе на цэлы дзень. Не падабаецца гэта мачысе: трэба было-б і да работы прывыкаць. Дый людзі могуць думаць, што Агаткі затым ніколі дома няма, што ў яе нядобрая мачыха. І бацьку часамі пажаліцца. А бацька сярдзіты. Рука яго цяжкая, і слова яго жорсткае. Вось толькі дзед пагаворыць з ёю. Лагодненька ўмее гаварыць дзед Павал:

— Не хадзі ты, Агатка, далёка: бацька сварыцца будзе. Забылася, як бацька на цябе крычаў? Ты каля хаты гуляй, на прыгумень ідзі.

Агатка на дзеда зірне, засмяецца. Нічога дзед не ведае. А дзед ёй кажа:

— Няможна адной па полі хадзіць. Воўк з кустоў выскачыць. Ты не бачыла воўка—страшна, страшна, ого!

Агатка смехам заліваецца. Яна не баіцца воўка. Што ёй воўк зробіць?! А то проста перастае дзеда слухаць і аб чымсьці другім думае. А аб чым, дык і згадаць цяжка. На дзеда Агатка глядзіць, а з дзеда на хлеб вочы пераводзіць і кажа:

— Дай.

Дзед да стала кульгае, унучцы кавалак хлеба адрэжа.

Агатка бярэ хлеб, чуць не выхватвае з рук дзеда і стралою на двор вылятае. А дзед Павал галавою патрасе і яшчэ больш сур'ёзным стане.

II

Не ўтрымаць Агаткі дома. І дзе толькі ні апыніцца яна за дзень! На мінутку на дварэ прыпыніцца, каб разглядзецца трохі, у які бок ёй кінуцца. Зачынены весніцы на вуліцу. Адчыняць ёй цяжка. Яна спрытна пералазіць весніцы. Вось і вуліца.

У адзін і ў другі канец вуліцы глядзіць Агатка. Не, няма дзе разгарнуцца тут. Цесна. Па вуліцы дзеці бегаюць. Лужыны стаяць на ёй: учора дождж уліўны прайшоў. Парыцца на сонцы вуліца, шумяць звонкія галасы дзяцей. Не. Агатка з імі не кампануе. Ёй адной весялей.

Упоперак вуліцы перабягае, цераз суседскі двор на поле бяжыць Агатка. У полі так прасторна! Бяжыць яна туды, дзе шнурамі нівы пралеглі. Спыняецца Агатка: такая прыгожая красачка расце на ўзмежку. Агатка радасным смехам смяецца і нейкія словы гаворыць. З красачкаю размаўляе. Зрывае, нюхае і далей бяжыць.

У полі так добра! Прастору многа. Жаўранкі спяваюць. Белыя хмаркі праходзяць, а скрозь іх такая слаўная просінь відна. Зусім не відаць Агаткі: вусаты ячмень з аднаго боку, з другога—мятлісты авёс. Гнецца поле каласамі. А красачак колькі тут! Агатка забывае ўсё. Ну так тут добра, што аж прысядзе дзяўчынка, на прыполіку красачкі перабірае, гаворыць з імі, смяецца ім. Потым яшчэ далей падаецца Агатка. Вось і мяжа скончылася. На дарогу выйшла. Людзі кудысь едуць, Агатка праводзіць вачыма кожную фурманку. А вунь

там, як мурашачка, выпаўзе з-пад лесу яшчэ адна і яшчэ. Куды яны едуць?

А побач з дарогаю чыгунка бяжыць. А там, далёка-далёка, дымок белаваты паказаўся. Глядзіць туды Агатка — гэта-ж поезд ідзе! Крыкнула Агатка. Кулём на другі бок чыгункі кідаецца, бяжыць туды, дзе спыняецца поезд, выбірае сабе мясцінку, каб усё відаць ёй было.

А тут незнаёмыя людзі сталі збірацца, не тутэйшыя. Гэта дачнікі. Але яны не займаюць увагі Агаткі. Яна глядзіць на поезд. Клубок белага дыму ўбок заламаў, дзесь знік за кустамі. Агатка глядзіць, ці пакажацца ён зноў, ці не. Няўжо так і не пакажацца? Агатка не зводзіць вачэй з тых кустоў, і радасны крык вырываецца ў Агаткі: выскачыў поезд разам з цэлым хвастом кучаравага дыму.

Прыпыняецца поезд, бег свой змяншае, падыходзіць смелы, магутны, тупоча сотняю жалезных ног. А з акон вагонаў цэлыя букеты людскіх галоў пазіраюць. Спыніўся. Як пчолы з вулля, высыпаюць з вагонаў людзі. Шум, гоман, смех дзяцей. Агатка пазірае, адкуль-жа гэта так многа дзяцей? Ды ўсё з нейкімі чырвонымі стужкамі на шыях. У рады пастроіліся. Музыкі іх граюць на трубах.

Не ведае Агатка, на што глядзець ёй: ці на гэтыя трубы бліскучыя, ці на дзяцей, ці на іх чырвоныя павязкі? Гукнуў поезд, нехта ў свісток засвістаў. Здрыгануліся вагоны, паімчаўся поезд далей.

Разыходзяцца людзі то кучкамі, то па аднаму, і толькі стройная калонка дзяцей з чырвонымі павязкамі кудысь у лес пайшла. Агатка ідзе за імі, глядзіць, хто яны такія? Чаго прыехалі сюды? Ах, якія прыгожыя стужкі ў іх! Агатка яшчэ трохі праходзіць за імі, потым спыняецца, стаіць, залажыўшы ручкі за спіну. Напэўна, весела дзецям, а яна адна. Каб у яе была такая чырвоная стужка, то можа і яна-б пайшла-б з імі. Але як

толькі адвяла ад іх Агатка вочы, то і думкі аб чырвонай стужцы спыняюцца. Аб чымсьці другім думае Агатка і павольна ўжо ў той цёмны яловы лес ідзе. Чаго яна ідзе туды? Ды проста ёй хочацца кудысь яшчэ падацца, і ідзе яна проста так сабе, абы на адным месцы не быць. Чуе Агатка — грукоча дзесьці нешта, тарахціць, аж паветра ломіцца. Кідае погляд дзяўчынка, разглядаецца. Гэта той страшны жук гудзе, самаход. Вось ён, як віхор, імчыцца. Пыл курыць. Агатка адбягаецца ўбок, на горку ўскочыла, за хвойку прытулілася. Праляцеў самаход. Агатка кулачком патрэсла на яго. А ён спалохаўся: борзда-борзда ад Агаткі ўцякае.

Агатка навокал азіраецца—хоць-бы пабачыў хто, як гэты бліскучы жук ад яе ўцякае.

III

Далёка ад дому адышла Агатка. Вакол яе поле ды гэты цёмны яловы лес. І пуста, нялюдна тут. Глуха. Але Агатка не баіцца. Каго ёй баяцца? Ёй нават добра тут, бо зусім нікога няма. Але Агатка раптам спыняецца: ці не бацька яе вунь там, каля лесу, ходзіць?

І конь пры лесе ў арэшніку стаіць... Не, гэта хтось невядомы, чужы. Адлягло трошкі ад сэрца Агаткі. Пасмялела. Аж бачыць—недалёка ад яе другі чалавек. І твар яго неспакойны. Трывога на ім. Усё гэта неяк адразу кінулася ў вочы Агатцы. І нядобрым вокам Агатку акінуў гэты пануры чалавек. Што рабіць ёй? Страх нейкі адчувае цяпер Агатка. І чаго яны тут? Чаго яны прышлі замінаць ёй? Хто іх прасіў, хто клікаў? А страшны чалавек другому, што каля лесу быў, рукою махнуў. Сышліся. Гавораць. На Агатку паглядаюць.

А людзі тыя размову вядуць.

— Ліха-ж яе ведае,—кажа адзін.

— І адкуль яе чэрці нанеслі!—злосна гаворыць другі.

Яны хавалі тут кантрабанду. Колькі часу патрацілі,

колькі страху набраліся! З-пад самай граніцы везлі. Зарабіць можна чорт ведае колькі. Цяпер небяспечна: малое то малое, а шкоды нарабіць можа.

Дзіка заварушыліся вочы ў таго, што ад фурманкі падышоў. Азірнуўся навокал.

— Прыдушыць!—шыпіць чалавек.

— Глядзі, каб ліха не нажыць... Ах ты, паршыўка праклятая! Каб такая паскуда ды столькі клопату нарабіла... Хіба перахаваць?

— Куды перахоўваць? Па слядах пагранічнікі цісну ць... Ідзі да каня!

Абмерла Агатка: незнаёмы чалавек да яе зверам ідзе.

Дзіка закрычала Агатка, бегчы кінулася. Дзесятак шырокіх крокаў, — і дужая рука за сукенку на спіне схапіла.

Момант—бурканула Агатка ў паветры і аб зямлю моцна стукнулася.

Нічога больш не памятае Агатка.

Толькі пад вечар расчыніла яна вочкі. Тое-ж самае поле, той самы лес, але страшных людзей тут не было. А тут хлопцы з дому адпачынку гулялі і на той час, калі над Агаткаю была занесена рука смерці, яны праходзілі тут, нічога не ведаючы. Праходзілі—і спалохалі кантрабандыста.

І ўсё яно неяк дзіка і недарэчна сплялося, і ніхто не ведаў трагедыі дзіцячай душы.

У пасцелі некалькі дзён паляжала Агатка. Падсядаў да яе дзед Павал, гладзіў шурпатаю добраю рукою па яе галоўцы і словы добрыя казаў ёй:

— Закіданае ты дзіця. Мацеры ў цябе няма. І галоўка твая дурная... Ды што ты зробіш? Ачуньвай, гадуйся. Жыві!

1926 г.

АРЫНІНА ПЕРАМОГА

I

Арынцы было пяць год, калі бацьку яе забралі на вайну з немцамі.

Яна добра памятае той дзень. Такая сумятня была ў іх вёсцы. Плакалі мацяркі і жонкі, выпраўляючы сваіх сыноў і мужоў. Плакала і Арынчына маці, ідучы поруч з Апанасам. Апанас, Арынчын бацька, нёс на руках яе і меншага брата Арынчынага, Алеся. А на руках у маткі была маленькая Зоська. Арынцы трохі няёмка было такой «вялікай» на бацькавай руцэ. Але яна не пратэставала, бо так, відаць, трэба было. Туліў бацька да шырокіх грудзей Арынку і Алеся і цалаваў іх, а ў самога былі слёзы на вачах. Прадчуваў, мусіць, што не вернецца з вайны.

У дванаццаць гадоў засталася Арынка сіратою.

Калі яшчэ жыва была маці, то хоць і цяжка было ім, але сяк-так перабіваліся і ўдваіх лягчэй гаравалася. Адно толькі можа было шчасце, што Алесь і Зоська паўміралі раней, і засталася Арынка адна-адненькая. Усю-ж яе маёмасць: хібарку-хату, хлявец і чатыры дзесяціны зямлі сваякі паразбіралі. А дзядзька Сымон, старэйшы брат Апанасаў, забраўшы зямлю, узяў да сябе і Арынку. Нясоладка жылося ёй у дзядзькі. Свая сям'я вялікая, і тут яна аказалася лішняю. А потым дзядзька Сымон аддаў Арынку служыць на хутар, да заможніка-кулака Трахіма Гармізы.

А час быў такі бурны, неспакойны, трывожны—рэвалюцыя, вайна, але Арынчына жыццё не мянялася—цяжка было ёй, і не было каму заступіцца за яе. Не лепш, як у дзядзькі, было ёй і ў Гармізы. Адна толькі пацеха, што Гарміза—чалавек чужы, не так хоць крыўдна. Умеў Гарміза чужымі рукамі нажывацца, да работы прынявольваць ды яшчэ і папікаць Арынку сваім хлебам і сваёю кулацкаю ласкаю. Цярпела Арынка, не бачачы свету за работаю, і маўкліва зносіла несправядлівасць. Горка было і крыўдна: Гармізавы дочкі ў школах вучыліся, шукалі яшчэ лягчэйшага хлеба, хоць жылося ім і так не кепска—позна ўставалі, елі смачна, хадзілі чыста адзетыя, па добрай волі рабілі работу. Арынка-ж да ўсходу сонца падымалася з пасцелі, са свайго бярложка за печчу ў кухні, апошняю клалася спаць. Хадзіла летам босая, зімой у лапцях, у старых неданосках, з патрэсканаю скураю на руках, з заскарузлымі ад работы пальцамі. У няспыннай рабоце, не ведаючы адпачынку, у слепаце і цемнаце праходзіла яе дзявоцтва. Яна ведала, што сіротам цяжка жыць на свеце, але глухі пратэст падымаўся ў яе сэрцы супроць такой няпраўды. З зайздрасцю і са злосцю пазірала яна спотайку на Гармізавых дачок: яны вучацца, чытаюць кніжкі, камандуюць ёю. А чым яна горш за ўсіх? У лужыну часамі, замест люстэрачка, паглядзіцца Арынка

і катэгарычна прызнаецца сама сабе: «Адзеньце мяне так, як адзеты вы, ды навучыце мяне грамаце—я вас за пояс заткну». Ды што ты зробіш? Каму паскардзішся?

II

Бурнае разводдзе людскога жыцця ўваходзіла ў новыя берагі. І немцы, і белапалякі, і бандыцтва засталося ззаду. Усталявалася совецкая ўлада. Добрыя чуткі сталі даходзіць да Арыніных вушэй. Совецкая ўлада заступаецца за беднату, за абяздоленую голь, за батрацтва. І жыццё, як заўважыла Арына, і людзі навокал яе — падцвярджалі гэтыя чуткі. На самім Гармізу адбіваліся подыхі новага жыцця. Адбіваліся яны і на Гармізавых дочках. І Гарміза і дочкі яго відавочна пахмурнелі. Абрэзалі Гармізаў хутар, а яго зямлёю надзялілі двух беднякоў.

— Гэта парадак на свеце?—злосна бубніў Гарміза.—Што я нажыў потам і крывавым мазалём, забіраюць ад мяне...

І скрыва паглядаў на Арынку, але ў вочы стаў лагоднейшы з ёю.

А праз колькі дзён нават і ў гутарку ўступіў з ёю.

— Служыш ты ўжо, Арынка, у нас пяты год і служыш сумленна. Трэба табе і пенсію падбавіць. Вось табе гасцінца дзесяць рублёў, а з гэтага часу буду плаціць табе на два рублі болей, а ўсяго буду плаціць у месяц чатыры рублі. Можа і цяжка часам было, то ты ўжо не крыўдуй, Арынка.

Здзівілася Арынка і слоў не знайшла, як адказаць яму.

Але хітры кулак падкупіў маладое дзявочае сэрца. Яна-ж цяпер адразу багатаю стала.

І пачала яна разважаць, чаму Гарміза так раптам падабрэў. Можа і сапраўды ён не такі ўжо ліхі чалавек, якім лічыла яна яго дагэтуль? Так і не дадумалася

Арынка, чым растлумачыць Гармізаву змену. Напэўна тут нешта ёсць, думала дзяўчына, і на думку ёй прыходзіла совецкая ўлада.

Але справа скора высветлілася.

Праз колькі дзён прышла на Гармізаў хутар маладая жанчына з партфелем спецыяльна для таго, каб пагаварыць з Арынаю. Арына дужа здзівілася, а Гарміза моцна спалохаўся. Яшчэ больш цікава было Арынцы: чаго спалохаўся яе гаспадар, чалавек з шырокаю спіною, з тоўстым, як у вала, каркам, гэтай маладой і зусім на выгляд нястрашнай жанчыны. Але Гарміза спалохаўся не дарма: маладая жанчына, Ульяна Кубеліч, была не хто іншая, як прадстаўнік рабачкома ад сельсовета.

Павёў Гарміза Ульяну ў святліцу.

— У вас ёсць работніца,—адразу і па-дзелавому прыступіла Ульяна Кубеліч да справы, узяўшы каранадаш і паперы з партфеля.

— Ёсць,—ціха адказаў Гарміза.

— А колькі яна ўжо працуе ў вас?

— Пяты год.

— А колькі ёй гадоў? — дапытвалася Кубеліч.

— Ды ўжо мусіць гадоў восемнаццаць ці каля гэтага,—нясмела адказаў Гарміза і, ажывіўшыся, казаў далей:—Я ўзяў яе зусім падлеткам. Сірата-ж яна. Проста з жаласці ўзяў. У мяне яна расла і гадавалася.

— Ну, але яна ў вас была і за работніцу?

— Вядома-ж рабіла работу, як робяць мае дзеці.

— Дык вы, што-ж, на правах дачкі трымалі яе?— пацікавілася Ульяна.

— Ды бадай што так.

Ульяна паглядзела на Гармізу. Тонкая ўсмешка прабегла па яе губах.

— Як зваць яе?

— Арына.

— Паклічце яе сюды, а самі выйдзіце,—тонам загаду сказала Ульяна.

«Ось ты чорт цябе вазьмі: прышла сабе ў хату і распараджаецца тут». Але аслухацца грознай жанчыны з партфелем Гарміза не пасмеў.

— Мяне вы клікалі?—запытала Арына, увайшоўшы ў святліцу і са здзіўленнем пазіраючы на Ульяну.

— Так, мілая.

— А хто-ж вы такая?

— А я з рабачкома, упаўнаважаная ад сельсовета. Абследую становішча батракоў, работніц і работнікаў у прыватных гаспадарках. Сядайце.

— Нічога, пастаю.

— Ці мала настаялася?—лагодна запытала Ульяна.

— Ну, што-ж? Такое наша шчасце.

— Ты мыляешся, Арына. Сядай, пагутарым...

Падрабязна распытвала Ульяна пра Арыніну службу, жыццё, заработак, пра выхадныя дні. Праўдзіва адказвала ёй Арына, не ўтаіўшы нават і тых дзесяці рублёў Гармізавай нагароды і тых двух рублёў надбаўкі, што абяцаў ёй Гарміза. Ульяна ўсё запісвала.

— Вось як гэта добра—умець запісаць,—сказала Арынка, пазіраючы, як піша Ульяна, і журботна паківала галавою.

— А ты непісьменная?

— А дзе-ж мне быць пісьменнай?

— А Гарміза-ж казаў, што ты амаль на правах яго дачкі жыла?

Арына паглядзела на Ульяну, і гэты погляд казаў: «Гаварыць можна, што хочаш».

Яны зразумелі адна адну і ўсміхнуліся.

III

Ульянін візіт на Гармізаў хутар быў паваротным пунктам у Арыніным жыцці. Па-першае, Арына пераканалася, што совецкая ўлада сапраўды абараняе інтарэсы

беднаты і не дазваляе, каб яе крыўдзіла і эксплаатавала featuresрознае людское павуччо. А вынікам усяго гэтага была справядлівая ацэнка Арынчынай працы ў Гармізы і яе аплата: Гарміза павінен быў справіць Арыне абутак, поўны камплект адзежы, выплаціць ёй трыста рублёў ды даць яшчэ пры разліку па дзесяць рублёў за тры месяцы.

Абутая, адзетая, з грашыма ў кішэні, горда ішла Арынка з Гармізавага хутара, маладая, прыгожая, вясёлая, з высока паднятаю галавою. Не, савецкая ўлада не дасць ёй загінуць!

Апынулася Арынка ў горадзе. У іншы круг людзей, у новае кола інтарэсаў трапіла яна. Прынялі Арынку на фабрыку. Пачала яна хадзіць на сходы, даклады і спрэчкі слухаць, і стала святлець у яе вачах, і гэты свет зусім па-іншаму раскрываўся перад ёй. І старанная-ж была яна работніца. Калі ранейшая праца яе была паднявольная, то цяпер працавала яна свядома, руплівa, старанна, бо ведала, для чаго, навошта працуе.

Але самае важнае тут было вось што: пачала Арынка ліквідаваць сваю непісьменнасць. Наўперад ёй было страшнавата, калі іх, непісьменных людзей рознага полу і ўзросту, сабралі ў цэлую групу, калі прышоў настаўнік, малады студэнт, ды разлажыў лозунгі, плакаты і розныя кнігі. І дзіўна было тое, што настаўнік адразу пачаў з чытання цэлых сказаў. Пазірала Арынка на невядомыя ёй значкі, што азначалі цэлыя словы, і чытала разам з другімі, нічога не разумеючы. Запаміналі сказы, пазнавалі словы ў гэтых сказах, прыглядаліся да іх. Страшна было, цяжка і незразумела. Але ў далейшым гэтыя словы і гэтыя літары-значкі станавіліся больш знаёмымі. Памаленьку, патрошку раскрывалася таямніца чытання, граматы...

* * *

Прайшло тры месяцы часу.

Ехала Арынка ў падшэфны калгас. Дзве станцыі трэба было ехаць цягнікам. Апрача Арынкі былі тут яшчэ тры рабочыя і адна работніца з іх брыгады. А ў вагоне былі розныя людзі. Курылі здорава. Арынка-ж чытала ўсё, што пападалася ёй на вочы. І бачыць яна надпіс угары, над дзвярыма вагона: «Для некурашчых». Марудна, павольна прачытала яна надпіс, прачытала яшчэ раз, зірнула на курцоў. Праўду сказаць, курцы ўжо і не так замiналі ёй, і табачны дым не быў ёй прациўны. Але Арынка не магла стрымацца, каб не выкарыстаць сваёй пісьменнасці і права пратэставаць супроць курцоў у вагоне для некурашчых. Яна важна падышла да курцоў.

— Таварышы!—сказала яна.—Паглядзіце, што там напісана?—і паказала пальцам на надпіс. Курцы, хоць і ведалі, што ёсць тут гэты надпіс, але паднялі галовы, паглядзелі на яго і моўчкі спынілі курэнне.

Гэта была Арынчына радасць і перамога.

1925 г.

МАКАРКА НАВАК

I

Макарку Наваку мінула ўсяго толькі дванаццаць год, але шмат змен адбылося за гэты час. Макарка яшчэ помніць, як бацька яго мерна ступаў за плугам на сваім вузенькім шнуры, а маці адна хадзіла жаць на гэты шнур. За ёю ішоў і Макарка: не было з кім застацца яму дома. Шмат клопатаў было тады матцы з Макаркам: яна спяшаецца на поле, а Макарка падыйдзе і спыніцца. То ён згледзіць на дарозе цікавага жучка, то з травы ўзнімецца птушка, то праляціць прыгожы матылёк. Макарку хацелася на ўсё паглядзець і ўсё разгледзець, пра ўсё распытаць, каб адвесці кожнай з'яве належнае месца. Цяпер усё гэта здаецца яму далёкім і нават смешным, а тады справа прымала часам і нечаканы аба-

рот. Матка злавалася, крычала на Макарку, і Макарка справядліва адчуваў сябе пакрыўджаным няўвагаю маткі да таго, што так моцна цікавіла і займала яго дзіцячыя думкі.

Так было яшчэ гадоў восем таму назад. Цяпер, калі зірнуць на іхняе поле, дык яго і не пазнаць: папрападалі межы, а з імі і вузкія шнуры разам з адзінокімі постацямі аратых і жней. Макарка часта любаваўся полем у яго новым выглядзе: такое-ж яно прасторнае! А па полі паважна поўзаюць трактары, адрэзваючы за сабой цэлы гурт скібаў пахучай зямлі, напаўняючы цішыню ўзлескаў магутным гоманам. А на трактарах сядзяць свае-ж хлопцы і спрытна водзяць паслушныя ім машыны. Макарка не раз пазіраў на трактарыстаў, на іх зухаўскую пасадку, на ссунутыя на патыліцу шапкі, на дужыя загарэлыя рукі і зайздросціў ім ад усяго сэрца, і ў той-жа час ён ганарыўся імі. І што асабліва здзіўляла тут Макарку, дык гэта тое, што на адным трактары сядзела Марына Кунашка. Яе чырвоная хустачка, завязаная паўзверх русявых кудзер, здалёку кідалася ў вочы і нейкім асаблівым чынам вылучала яе постаць на гэтай шырокай зямлі. Яна, напэўна, спявала песню, бо ў яе быў добры голас, і яна любіла спяваць. Пазіраючы на гэтых жалезных коней і на трактарыстаў, Макарка цвёрда пастанавіў—навучыцца кіраваць трактарам, калі ён вырасце.

Змянілася не толькі поле—змены адбыліся і ў іх вёсцы. Павырасталі новыя будынкі: клуб, школа, больніца, дзіцячыя яслі і сады, а каля гэтых будынкаў раскінуліся прыгожыя дворыкі і пляцоўкі з чысценькімі роўнымі дарожкамі, з клумбамі, дзе раслі самыя рознастайныя кветкі. Тут можна было і пагуляць, і пасядзець на лаўках-канапках пад ценем маладых каштанаў. І ўсё гэта прыемна кідалася ў вочы і вабіла да сябе, выклікала пачуццё замілавання да гэтай новай зямлі, да людзей, што абнаўлялі яе і будавалі на ёй новы чалавечы ўту-

лак. А што асабліва падабалася Макарку, дык гэта шасейная дарога, збудаваная таксама за Макараву памяць. Яна спараджала ў яго сэрцы нейкае новае пачуццё — пачуццё далечыні і прастору. Як слаўна было прайсціся па гэтай дарозе! Колькі паваротак рабіла яна, пралёгшы між узгоркаў і сядзіб, перасекшы лясы і балоты! Часамі на цэлыя кілометры рассцілалася яна роўным, нібы выбеленым на сонцы, ільняным палатном.

Як чаруюць і вабяць да сябе акуратненька і клапатліва пастаўленыя праз пэўную адлегласць лаўкі каля дарогі! Утульна стаяць яны на маленькіх расчышчаных пляцоўках у цяні дрэўцаў. Вось так, здаецца, і гавораць падарожніку: «Прысядзь, калі ласка! Адпачні ды паразважай, браток!» А колькі прыгожых кветнічкоў каля дарогі! Ды колькі на іх усялякіх кветак!.. А гэтыя белыя слупкі з прыбітымі на іх дошчачкамі, на якіх паказаны розныя дарожныя знакі і надпісы—назвы дарог, сядзіб, вёсак, гарадоў. А як прыгожа выведзены на адкосах дарогі дзяржаўныя гербы, розныя лозунгі, кожная літара якіх зложана з маленькіх каменьчыкаў, кавалачкаў цэглы, пафарбаваных у розныя колеры. А колькі руху па гэтай дарозе! Колькі машын прабягае па ёй! Макарка любіў пазіраць, як імчацца машыны, і часамі, так сабе, жартам, падымаў руку, каб падвезлі яго на машыне... Дык як-жа не любіць такую слаўную дарогу?!

Многа думак спараджае яна ў Макаркавай галаве. І хочацца яму прайсці яе з канца ў канец. Праўда, адзін яе канец Макарку амаль увесь вядомы: гэты канец упіраецца ў прыгранічча (а Макарка жыў непадалёку ад граніцы). Калі ўзыйсці вунь на той узгорак, што лявей вёскі, дык адтуль відаць краіна, над якою распасцірае крыллі белы панскі арол.

Калі Макарку здаралася вольным часам праходзіць непадалёку ад той горкі, адкуль відаць другая зямля, то ён не мінаў яе амаль ніколі. Узыйдзе на самую верхавіну і запыніцца: два розныя светы ляжаць перад яго

вачыма. Адзін свет так вабіць і так радуе яго сваімі шырокімі prасторамі, дзе ўсе дарогі гасцінна расчынены перад ім, і ўсе яны даступны яму. Зусім іншы настрой і іншыя думкі выклікае зямля па той бок граніцы. Ён шмат чаго чуў аб тым, што робіцца там, на той зямлі. Яна часта прыцягвала да сябе яго вочы і думкі. Ён ведаў, што там распараджаецца зямлёй не народ, а паны. Многа там панскіх двароў, шляхецкіх фальваркаў, пазабіраўшых самыя ўраджайныя кавалкі. Макарка ведае, што паны стварылі так званыя «ўсходнія крэсы» і засялілі іх польскімі кулакамі-асаднікамі, а народ, які жыў тут спрадвеку, сагналі з яго зямель. І шмат беднага сялянскага люду пайшло батрачыць у панскія двары і фальваркі або бадзяцца па гарадах, шукаючы сабе работы і не знаходзячы яе. А над ім, галодным і голым, апякуюцца паны і ксяндзы, гэтыя прабеглыя выжыгі ў чорных сутанах. На пакуце народа будуюць яны сабе рай на зямлі, а яму абяцаюць рай на тым свеце. Нават школ сваіх не маюць там людзі. Дзесяткі тысяч беднай дзятвы астаюцца непісьменнымі, бо няма ім дзе вучыцца і няма ў што адзецца і абуцца, каб наведваць хоць тыя шляхецкія школкі, што пабудавалі паны і ксяндзы. Такая несправядлівасць моцна абурае Макарку. У іх піянерскім атрадзе не раз вяліся гутаркі аб тым, як лютуе там панская ўлада, як цяжка жыць беднаму працоўнаму народу пад панскім гнётам. Але Макарка, як і ўсе піонеры, ведае, што не век будуць панаваць там паны, бо народ зносіць крыўды і сваё бяспраўе да пары, да часу, бо ён употайку збірае сілу, каб абрушыць яе на сваіх заклятых ворагаў—прыблудаў, бо ў сэрцы народа жывуць светлыя вобразы вялікіх прыяцеляў прыгнечанага люду, яго правадыроў і настаўнікаў—Леніна і Сталіна. Панскае панаванне кончыцца. Ачысціцца зямля ад трутняў-дармаедаў. Макарка ў гэтым не сумняваецца. Аб гэтым сведчыць і яго верш, дзе ёсць такая страфа:

«Пан лютуе, здзекі чыніць,
Ды ён мыліцца:
Стукнуць пана малатком
Па патыліцы».

II

Жыццё ў прыгранiччы мае свае асаблівасці. Яно накладае свой адбітак і на людзей, што жывуць у прыгранiччы, вучыць іх дзяржаць вуха востра і зорка глядзець навокал. Кожнаму прыгранічнаму чалавеку вядома, з якою нянавісцю паглядае сюды пан і яго слугі і на што могуць пайсці яны, каб толькі нашкодзіць і прычыніць нам ліха. Макарка ведае, што для паноў суседства з намі—тое самае, што для савы-пугача і іншых начніц сонца яснага дня: яно слепіць ім вочы. Вось чаму кожны раз, калі Макарка стаяў на той горцы і думаў пра паноў, твар яго рабіўся суровым і бязлітасным, і ён падымаў руку і трос на паноў кулаком.

Залатая восень тысячамі дарог ступала, хоць яшчэ і нясмела, на зямлю і афарбоўвала яе далі і прасторы неба ў лагодныя тоны нейкага ціхага раздум'я. Тонкая, сінюватая смуга, поўная цеплыні і ласкі, песціла далёкія лясы і купчастыя бярозы, што адзінокімі постацямі абступалі старую і цяпер ужо заглухлую дарогу, бегучы разам з ёю кудысьці далёка на захад і на ўсход. Праз нявялікія адлегласці мяняліся далі, то звужваліся, сціснутыя лясамі, то зноў расступаліся, адкрываючы цэлы рад новых малюнкаў. Апошнія бабкі жыта і аўса ўжо звезены з калгасных прасторных палёў. Зноў загулі трактары, падгатаўляючы зямлю да прыёму новага насення, а месцамі ўжо вялася і самая сяўба.

Макарка Навак і яго прыяцель Лёнік Абрушкевіч, абодва ў чырвоных гальштуках, варочаліся з школы дамоў. Сёння першы дзень школьных заняткаў. Уражанні першага школьнага дня, здавалася, засланілі ўсе іншыя

інтарэсы і падымалі ў хлопцаў настрой. Ужо адно ўсведамленне таго, што яны — вучні пятага класа, многа значыць. Яны адчувалі сябе амаль дарослымі людзьмі, бо ўжо з пятага класа пачынаецца сур'ёзная навука. Рагатка-ж, якая ляжала на ўсякі выпадак у кішэні Лёнькі, зусім траціла сваё значэнне. Яму нават няёмка было цяпер даставаць яе з кішэні. Ён не забываў пра яе, але загаварыць аб ёй уголас не адважваўся. Вось хіба толькі калі пакажацца які-небудзь звер, дык яе можна будзе пусціць у ход. Хлопцы ішлі вясёлыя, і настрой у іх быў узняты. Яны прайшлі палавіну дарогі. Уся-ж дарога да школы не мела і трох кілометраў. Спускаючыся з горкі, яны згледзелі трактар. З шумам і грукам поўз трактар у бок дарогі, як-бы намерваючыся перарэзаць яе. Трактарам кіравала Марына Кунашка. Адразу можна было пазнаць яе па чырвонай хустачцы, з-пад якой выбіваліся непакорныя русыя кудзеры.

— З школы ідзеце, хлопчыкі? — весела запытала Марына, спрытна заварочваючы трактар, каб пачаць рэзаць новыя лусты пахучай зямлі.

Макарка і Лёнік прыпыніліся.

— Ці цяжка кіраваць трактарам, Марына?

Як відаць, пытанне гэтае вельмі цікавіла Макарку.

— Як навучышся, дык яно і не цяжка, — адказала вясёлая трактарыстка.

Трактар і Марынчына чырвоная хустачка паволі сталі аддаляцца ад дарогі, закрываючыся клубам лёгкага пылу.

Макарка і Лёнік пастаялі яшчэ трохі, пакуль адышоўся трактар і прыглух яго шум.

— Ну, займуся я трактарам,—рашуча сказаў Макарка. — Зраблю мадэль, вывучу матор і ўсе часці і навучуся кіраваць трактарам, вось пабачыш.

— Давай зоймемся разам!—падхапіў Лёнік думку свайго прыяцеля.

— Давай! — згадзіўся Макарка.

Яны рушылі далей і з жарам вялі гутарку, як будуць рабіць мадэль трактара. Яны і не заўважылі, як амаль усутыч сышліся з незнаёмым чалавекам. Ён ішоў палявою дарожкай і якраз выходзіў на вялікую дарогу, якою ішлі Макарка і Лёнька. Нічога асаблівага не было ні ў постаці гэтага чалавека, ні ў яго абліччы, ні ў адзенні,—звычайны чалавек, сярэдняга росту, чарнявы. На выгляд яму было не болей як трыццаць гадоў.

— Куды гэта ідзеце вы , хлопчыкі?—запытаў незнаёмы чалавек. Запытаў ён прыязна і бестурботна. Так мог гаварыць чалавек, у якога на сэрцы поўны спакой і ніякіх ліхіх думак у галаве.

Макарка і Лёнік прыпыніліся.

— А мы сабе так ідзем—гуляем,—адказаў Макарка, а Лёнік дадаў у тон свайму сябру:

— Збіраем калекцыі.

— О, якія вы малайцы!—пахваліў іх незнаёмы чалавек і запытаўся ізноў: — То, мусіць, вы—школьнікі?

Хлопцы адказалі не адразу.

— А навошта вам гэта ведаць?—запытаў Макарка.

Незнаёмы чалавек дабрадушна засмяяўся.

— Малайцы! Слаўныя вы рэбяты! Не ўсё трэба гаварыць кожнаму, хто папытаецца ў вас, асабліва, калі вы яго не ведаеце. Вось і я: а можа я—ліхі чалавек, шпіён які-небудзь?.. Вы-ж не ведаеце мяне?— І ён уважліва паглядзеў на Макарку і Лёніка, прыветна кіўнуў ім галавою і, перасекшы вялікую дарогу, пайшоў далей палявою дарожкай. Здзіўленыя спатканнем і гутаркаю з незнаёмым чалавекам, Макарка і Лёнік недаўменна і моўчкі зірнулі адзін аднаму ў вочы. Незнаёмы-ж чалавек, прайшоўшы крокаў дваццаць, аглянуўся і тонам нібы ўжо знаёмага з імі чалавека запытаў:

— А што—пападу я гэтай дарогай у Падбор'е?

— Пападзеце,—адказалі хлопцы.

Незнаёмы чалавек павольна пайшоў далей.

Макарка раптам схапіў Лёніка за руку.

— Пойдзем сюды!—сказаў ён і пацягнуў яго ў бок з дарогі, за яе выступ, і спыніўся.

— Як ты думаеш, што гэта за чалавек?

У голасе Макаркі чулася нейкая трывога. Яна перадалася і Лёніку. Лёнік недаўменна ўскінуў плячыма і ціха сказаў:

— Ведаеш, Макарка, што: давай мы схаваемся так, каб нас не відаць было, а мы каб яго бачылі—куды ён пойдзе?

Прыгнуўшыся, яны борздзенька прайшлі выемкаю дарогі і ўзышлі на яе вал, дзе былі кусцікі, і прылеглі за імі. Макаркі і Лёніка не відаць было, дарожка-ж на Падбор'е і чалавек на гэтай дарожцы ім добра былі відны. Яны пільна сачылі за незнаёмым чалавекам, ахопленыя пачуццём нейкага непакою.

— Калі зверне ў кусты, дык гэта — адтуль, — ціхенька сказаў Лёнік і кіўнуў на граніцу. Макарка маўчаў, баючыся хоць на момант спусціць з вачэй незнаёмага чалавека. У меру таго, як чалавек гэты падыходзіў да хмызняку, узрастала хваляванне Макаркі і Лёніка. Вось ён параўняўся з зараснікам. Яго постаць нібы на момант спынілася, а потым раптам знікла. Засталася адна дарога і зялёны астравок зарасніку. Але чалавек павінен зараз паказацца ізноў: край зарасніку, праз які праходзіць дарога, не вялікі—мінута хады, не болей. Ды чалавек не паказваўся.

— Пашыўся ў кусты,—прашаптаў устрывожаны Макарка.

— А пытаў дарогу на Падбор'е!—таксама ціха азваўся Лёнік.

Яшчэ некалькі хвілін пазіралі яны на дарогу,—чалавека не было.

— Лёнік, гэта шпіён!—сказаў Макарка, і ўпэўненасць чулася ў яго голасе.

— Шпіён! — пацвердзіў Лёнік, і заклапочанасць лягла на яго твар.

— Што-ж нам рабіць?—запытаў ён. Схаваецца гад, уцячэ!

У Макаркавай галаве раптам узнікла думка.

— Вось што, Лёнік: сядзі тут, каравуль, а я—на заставу!

— Бягай, бягай—напрасткі! А я буду глядзець... А то можа я пабягу?

— Не, Лёнік, ты аставайся тут і глядзі, ці не пакажацца ён і куды ён пойдзе...

III

Лёнік застаўся адзін на сваёй варце. Ён не спускаў з вачэй таго месца, дзе знік незнаёмы чалавек, глядзеў на дарогу за хмызняком і на ўсе выхады з хмызняку. Ён толькі зрэдку пераводзіў вочы ў той бок, куды пабег Макарка. А Макарка спяшаўся хутчэй дабегчы да заставы. Ён выбіраў такія мясціны, каб не кідацца нікому ў вочы, асабліва каб не згледзеў яго той страшны і ліхі чалавек і каб не разгадаў яго намер. Некалькі раз мільгнула яго шапка ў Лёнькіных вачах, а потым Макарка зусім схаваўся за ўзгоркамі, што ішлі ў бок заставы.

Лёніку спачатку было трохі страшна. А што, калі гэты ліхі чалавек здагадаецца і паверне назад? А можа ён пяройме дзе-небудзь Макарку?.. А можа гэта і не ліхі чалавек, і яны дарэмна падымаюць трывогу, а на заставе толькі пасмяюцца з іх. Але Лёнька пільна стаяў на варце і зорка пазіраў, каб не прапусціць таго чалавека.

Калі большая частка дарогі заставалася ззаду і перад вачыма Макаркі паказалася застава, тады толькі ён перавёў дух і ўздыхнуў вальней. Ад бегу і шпаркай хады шчокі яго разгарэліся, як мак, і сэрца стукала моцна і часта. Цяпер ён ішоў крыху спакайней і думаў пра тую гутарку, якая павінна адбыцца ў яго на заставе, аб тым няпэўным чалавеку, якога трэба было праве-

рыць. Ён быў перакананы, што паступае правільна, і гэта прыдавала яму смеласці. Каля варот заставы стаяў з вінтоўкаю пагранічнік—чырвонаармеец. Ён здалёк зглядзеў Макарку і павярнуўся ў яго бок. Усё Макаркава аблічча казала за тое, што ён ідзе з нейкімі навінамі. Кроках у двух ад вартавога Макарка спыніўся. Чырвонаармеец пазіраў на Макарку, а Макарка глянуў у вочы чывонаармейцу.

— Што скажаш, дружок?—запытаў чырвонаармеец.

— Мне на заставу, да начальніка.

— Што хочаш сказаць яму?

— Мы бачылі нейкага чалавека... Відаць, ён перайшоў граніцу.

Чырвонаармеец болей не распытваў Макарку і толькі сказаў:

— Пастой трохі тут,—і хутка падаўся да варот у невялікую прыбудоўку. Праз колькі хвілін чырвонаармеец вярнуўся, а яшчэ праз хвіліну ў дзвярах прыбудоўкі паказаўся высокі і статны лейтэнант. Ён быстра акінуў вачыма Макарку.

— Ну, расказвай, брат, што там такое,—звярнуўся ён да Макаркі.

Макарка тарапліва, часамі глытаючы словы, расказваў пра спатканне з незнаёмым чалавекам і пра тую гутарку, якая паказалася і Макарку і Лёніку падазронаю. А самае важнае ў паводзінах незнаёмага чалавека было тое, што ён распытваў пра Падбор'е, месца, дзе знаходзіцца застава, тым-жа часам ён звярнуў з дарогі ў Падбор'е і знік у зарасніку. Камандзір слухаў уважна. Потым паставіў цэлы рад кароткіх пытанняў: як выглядае незнаёмы чалавек, малады ён ці стары, нізкі ці высокі і як ён адзеты. Макарка даваў дакладныя адказы.

— Добра!—сказаў начальнік.—Пастой тут!

Лейтэнант быстра павярнуўся, аддаў нейкі загад. Зараз-жа з двара заставы пачулася тухканне конскіх

капытоў. Да варот пад'язджалі два конных чырвонаармейцы з аседланым канём для камандзіра. Адзін чырвонаармеец сядзеў у сядле з сабакам Гунам, падобным да воўка. Вартавы расчыніў вароты.

— Ну, давай!—сказаў камандзір і спрытна ўскочыў на каня.

— Давай сюды, браток!—камандзір падаў Макарку руку.

Вартавы чырвонаармеец лёгка падхапіў Макарку, і Макарка не апомніўся, як ён апынуўся ў сядле разам з камандзірам.

— Трымайся за мяне і паказвай дарогу.

Макарка горда сядзеў у сядле ўперадзе камандзіра.

IV.

Лёнік пачынаў ужо непакоіцца, ці не здарылася чаго з Макаркам. Як ні глядзеў ён на зараснік, нікога там не было. Цяпер ён часта пераводзіў вочы ў той бок, адкуль павінен быў паказацца Макарка. І раптам зусім з другога боку і зусім нечакана згледзеў ён трох пагранічнікаў вярхом на конях. Радаснае здзіўленне Лёніка яшчэ болей узрасло, калі ён убачыў Макарку на адным сядле з передавым коннікам. На тым месцы, дзе з імі сустрэўся незнаёмы чалавек, усе тры коннікі спыніліся і пазлазілі з коней. Лёнік ужо быў памкнуўся бегчы да іх, ды спыніўся спалоханы: да яго бег Гун. Але Гун лагодна абнюхаў Лёніка і глянуў яму ў вочы, нібы хацеў сказаць: «Ведаю: ты—прыяцель Макаркаў». А Макарка гукнуў:

— Не бойся, Лёнік: ён не ўкусіць. Бягай сюды!

Лёнік падбег да пагранічнікаў і па-піонерску прывітаўся.

— Ну, што бачыў на сваёй варце?—запытаў лейтэнант.

— Глядзеў я ўвесь час, але ён болей не паказваўся. Знік.

— А дзе іменна тое месца, дзе вы з ім гаварылі?— запытаўся лейтэнант у Макаркі і Лёніка.

Яны дакладна паказалі. Чырвонаармеец узяў сабаку на павадок і паказаў след прайшоўшага з гадзіну таму чалавека. Гун абнюхаў след і раптам змяніўся ў сваіх паводзінах: прыўзняў вушы, падняў галаву, панюхаў навокал паветра і падаўся ў бок зарасніку, цягнучы за сабою чырвонаармейца.

Лейтэнант загадаў аднаму пагранічніку ехаць конна побач пагранічча і ў пэўным месцы ўзяць улева і ехаць на такое-то месца. Пагранічнік паўтарыў загад і са словамі «ёсць, таварыш камандзір» паскакаў па ўказаным кірунку. Лейтэнант і другі пагранічнік рушылі дарожкай у бок зарасніку. Макарка і Лёнік ішлі за імі: яны папрасілі дазволу дайсці з пагранічнікамі хоць да таго месца, дзе знік незнаёмы чалавек. Да зарасніку было не болей, як поўкілометра. Макарка і Лёнік падыходзілі да яго ў вялікім хваляванні: у гэтым зарасніку, на іх думку, павінна разгадацца загадка аб незнаёмым чалавеку. Сабака ўвесь час ішоў па слядах. Вось і заразнік. Сабака з дарогі не зварочваў, і толькі ў тым месцы, дзе дарога пакідала заразнік і падымалася на горку, Гун павярнуў направа і павёў ускрайкам зарасніку, а потым звярнуў у заразнік. Чым далей, тым гусцей станавіўся заразнік, прабірацца з коньмі тут было цяжка.

Лейтэнант спыніўся і сказаў:

— Коней пакінуць тут.

— Мы пабудзем каля іх!—азваўся з кустоў Макарка. Яны зводдаль ішлі за пагранічнікамі. Ім так хацелася быць з імі і хоць чым-небудзь дапамагчы.

— А вы ўсё тут!—сказаў лейтэнант.—Далей ні на крок! Вярніцеся назад, а калі хочаце, дык чакайце нас там у зарасніку, каля дарогі.

Макарка і Лёнік спыніліся каля дарожкі ў зарасніку і чакалі. Зрэдку то адзін, то другі адыходзіліся

трохі воддаль, дзе было зусім ціха і нішто не замінала ім слухаць. Навокал стаяла маўклівая цішыня.

Макарка раптам увесь аж падскочыў.

— Глядзі, Лёнік: вунь, бачыш, нейкія людзі! Макарка паказаў рукою на густы лес. І сапраўды, з правага крыла лесу, што абступаў поле іх калгаса, вырысаваліся на момант малюсенькія чалавечыя фігуркі, але зараз-жа зніклі. Некалькі хвілін хлопцы стаялі моўчкі і прагна ўзіраліся ў тое месца, дзе паказаліся людзі. Лёнік бачыў іх толькі на адзін міг.

— Колькі іх было?—запытаў ён.

— Ці то два, ці тры, — адказаў Макарка.

Хваляванне іх узрастала, але постаці людзей не паказваліся. Аж непадалёку адтуль праімчаўся чалавек на кані.

— Гэта яны, нашы!—крыкнуў Лёнік.

Яны добра бачылі верхавога, але і ён схаваўся. Праз некалькі хвілін на грэбні ўзгорка ў некаторай адлегласці ад лесу паказаліся тры чалавекі. Цяпер яны выдаваліся шмат большымі. Яшчэ праз момант выплыла і постаць чалавека на кані. Ён далучыўся да групы з трох чалавек і ехаў ступою крыху збоку ад іх. Так, гэта яны, пагранічнікі. Але Лёнік пасеяў вялікае сумненне.

— Макарка! — сказаў ён. — Гэта, мусіць, другія пагранічнікі.

— Чаму ты так думаеш?—запытаў Макарка.

— А чаму сабакі не відаць?

Макарка сумеўся. І праўда—сабакі не было.

Уся група, трое пешых і адзін конны, паволі набліжаліся. Макарка і Лёнік чакалі з заміраннем сэрца. Цяпер усё было відаць добра: конны пагранічнік, чырвонаармеец, у руках з вінтоўкаю напагатове, а перад ім у двух кроках, унурыўшыся, ішоў той самы незнаёмы чалавек. Лейтэнант замыкаў групу. Макарка і Лёнік хутка накіраваліся да пагранічнікаў. Камандзір даў па-

гранічнікам нейкі загад, а сам пайшоў насустрач хлопцам.

— Ну, рэбяткі, — спытаўся ён,—той гэта ці не?

— Той, той! — разам падцвердзілі Макарка і Лёнік.

— Дзякуй вам, рэбяткі: гуся злавілі мы важнецкага.

— Дзядзя! — звярнуўся да яго Лёнік,—а дзе-ж сабака?

Лейтэнант крыху нахмурыўся.

— Загінуў бедачына,—з ноткаю жалю сказаў ён.— Застрэліў яго негадзяй гэты. Думаў выратаваць сваю прадажную скуру, ды не прышлося.

Лейтэнант запытаў прозвішча Макаркі і Лёніка, дзе яны жывуць і дзе вучацца, і ўсё гэта запісаў у кніжачку, яшчэ раз падзякаваў іх, як гарачых патрыётаў сваёй зямлі, і развітаўся з імі.

* * *

Праз дзён дзесяць урачысты сход адбываўся ў школе. На відным месцы за сталом прэзідыума сядзелі Макарка Навак і Лёнік Атрушкевіч. На трыбуне—начальнік пагранічнай заставы. У простых і жывых словах гаварыў ён сходу аб нашым светлым жыцці, здабытым упартаю працаю і сумеснаю барацьбою ўсіх народаў вялікай Совецкай зямлі пад сцягам гераічнай партыі Леніна—Сталіна. Ён расказаў, з якою нянавісцю глядзяць фашысцкія разбойнікі на нашу краіну: росквіт совецкай зямлі і добрабыт яе народаў—смяртэльная небяспека для фашызма, асуджанага на пагібель. Яго агентура пускаецца на ўсё, каб шкодзіць нам і падрываць нашу моц. Але дарэмны яго патугі. З'еднаны магутны совецкі народ—вялікі патрыёт сваёй зямлі, і ён не дапусціць фашысцкую поскудзь паганіць яе.

Цэлы рад прыкладаў прывёў прамоўца, як пільна і свята ахоўвае свае рубяжы совецкі народ і дапамагае пагранічнікам вынішчыць фашысцкую нечысць.

— Я рад,—сказаў прамоўца,—папоўніць гэтыя прыклады яшчэ адным новым прыкладам.

Начальнік заставы паказаў на Макарку і Лёніка. Многалюдны сход горача і доўга вітаў піянераў-герояў воплескамі. Прамоўца расказаў сходу гісторыю, як быў злоўлены незнаёмы чалавек. Ён аказаўся вельмі буйным шпіёнам.

Ад імя пагранічнікаў Макарку і Лёніку была выказана падзяка і прыпаднесены каштоўныя падарункі.

Макарка і Лёнік адчувалі сябе шчаслівымі і гордымі, бо яны чэсна выпаўнілі перад Радзімаю свой піонерскі абавязак.

1938 г.

СУСТРЭЧА З ВОРАГАМ

Разгалістыя сосны, быццам зялёныя шатры, раскінуліся на пясчаным узгорку ўскрай лесу. Шмат сцяжынак і глухіх дарог разыходзіцца адсюль у лес у розных кірунках. Куды яны вядуць? Алёша Найдзёнак—а яму ўжо трынаццаць год—не ведае: вельмі-ж ужо вялікі гэты лес, непраходны. Па краі ўзгорка ўецца шырокая дарога. Гэты ўзгорак—улюбёнае месца Алёшы. Часта бываў ён тут. Рознастайная музыка, якая звініць на паветраных струнах ранішняй цішыні: далёкія гудкі паравозаў, спеў лясных птушак, суровы рокат самалётаў з суседняга аэрадрому. Добра было тут. А калі яшчэ хлопцы прыходзілі... Так, гэты ўзгорак на ўсё жыццё застанецца ў памяці Алёшы.

Але цяпер гэта ўсё ў мінулым. Чорнай навальнічнаю хмарай насоўвалася з захаду вайна. Бляскі ад палаючых гарадоў і мястэчак асвятлялі яе шлях. Смерць,

разбурэнне, разбой ішлі разам з нямецкімі зграямі. На святую барацьбу за свабоду, за чэсць роднай зямлі ўзняўся вялікі совецкі народ. Змянілася жыццё ў вёсцы. Маладыя калгаснікі пайшлі ў Чырвоную Армію са зброяй у руках абараняць сваю радзіму. Старыя і пажылыя людзі раіліся, што рабіць, складалі свае планы. Многія пайшлі партызаніць, узброіўшыся тым, што трапіла пад рукі. У глухія лясныя нетры выганялі калгаснікі жывёлу, каб нічога не засталося ворагу...

Алёша прагна прыслухоўваўся да ўсяго. Расказы аб зверствах немцаў, якія не маюць літасці ні да дзяцей, ні да старых і жанчын, запальвалі агонь нянавісці ў яго маладым сэрцы. Алёша не быў адзінокі. З ім разам заўсёды былі Лёня Навасад, Міколка Шупік, Мікіта Карнавух і іншыя хлопцы.

Пільна ахоўвалі яны родны калгас. Нішто не абмінала іх увагі. Гэта яны заўважылі, што мост цераз ручай паламаны, і, калі праходзіла цяжка нагружаная ваенная машына, спынілі яе і паказалі, як аб'ехаць. Гэта яны—Лёня, Міколка, Мікітка, Сенька Жалабок ашукалі нямецкага дыверсанта і накіравалі яго ў рукі вясковай заставы.

Ваенная навальніца насоўвалася. У ясны ліпеньскі вечар наляцелі нямецкія разбойнікі, скінулі бомбы, падпалілі хату рыбака Максіма, забілі яго дачку і спалілі два хлявы.

... Ціха апусцілася на зямлю празрыстая летняя ноч. Трывожна брахалі і неяк жаласна і жудасна вылі сабакі. Гэтае ночы ў вёсцы амаль ніхто не спаў. Алёша Найдзёнак расказваў сябрам пра нямецкія танкі. Яны могуць з'явіцца і тут. Але танкі не павінны захапіць знянацку Алёшу.

І ён расказаў сябрам аб сваіх планах.

Раніцой хлопцы прышлі на ўзгорак. Яны неслі з сабой пустыя бутэлькі, шматкі пакулля, бляшанку з бензінам. Усё было прадугледжана і зроблена, як нале-

жыць: пастаўлен вартавы пост, выслана разведка. Алёша кіраваў вырабам супроцьтанкавых снарадаў. Разам абмяркоўвалі кожную дэталь: дзе і як прымацаваць пакулле, якое ў рашучы момант трэба змачыць бензінам і запаліць; колькі трэба прывязаць яго ды так прывязаць, каб дно бутэлькі было адкрытым, інакш яна можа пабіцца, стукнуўшыся аб варожы танк. Адну бутэльку з-пад шампанскага забракавалі: налітая бензінам, яна была занадта цяжкая. Затое на ёй практыкаваліся, па чарзе кідаючы яе ў куст, які служыў хлопцам за нямецкі танк.

— Глядзіце-ж, хлопцы, як толькі будзе праходзіць танк, кідайце трапна, так, каб пацэліць у яго верхнюю часць,—узрушана гаварыў Алёша.

— І запаліць пакулле, кідаючы,—дадаў Мікітка.

— Гэта ўжо абавязкова. І запалкі каб у кожнага былі. Памятайце:

Будзе і для немца
Пуга і ярэмца.
У край чужы без спроса
Не пакажа носа...

І вось яны гатовы. Але мінуў дзень, а нямецкія танкі не паказваліся. Хлопцы былі нават расчараваны гэтым: ім не цярпелася, яны хацелі папрабаваць сваю сілу і эфект сваіх снарадаў на варожых танках.

— Як вы думаеце, хлопцы, ці не папрабаваць нам, як будуць дзейнічаць нашы бутэлькі?—запытаўся Алёша.

Вядома, папрабаваць! Усе прышлі да вываду, што яны нават павінны зрабіць гэта.

Узялі адну бутэльку, захапілі бензін і накіраваліся ў лес: там, на пагорку ля дарогі, ляжала куча каменняў. Гэта і была мішэнь. Не прайшлі яны і палавіны дарогі, як раптам зоркі Мікітка спыніў сяброў.

— Глядзіце, што гэта такое?

У прасвеце паміж дрэў яны ўбачылі нейкую дзіўную рэч, прыкрытую мохам і зялёным галлём.

— Як быццам шалаш,—сказаў Лёня.

Ім раптам стала страшна. Хто-ж мог паставіць яго тут? Ды і ці шалаш гэта!

— Гусеніцы! Гэта танк!—усхвалявана зашаптаў Мікітка.

— Кладзіся!—скамандаваў Алёша.

Так, гэта сапраўды быў танк. Каля яго нехта корпаўся. З лесу, азіраючыся па баках, вышаў танкіст. Ён быў зусім непадобны да нашага танкіста. Хлопцы ляжалі, стаіўшы дух. Такога выпадку яны ніяк не маглі прадбачыць.

— Паўзіце назад,—паціху сказаў Алёша.

Счакаўшы некалькі хвілін, Лёня і Міколка кінуліся бегчы да вёскі. Яны папярэдзілі старшыню, а самі, захапіўшы бутэлькі з бензінам, паімчаліся назад, стараючыся не разліць іх па дарозе.

Хаваючыся ў верасе і за разгалістымі дрэвамі, падпаўзлі Алёша, Лёня, Міколка і Мікітка да варожага танка. Ён стаяў нерухома. Хлопцам страшна было спачатку, а пасля ўсякі страх мінуў. Яны падпаўзалі ўсё бліжэй. Алёша падаў знак падрыхтавацца. Як стукае сэрца! Набліжаецца рашучая хвіліна. Па чарзе аблілі пакулле бензінам. Алёша абліваў апошні. Потым ён узняўся, лінуў рэшткі бензіну на высахлую траву недалёка ад танка.

— Падрыхтавацца,—паціху скамандаваў Алёша.

Але тут раптам на дарозе загрукатаў грузавік. Два танкісты вышлі з нерухомага танка і накіраваліся да машыны. Гаручае прывезлі. Эх, гады!

Алёша падаў знак. Успыхнула пакулле, і пылаючыя бутэлькі паляцелі ў танк. Загарэлася трава, якую Алёша раней абліў бензінам. Воблака чорнага дыму ўзвілося над лесам, забушавала полымя. Кінуўшы яшчэ бутэльку ў грузавік, Алёша пабег следам за сябрамі.

Ззаду чутны стрэлы, нехта крычыць... Ух, як грымнула! Выбух, напэўна. Хлопцы беглі не азіраючыся. Спыніліся яны толькі на ўзгорку, як і дамовіліся. Пазней за ўсіх прыбег Алёша Найдзёнак. Ён усміхаўся, цяжка дыхаючы.

— На «выдатна»!—радасна сказаў ён.

На месцы іх сустрэчы з ворагам бушаваў лясны пажар.

1941 г.

ЗМЕСТ

На белорусском языке

Якуб Колас

Утро жизни

Государственное издательство БССР
Минск 1950

Рэдактар А. Якімовіч.
Мастацкі рэдактар М. Гуціеў
Тэхнічны рэдактар Я. Карпіновіч.
Карэктар М. Пацеенка

АТ 02091. Падпісана да друку 13/III-50 г.
Тыраж 20000 экз. Папера 60×84/16.
Друк. арк. 7½. Заказ № 544.

Друкарня імені Сталіна.
Мінск, Пушкіна, 55.

5

Цана 3 руб. 60 кап.